

PRIFYSGOL ABERYSTWYTH: ADRAN Y GYMRAEG

Astudiaeth o Ddylanwad Jonathan Edwards ar Ryddiaith William Williams o Bantycelyn

Traethawd MPhil 2015

Joshua Luke Reynolds

I'm Mam a'm Tad

CRYNODEB

Y mae'r traethawd hwn yn cynnig golwg ar ddylanwad Jonathan Edwards ar fywyd crefyddol yng Nghymru. Diben pennaf y traethawd yw cyflwyno astudiaeth o'i ddylanwad ar ryddiaith William Williams o Bantycelyn ac y mae agweddau hanesyddol, diwinyddol, a llenyddol yn fframio'r drafodaeth o bennod i bennod. O safbwynt hanesyddol, y mae rhwydweithiau lleol, cenedlaethol, a byd-eang mudiad Efengylaidd y ddeunawfed ganrif yn llinyn cyson a phwysig yn y naratif. Gyda golwg ar ddiwinyddiaeth, y mae cwestiynau a phroblemau athrawiaethol yn amlygu natur y berthynas rhwng syniadaeth Jonathan Edwards a Williams Pantycelyn. O ran damcaniaeth lenyddol, y mae'r cysyniad o drawsieithu a throsglwyddo gwybodaeth yn codi nifer o gwestiynau diddorol ynghylch prosesau creadigol Williams Pantycelyn a'i ddefnydd o waith Jonathan Edwards.

Ym mhennod gyntaf y thesis, dadleuir bod Pantycelyn a'i gyd-Fethodistiaid wedi darllen gweithiau Edwards ar ddiwygiadau crefyddol, sy'n dangos ôl Edwards ar syniadaeth gynnar y Methodistiaid yng Nghymru. Yn yr ail bennod, amlinellir dylanwad Edwards ar syniadaeth Pantycelyn a thrafodir cyfatebiaethau diwinyddol rhyngddynt. Yn y drydedd bennod, dadleuir bod *Llythyr Martha Philopur* ac *Atteb Philo-Evangeli* yn dangos ôl Edwards ar feddwl a dychymyg Williams Pantycelyn.

DIOLCHIADAU

Carwn ddiolch Dr Cathryn Charnell-White am ei chymorth a'i chynghor wrth lunio'r traethawd hwn. Y mae ei chefnogaeth wedi bod yn amhrisiadwy. Diolchaf i Dr Huw Meirion Edwards am ei gymorth a'i gefnogaeth wrth lunio fy nhraethawd israddedig ar ryddiaith Williams Pantycelyn a'i sylwadau ar ail bennod y thesis hwn. Yr wyf yn ddyledus i Dr David Ceri Jones am ei sylwadau hanesyddol a diwinyddol ar y Diwygiad Efengylaidd. Dymunaf gydnabod diolch arbennig i'r Athro E. Wyn James ac i Dr T. Robin Chapman am eu sylwadau ac am ddarllen a chywiro proflenni'r traethawd. Diolchaf yn gynnes i Ymddiriedolaeth James Pantyfedwen am dalu fy ffioedd dysgu ac i Sumer Surtel am ei gymorth ariannol. Ond i'm gweinidog y Parchedig Geoffrey Thomas y mae fy niolch pennaf a'm dyled fwyaf am gyflwyno y ffydd Gristnogol imi yn ôl traddodiad y Methodistiaid Calфинаidd a Jonathan Edwards.

BYRFODDAU

- CMA, LLGC* *Calvinistic Methodist Archives, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth*
- GWWP I* Roberts, Gomer M. (gol.), *Gweithiau William Williams, Pantycelyn, cyfrol I: Golwg ar Deyrnas Crist, Bywyd a Marwolaeth Theomemphus* (Caerdydd, 1964).
- GWWP II* Hughes, Garfield H. (gol.), *Gweithiau William Williams, Pantycelyn, cyfrol II: rhyddiaith* (Caerdydd, 1967).
- NDT* Ferguson, Sinclair B., David F. Wright, J. I. Packer, *New Dictionary of Theology* (Illinois, 1988).
- WJE Online 1–73* *The Works of Jonathan Edwards Online, 73 vols.*, Jonathan Edwards Centre, Yale University [cyrchwyd 2014–15], <http://edwards.yale.edu>.

CYNNWYS

Rhagymadrodd	7
‘A ydych yn ceisio Duw â’ch holl galon?’: Dylanwad Edwards ar y Methodistiaid yng Nghymru	12
‘Ffydd a chariad yw’r grasau pennaf’: Dylanwad Edwards ar Syniadaeth Williams Pantycelyn	35
‘A kind of heavenly Elysium’: Dehongli Profiadau Martha Philopur a Chyngor Philo-Evangelius	56
Diwedd glo	83
Llyfryddiaeth	88

RHAGY MADRODD

Bwriad y traethawd hwn yw astudio dylanwad syniadaeth Jonathan Edwards (1703–58) ar ryddiaith William Williams, Pantycelyn (1717–91). Y mae gan ysgolheigion barch mawr tuag at weithiau Jonathan Edwards: cawr ymhlith athronwyr diwinyddol America ydyw.¹ Yn ôl Derec Llwyd Morgan, y mae syniadaeth Edwards yn hanfodol wrth ddadansoddi natur diwygiadau'r ddeunawfed ganrif:

Yr oedd Edwards yn ysgolhaig disgybledig, meddai ar feddwl gwyddonol drefnus, a heb os ef oedd seicolegydd puraf a phraffaf y Deffroad Mawr. Astudiodd broses yr ailenedigaeth fel y'i profwyd ganddo ef ei hun, gan ei wraig, gan aelodau'i gapel yn Northampton, Lloegr Newydd, a chan lawer o'i dilynwyr ar led: a dirnad, o ganlyniad i'w astudiaethau, batrwm i'r broses.²

Y mae ei fethodoleg wyddonol a'i waith fel seicolegydd y Diwygiad, yn ogystal â'r cyfuniad o deimlad a rheswm yn ei lyfrau ar y Deffroad, yn dangos ôl yr Ymoleuo arno.³ Yn ystod ei fywyd, cynhyrchoedd Edwards gorff sylweddol o waith a chyhoeddodd Canolfan Jonathan Edwards ym Mhrifysgol Yale dair cyfrol ar ddeg ar hugain o'i weithiau ysgrifenedig ar-lein ar gyfer defnydd ysgolheigion a myfyrwyr ymchwil.⁴ Y mae ei ddylanwad a lledaeniad ei syniadau wedi bod o ddiddordeb i ysgolheigion ar draws y byd,⁵ ac maent yn fwy hygyrch nawr oherwydd y casgliad ar-lein. O ran diben y traethawd hwn, dadleuir bod ei weithiau ar natur diwygiadau crefyddol a

¹ O ran y prif astudiaethau o'i fywyd, ei waith a'i ddiwinyddiaeth gweler George Marsden, *Jonathan Edwards: A Life* (New Haven & London, 2003); Michael J. McClymond a Gerald R. McDermott, *The Theology of Jonathan Edwards* (Oxford, 2012); Iain H. Murray, *Jonathan Edwards: A New Biography* (Edinburgh, 1987); Stephen J. Stein (ed.), *The Cambridge Companion to Jonathan Edwards* (Cambridge, 2007).

² Derec Llwyd Morgan, *Y Diwygiad Mawr* (Llandysul, 1981), tt. 146–7.

³ O ran Efengyliaeth a'r Ymoleuo gweler David Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s* (London, 1989), tt. 50–60. O ran yr Ymoleuo yng Nghymru gweler Colin Kidd, 'Wales, the Enlightenment and the New British History', *The Welsh History Review / Cylchgrawn Hanes Cymru* 25, 2 (Rhagfyr 2010), 209–30.

⁴ Gweler www.edwards.yale.edu [Cyrchwyd 18/07/2014]. Y mae Prifysgol Yale wedi argraffu mewn print dair cyfrol ar hugain o'i weithiau, *The Works of Jonathan Edwards* (Yale University Press). Y maent hefyd wedi cyhoeddi detholiadau o'i brif weithiau a'i bregethau: John E. Smith, Harry S. Stout & Kenneth P. Minkema (eds.), *A Jonathan Edwards Reader* (New Haven & London, 1995); Wilson H. Kinnach, Kenneth P. Minkema & Douglas A. Sweeney (eds.), *The Sermons of Jonathan Edwards: A Reader* (New Haven & London, 1999). Cyhoeddwyd ei brif weithiau mewn dwy gyfrol swmpus gan y 'Banner of Truth Trust', Edward Hickman (ed.), *The Works of Jonathan Edwards I & II* (Edinburgh, 1974).

⁵ O ran ei ddylanwad gweler D. Elwyn Edwards, *Jonathan Edwards 1703–1758: yn cynnwys golwg ar ei ddylanwad ar fywyd crefyddol Cymru a Lloegr* (Caernarfon, 1989); David W. Kling & Douglas A. Sweeney, *Jonathan Edwards at Home and Abroad: Historical Memories, Cultural Movements, Global Horizons* (Columbia, 2003); McClymond & McDermott, 'Legacies and Affinities: Edwards' Disciples and Interpreters', yn *The Theology of Jonathan Edwards*, tt. 601–728; Kenneth P. Minkema, Adriaan C. Neele, & Kelly Van Andel (eds.), *Jonathan Edwards and Scotland* (Edinburgh, 2011); Stephen J. Stein (ed.), 'Edwards' Legacy and Reputation', yn *The Cambridge Companion*, tt. 215–344.

phrofiadau ysbrydol yn rhan o ganon hanfodol arweinwyr y diwygiad crefyddol yng Nghymru'r ddeunawfed ganrif. Yn ôl darlith gan D. Elwyn Edwards ar ddylanwad Jonathan Edwards ar fywyd crefyddol Cymru a Lloegr, yr oedd Edwards yn ddylanwad diamheuol ar y Methodistiaid Calфинаidd Cymraeg a chyflwynwyd ei ddysgedigaeth iddynt mewn seiadau ac mewn llenyddiaeth ddefosiynol.⁶ Diben pennaf y traethawd hwn yw amlygu ei ddylanwad ar feddwl a dychymyg William Williams o Bantycelyn gyda golwg neilltuol ar y testunau a ganlyn: *Llythyr Martha Philopur* (1762) ac *Atteb Philo-Evangelius* (1763).

Emynydd toreithiog a diwygiwr angerddol oedd Williams Pantycelyn⁷ ac yr oedd hefyd yn rhyddieithwr medrus.⁸ Ys dywed Derec Llwyd Morgan:

Bardd a nofelydd o seicolegydd oedd Williams, a gorfforai'i ddisgrifiadau o'r profiad tröedigaethol mewn cymeriadau. Y ddau brif gymeriad yn llenyddiaeth dröedigaethol Williams yw Theomemphus ... a Martha Philopur.⁹

Heb os, y mae *Theomemphus* (1764) yn gyfraniad pwysig i naratif tröedigaeth y Methodistiaid Calфинаidd Cymraeg. Dyma gerdd ddiwinyddol sydd yn esbonio natur gras arbennig yr Arglwydd ym mywyd yr unigolyn.¹⁰ Y mae hefyd yn cynnig canllaw i dröedigion Diwygiad Llangeitho ac yn ffurfio hanesyddiaeth diwygiadau Methodistaidd y ddeunawfed ganrif yng Nghymru.¹¹ Diau fod yr epig *Theomemphus* yn destun hanfodol yng nghanon Pantycelyn o safbwynt llenyddol a diwinyddol, ond canolbwynt pennaf y traethawd hwn ar ddylanwad un seicolegydd diwygiadol ar y llall fydd

⁶ Edwards, *Jonathan Edwards 1703–1758*, t. 36. Bydd y traethawd hwn yn datblygu syniadau D. Elwyn Edwards gan ddangos dylanwad Edwards ar ryddiaith Williams Pantycelyn. Er ei fod yn cyfeirio at ddylanwad Edwards ar syniadaeth y Methodistiaid cynnar, nid yw'n ymhelaethu ar y pwnc.

⁷ O ran y prif astudiaethau o'i fywyd a'i waith gweler Eifion Evans, *Bread of Heaven: The Life and Work of William Williams, Pantycelyn* (Bryntirion, 2010); Glyn Tegai Hughes, *Williams Pantycelyn* (Cardiff, 1983); Kathryn Jenkins, *Cân y Ffydd: Ysgrifau ar Emynyddiaeth*, gol. Rhidian Griffiths (Caernarfon, 2011); *eadem*, 'Williams Pantycelyn', yn Branwen Jarvis (ed.), *A Guide to Welsh Literature c. 1700–1800* (Cardiff, 2000), tt. 256–278; Derec Llwyd Morgan (gol.), *Meddwl a Dychymyg Williams Pantycelyn* (Llandysul, 1991); *idem*, *Williams Pantycelyn* (Caernarfon, 1983); Saunders Lewis, *Williams Pantycelyn* (Caerdydd, 1991).

⁸ Cyhoeddwyd ei brif weithiau ac eithrio ei emynau mewn dwy gyfrol: Gomer M. Roberts (gol.), *Gweithiau William Williams, Pantycelyn, cyfrol I: Golwg ar Deyrnas Crist, Bywyd a Marwolaeth Theomemphus* (Caerdydd, 1964); Garfield H. Hughes (gol.), *Gweithiau William Williams, Pantycelyn, cyfrol II: Rhyddiaith* (Caerdydd, 1967). Ceir detholiad defnyddiol gan Gomer M. Roberts, *Gwaith Pantycelyn: Detholiad* (Aberystwyth, 1960).

⁹ Derec Llwyd Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, t. 147.

¹⁰ D. Gwenallt Jones, 'William Williams, Pantycelyn – Ei Gerddi Hir', yn Dyfnallt Morgan (gol.), *Gwŷr Llên y Ddeunawfed Ganrif* (Llandybie, 1966), tt. 92–101.

¹¹ O ran hanes y Diwygiad yng Nghymru gweler Gomer M. Roberts, *Hanes Methodistaeth Galфинаidd Cymru: Y Deffroad Mawr*, cyf. I (Caernarfon, 1973).

astudiaeth o dröedigaeth Martha Philopur a chyngor ei gweinidog Philo-Evangelius. Yn ôl David Ceri Jones, y mae'r ddau draethodyn hyn yn gwbl Edwardsaidd eu cynnwys:

To answer those who wished to discredit the revival on account of ... excesses, Williams produced two apologetic works: his *Llythyr Martha Philopur* was published in 1762, and was followed shortly afterwards with *Atteb Philo-Evangelius* (1763). Both works demonstrate the full extent of Williams' debt to Edwards ... Williams readily admitted that Edwards' *The Distinguishing Marks of the Work of the Spirit of God* (1741) was 'the best book I have seen to that purpose' ... and assured his readers in the closing lines of *Atteb Philo-Evangelius* that if anyone was unconvinced by [his] two books he would reissue a new edition of Edwards' work to finally settle matters.¹²

Y mae sylwadau Pantycelyn ar *The Distinguishing Marks* gan Edwards yn ategu ei argyhoeddiad cyflawn ef ei hun o ddilysrwydd dadleuon Edwards. Yn y thesis hwn ceir cyfle i archwilio natur y dylanwad a gafodd Edwards ar syniadaeth a rhyddiaith William Williams o Bantycelyn. Er bod Derec Llwyd Morgan a David Ceri Jones ac eraill wedi cyfeirio at y berthynas rhwng Edwards a Phantycelyn, nid oes neb wedi asesu natur y dylanwad yn fanwl o safbwynt llenyddol a diwinyddol. Gan hynny, bwriad y traethawd ymchwil hwn yw astudio dylanwad Edwards ar syniadaeth a llên Pantycelyn a, thrwy hynny, ei ddylanwad ar fywyd crefyddol yng Nghymru.

Methodoleg y Traethawd

O ran methodoleg, defnyddir fframwaith trawsatlantaidd a rhyngwladol i asesu dylanwad Jonathan Edwards ar Efengyliaeth gynnar yn Lloegr (Methodistiaeth Wesleidd), yr Alban (Presbyteriaeth), ac yn bennaf yng Nghymru (Methodistiaeth Galfinaidd).¹³ O ganlyniad, bydd rhwydweithiau lleol, cenedlaethol, a byd-eang mudiad Efengylaidd y ddeunawfed ganrif yn llinyn pwysig yn y naratif. Y mae'r fframwaith trawsatlantaidd yn bwysig yng ngwaith yr hanesydd David Ceri Jones, awdur 'A glorious work in the world': *Welsh Methodism and the International Revival* (2004), sy'n ymhelaethu ar natur ryngwladol diwygiadau crefyddol y ddeunawfed ganrif. Mabwysiadwyd yr un fframwaith yn y traethawd hwn a bydd y fframwaith hanesyddol hwn yn codi nifer o gwestiynau diddorol: Sut y cyrhaeddodd syniadaeth Edwards arweinwyr y Diwygiad Mawr yng Nghymru? Pa fath o effaith a gafodd ei athrawiaeth ar y Methodistiaid Calfinaidd? Pa rwydweithiau cyfathrebu a ddefnyddiwyd er

¹² David Ceri Jones, "“Sure the time here now is like New England”": What happened when the Welsh Calvinistic Methodists read Jonathan Edwards', yn *Jonathan Edwards and Scotland* (Edinburgh, 2011), tt. 55–6.

¹³ Wrth gwrs, yr oedd dilynwyr George Whitefield (1714–70) yn Lloegr yn Fethodistiaid Calfinaidd hefyd.

mwyn trafod meddylfryd Edwards ymhlith yr Efengyleiddwyr yn Lloegr a Chymru yn ogystal â Phresbyteriaid yr Alban? Y mae'r cwestiynau hyn yn bwysig o ran deall y cyd-destun hanesyddol a'r *milieu* ysbrydol cyffredinol, ac mae'r atebion yn rhoi cipolwg inni ar natur gymhleth disgwrs crefyddol y ddeunawfed ganrif.¹⁴

Gyda golwg ar ddsgeidiaeth Gristnogol, byddai'n anodd astudio dylanwad Jonathan Edwards ar ryddiaith Pantycelyn heb ymhelaethu ar y cysyniadau diwinyddol ac athronyddol sydd yn codi mewn cyswllt â rhyddiaith Pantycelyn. Gan hynny, trafodir nifer o broblemau athrawiaethol fel yr ymryson rhwng Wesleaeth a Chalfiniaeth, natur tröedigaeth a chrefydd y galon, eschatoleg y Methodistiaid a'u hanesyddiaeth apocalyptig, damcaniaeth deipolegol yng ngwaith Pantycelyn ac Edwards, a gwaith rhyfeddol yr Ysbryd Glân. Gan fod y berthynas rhwng Edwards a Phantycelyn yn athrawiaethol ei naws, bydd yn rhaid ystyried a chymharu eu diwinyddiaeth. O ganlyniad, bydd cyfeiriadau yn y thesis at ddiwinyddiaeth Martin Luther, Ioan Calfin, y Piwritaniaid, y Catecism Byrraf, a dysgedigaeth Efengylaidd a, phan yw'n briodol, apelir at lyfrau diwinyddol fel *The Theology of Jonathan Edwards* (2012) gan Michael J. McClymond a Gerald R. McDermott ac ail ran *Y Diwygiad Mawr* (1981) gan Derec Llwyd Morgan i esbonio gosodiadau diwinyddol.¹⁵

O ran damcaniaeth lenyddol, bydd y cysyniad o drawsieithu a chyfieithu rhyngsemitaidd yn agwedd newydd ar y drafodaeth. Y mae ymchwil diweddar ym maes cyfieithu gan Susan Bassnett, yn enwedig ei llyfr *Translation* (2014) yn y gyfres *The New Critical Idiom*, wedi codi nifer o gwestiynau am ddefnydd Pantycelyn o syniadaeth Edwards. Ysgrifennodd Edwards yn Saesneg ac, o ganlyniad, bu'n rhaid i Bantycelyn drosglwyddo ei ddiwinyddiaeth mewn modd ac mewn iaith addas ar gyfer y Cymry Cymraeg uniaith. Yr oedd llyfrau Edwards yn arf dadlau yn nwylo'r Methodistiaid: arf y gallent ei ddefnyddio er mwyn amddiffyn y Diwygiad a'i seicoleg gymhleth yn erbyn beirniadaeth eu gwrthwynebwyr. Dyma lle y gwelir llwyddiant Pantycelyn: o ddefnyddio'r proses creadigol o addasu a thrawsieithu, yr oedd Williams yn gallu atgyfnerthu'r Diwygiad yng Nghymru trwy gyfleu

¹⁴ O ran y cyd-destun hanesyddol yn gyffredinol gweler Mark Noll, *The Rise of Evangelicalism: The Age of Edwards, Whitefield and the Wesleys* (Leicester, 2004).

¹⁵ O ran diwinyddiaeth Efengylaidd yn gyffredinol gweler Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain*, tt. 1–19; Timothy Larsen & Daniel J. Treier (eds.), *The Cambridge Companion to Evangelical Theology* (Cambridge, 2007).

diwinyddiaeth Edwards am ddeffroadau crefyddol mewn modd perthnasol i’w ddarllenwyr Cymraeg. Trwy hynny, yn ei ryddiaith darparodd Pantycelyn yr offer a’r arfau iddynt hwy fedru cyfiawnhau a mynegi eu profiadau dirfodol. Y mae theori cyfieithu hefyd yn codi nifer o gwestiynau ynghylch prosesau creadigol Pantycelyn, gwreiddioldeb ei waith, a’r rhwydweithiau cyfathrebu y bu’n rhan ohonynt.

Strwythur y Traethawd

O ran strwythur y thesis, datblyga’r ddadl o’r gyffredinol i’r neilltuol, gan dynhau’r ffocws ar ryddiaith Williams Pantycelyn wrth fynd rhagddi o bennod i bennod. Yn y bennod gyntaf, trafodir dylanwad Jonathan Edwards ar Gymry’r ddeunawfed ganrif yn gyffredinol, a hynny er mwyn sefydlu’r cyd-destun hanesyddol a diwylliannol ac er mwyn trafod y rhwydweithiau cyfathrebu a fodolai rhwng America a Phrydain. Yn yr ail bennod, ystyrir dylanwad Jonathan Edwards ar syniadaeth Williams Pantycelyn yn gyffredinol er mwyn gweld ôl Edwards ar feddylfryd Pantycelyn. Yn y drydedd bennod, asesir dylanwad Edwards ar ryddiaith Williams yn fanwl trwy ganolbwyntio ar ddau draethodyn yn benodol sef *Llythyr Martha Philopur* ac *Atteb Philo-Evangeliu*. Bydd y cysyniad o drawsieithu a throsglwyddo gwybodaeth yn crynhoi natur y traffig rhwng dysgedigaeth Edwards a’r ddau draethodyn dan sylw. Yn y diwedd glo, crynhoir popeth sydd wedi ei drafod yn y thesis gan dynnu sylw at bwysigrwydd gwaith Pantycelyn wrth ddehongli natur ryngwladol y Diwygiad Mawr, a pherthnasedd cyfoes diwinyddiaeth Edwards a Phantycelyn yn America a Chymru.

‘A YDYCH YN CEISIO DUW Â’CH HOLL GALON?’: DYLANWAD EDWARDS AR Y METHODISTIAID YNG NGHYMRU

Bwriad y bennod hon yw trafod natur dylanwad Jonathan Edwards ar y Methodistiaid yng Nghymru yn gyffredinol. Y mae'r dylanwadau a'r cyfatebiaethau rhwng bydolwg Edwards ac eiddo'r Cymry yn eang a chymhleth ar brydiau. Gan hynny, y mae'n hanfodol darparu braslun o'r maes. I ddechrau, byddai'n fuddiol ystyried pwysigrwydd yr antimoni rhwng penarglwyddiaeth Duw a chyfrifoldeb dynion gan fod y tyndra hwn yn rhan ganolog o ddiwinyddiaeth Edwards a'r Methodistiaid Calffinaidd. Wedyn, rhaid ystyried eu hymrwymiad soteriolegol i Galffiniaeth a'r gwrthgyferbyniadau rhwng y Methodistiaid Wesleiaidd a'r Methodistiaid Calffinaidd. Gan hynny, bydd yn rhaid trafod hanes y ddadl rhwng Calffiniaeth ac Arminiaeth yn ogystal â natur y ddadl ymhlith y Methodistiaid. Wedyn, trafodir llwyddiant diwinyddiaeth Edwards ymhlith y Cymry a'u cefnogaeth i'w ddiwinyddiaeth Galffinaidd. Ar ôl hynny, amlinellir dylanwad Edwards ar ddealltwriaeth y Methodistiaid o dröedigaeth a chrefydd y galon fel y mae teitl y bennod hon yn ei awgrymu. Cyn cloi, byddai'n fuddiol trafod gwaith Edwards fel ateb i heresiâu carismatig Howell Harris. Yn olaf, byddai'n werthfawr ystyried dylanwad Edwards ar gyfarfodydd gweddi a gobeithion eschatolegol y Methodistiaid.

Penarglwyddiaeth Duw a Chyfrifoldeb Dynion

Yn gyntaf, ystyrir pwysigrwydd yr antimoni rhwng penarglwyddiaeth Duw a chyfrifoldeb dynion ym marn Edwards a'r Methodistiaid yng Nghymru. Y mae dylanwad gwaith a syniadau Edwards ar y Diwygiad, yn enwedig ei ddylanwad ymhlith y Wesleiaid, yn destun sylw ysgolheigaid.¹⁶ Yn ôl D. Bruce Hindmarsh, ymatebodd Efengyleiddwyr i ddiwinyddiaeth Edwards mewn sawl ffordd: 'The Baptists championed Edwards, the Anglican Evangelicals were ambivalent, and Wesley simply corrected him'.¹⁷ Sut bynnag, yr oedd apêl Edwards yn gyffredinol hefyd: 'All of the early English

¹⁶ Gweler D. Bruce Hindmarsh, 'The Reception of Jonathan Edwards by Early Evangelicals in England', yn D. W. Kling & D. A. Sweeney (eds.), *Jonathan Edwards at Home and Abroad: Historical Memories, Cultural Movements, Global Horizons* (Columbia, 2003), tt. 201–21.

¹⁷ Hindmarsh, 'The Reception of Jonathan Edwards ...', t. 216.

Evangelicals found that Edward's writings gave them hope – hope that [just as Edwards had seen revival] they might see it too'.¹⁸ I Efengyleiddwyr profiadol fel Williams Pantycelyn yng Nghymru a'r brodyr Wesley¹⁹ yn Lloegr, yr oedd gwaith Edwards yn fodel diriaethol o lwyddiant yr Efengyl ymhlith y bobl gyffredin. Yr oedd Edwards yn esiampl o ddiwygiwr angerddol, a thrwy ei ddylanwad yn Lloegr fe symbylwyd eraill i ddilyn ei fethodoleg o ran ymdrin â dychweledigion, dirnad natur diwygiadau ysbrydol, ac efengylu. Yn ôl Hindmarsh, 'Edwards' example and his writings moved all these English evangelicals to affirm a larger role for human agency in evangelism and salvation'.²⁰ Yr oedd rôl a chyfrifoldeb y bobl yn bwysig iawn i Edwards a'i ddilynwyr felly. Yn yr un modd, yr oedd cyfraniadau'r bobl gyffredin yn elfen hanfodol o Fethodistiaeth gynnar ac, am hynny, nid yw'n rhyfedd gweld bod pobl a'u profiadau yn ganolog i waith Williams Pantycelyn.

Y mae gweithgarwch dynol yn agwedd bwysig ar athroniaeth Galffinaidd. I'r diwygiwr Calffinaidd, y mae Duw yn rheoli ac yn arwain hanes yn ôl ei archddyfarniad absoliwt a thrwy ei ragluniaeth. Er hynny, nid yw penarglwyddiaeth Duw yn dinistrio cyfrifoldeb yr unigolyn. I'r gwrthwyneb, y mae'r unigolyn yn gyfrifol am ei benderfyniadau a'i weithredoedd gan fod Duw yn sofran: am fod Duw yn rheoli hanes, y mae gweithrediadau'r unigolyn yn rhan o gynllun Duw yn y pen draw. Dyna paham y mae gweithgarwch dynol yn bwysig i Edwards a'r Methodistiaid Calffinaidd. Iddynt hwy, y mae'r Cristion yn byw, yn penderfynu ac yn gwneud popeth er gogoniant i Dduw ac yng ngŵydd Duw.

Nid yw'n anodd dod o hyd i gyfeiriadau at benarglwyddiaeth Duw yng ngweithiau Edwards gan ei bod yn thema sy'n hydreiddio ei lyfrau a'i bregethau. Dyma enghraifft o Edwards yn llefaru'n ddyrchafedig am sofraniaeth Duw:

The sovereignty of God is his ability and authority to do whatever pleases him; whereby 'he doth according to his will in the armies of heaven, and amongst the inhabitants of the earth, and none can stay his hand, or say unto him, what dost thou?' The following things belong to the sovereignty of God; viz. (1) supreme, universal, and infinite power ... (2) That he has supreme authority; [an] absolute and most perfect right to do what he wills ... (3) That his will is supreme, underived, and independent ... being in everything determined by his own

¹⁸ *Ibid.*, t. 202.

¹⁹ O ran astudiaethau o'u bywydau a'u gwaith gweler Henry D. Rack, *Reasonable Enthusiast: John Wesley and the Rise of Methodism* (London, 1989); John R. Tyson, *Assist Me To Proclaim: The Life and Hymns of Charles Wesley* (Grand Rapids, 2007).

²⁰ Hindmarsh, 'The Reception of Jonathan Edwards ...', t. 202.

counsel, having no other rule but his own wisdom ... (4) That his wisdom, which determines his will, is supreme, perfect, underived, self-sufficient, and independent.²¹

Yr oedd sofraniaeth Duw yn athrawiaeth bwysig iawn iddo. Er hynny, ni rwystrir ef gan y dogma hwn i drafod gwaith a lle dynion a merched (a hyd yn oed plant) fel rhan o gynllun Duw. Er enghraifft, y mae Edwards yn esbonio pwysigrwydd gras Duw ym mywyd merch a oedd ar fin marw (Abigail Hutchinson) a phlentyn bach (Phebe Bartlet) yn ei lyfr *A Faithful Narrative* (1737).²² Nid athronydd yn ei dŵr ifori mohono o gwbl: y mae pobl yn bwysig iddo gan ei fod yn fugail i'w blwyfolion. Y mae Pantycelyn yn esbonio penarglwyddiaeth yn yr un modd â Jonathan Edwards. Yn *Golwg ar Deyrnas Crist*, er enghraifft, ceir arolwg panoramig o arglwyddiaeth Iesu o dragwyddoldeb hyd dragwyddoldeb. Dangosir hyn yn glir gan benawdau'r gerdd:

Y Deyrnas yn cael ei rhoddi i Grist, neu Grist yn bob peth yn yr Arfaeth.

Crist yn gosod i fyny ei Deyrnas, neu yn bob peth yn y Greadigaeth.

Crist yn achub ei Deyrnas yn y Gwrthryfel cyffredin; neu Grist yn bob peth yn addewid Eden.

Crist yn llywodraethu ei Deyrnas, neu Grist yn bob peth yn Rhagluniaeth.

Llyfr Statut Teyrnas Crist, neu Grist yn bob peth yn y Beibl.

Teyrnas neilltuol Crist, neu Grist yn bob peth yn Iechydwriaeth ei Saint.

Crist yn barnu ei ddeiliaid, neu yn bob peth yn y farn.²³

Gwelir oddi ar hyn fod Iesu Grist yn sofran ym mhopeth, fel a fynegir gan yr Apostol Paul, 'Y mae efe cyn pob peth ac ynddo ef y mae pob peth yn cydsefyll' (Colosiaid 1:17). Yn wahanol i'r darn gan Edwards, y mae gan Bantycelyn ffocws Cristolegol, ond eto i gyd mae'r pwyslais ar benarglwyddiaeth a rhagluniaeth Duw ym mhopeth yn debyg i syniadaeth Edwards.²⁴ O gynllun Duw yn nhragwyddoldeb, drwy'r Greadigaeth gyfan a thrwy iachawdwriaeth ei bobl, hyd at Ddydd y Farn,

²¹ *WJE Online* 1, tt. 378–80. Y mae rhifau a rhestrïa nodweddiadol o arddull Edwards.

²² *WJE Online* 4, tt. 191–205.

²³ *GWWP I*, tt. 3, 29, 91, 98, 121, 141, a 173.

²⁴ Wrth gwrs, y mae penarglwyddiaeth Duw yn thema bwysig yn niwinyddiaeth Ioan Calfin a'r Piwritaniaid hefyd. Yn ôl D. Gwenallt Jones, 'y mae'n rhaid i'r neb a fynno astudio diwinyddiaeth Pantycelyn fod yn hyddysg yn niwinyddiaeth Awstin, diwinyddiaeth Luther a Chalfin, *Ilyfrau Jonathan Edwards*, diwinyddiaeth yr Erskiniaid yn yr Alban, llyfrau'r Piwritaniaid yn Lloegr, ac yn enwedig yn syniadau a mudiadau'r ddeunawfed ganrif, a hanes Whitefield a'r ddau Wesley yn arbennig', yn *Dynallt Morgan* (gol.), *Gwŷr Llên y Ddeunawfed Ganrif* (Llandybïe, 1966), t. 94. Myfi biau'r italeiddio.

Iesu yw'r Iôr. Ceir golwg ar benarglwyddiaeth Crist yn y sffêr wybrennol ac yng nghylch y Cread cyfan. Ym marn Pantycelyn, o delesgopau i ficrosgopau, Iesu yw'r Arglwydd.²⁵ Fel y dywed Kuyper yn 1880: 'Nid oes un fodfedd o holl diriogaeth bodolaeth ddynol lle nad yw Crist, penarglwydd popeth, yn gweiddi, "fi biau hyn"'.²⁶ Dyma nod *Golwg ar Deyrnas Crist* a phe cyfosodid y gerdd hon â *Theomemphus*, gwelid eu bod yn cyhoeddi'r un neges. Y mae *Golwg ar Deyrnas Crist* yn dangos sofraniaeth Crist ar y cosmos a thrwy hanes cynllun Duw (gras cyffredin) ac, yn yr un modd, y mae *Theomemphus* yn olrhain momentwm llinol cynllun Duw ym mywyd yr unigolyn (gras arbennig).²⁷ Yn y gerdd epig hon, Duw yw'r un sydd yn rheoli ac yn arwain bywyd Theomemphus o drefn natur i drefn gras achubol.²⁸ er bod y credadun yn mynd trwy ddrysni a siwrnai stormus yn y byd, y mae 'Duw wedi ei ddilyn ymhellach'.²⁹ Y mae Bytheiad y Nef wedi dilyn Theomemphus drwy ei fywyd, a'i dynnu at Dduw, a'i gannu yn y gwaed, a'i gadw yn ddiogel am byth yn Ei etholedig ras. Y mae'r beddargraff ar ddiwedd y gerdd gan Theomemphus yn dangos hyn yn glir:

Wel dyma'r dyn a garwyd, a gannwyd yn y gwaed,
Deng miliwn lawn o feiau faddeuwyd iddo'n rhad;
Ei dynnu wnawd o'r danllwyth, ac yntau'n mynd i lawr,—
Fe gadwyd hwn o uffern, mae e'n y nef yn awr.

.....

Heb saeth, heb fraw, heb ofon, heb ofid ac heb boen
Yn canu o flaen yr orsedd ogoniant pur yr Oen;
Yng nghanol myrdd myrddiynau yn caru oll heb drai,
Yr anthem ydyw cariad, a chariad i barhau.³⁰

Canmola'r Duw Sofran sydd wedi ei achub a'i dynnu o golledigaeth. Ef biau'r clod.

²⁵ Gweler Eifion Evans, 'The King must reign', *Bread of Heaven*, tt. 139–50; Derec Llwyd Morgan, *Y Diwygiad Mawr* (Llandysul, 1981), tt. 207–24. Cyhoeddwyd traethawd gan Alwyn Prosser ar ddi-ddordebau lleyg Williams Pantycelyn, ond hoffwn awgrymu nad yw y gair 'lleyg' yn cyfateb â chredo Pantycelyn ei hun. Gan mai Crist yw Arglwydd y byd a phopeth sydd ynddo, y mae Cristion yn gwneud popeth er gogoniant i Dduw. I Bantycelyn, felly, y mae gwyddoniaeth, meddygaeth, daearyddiaeth a phob math o ddysg yn weithgareddau crefyddol er mawl i Dduw. Gweler Alwyn Prosser, 'Diddordebau lleyg Williams Pantycelyn', *Llên Cymru*, 3 (1958–59), 201–14.

²⁶ Dyna'r cyfieithiad llythrennol gan Bobi Jones o ddywediad enwog Abraham Kuyper. Ym marn Bobi Jones, y mae Pantycelyn yn rhagweld syniadaeth athronwyr Calфинаidd fel Kuyper (1837–1920), Herman Dooyeweerd (1894–1977), a Cornelius Van Til (1895–1987). Gweler R. M. Jones, *Llên Cymru a Chrefydd* (Llandybie, 1977), tt. 382–3; R. Tudur Jones, 'Abraham Kuyper', yn Noel A. Gibbard (gol.), *Ysgrifau Diwinyddol*, cyf. II (Pen-y-bont ar Ogwr, 1988), tt. 105–122; John Frame, *A History of Western Philosophy and Theology* (Phillipsburg, 2015), tt. 512–77.

²⁷ Yr wyf yn ddyledus i sgwrs a gefais â Bobi Jones am y syniad hwn.

²⁸ Gweler sylwadau Eifion Evans, 'Pursued by God', *Bread of Heaven*, tt. 195–205.

²⁹ *GWWP I*, t. 194.

³⁰ *Idem*, t. 399.

Yn syml, felly, y mae'r cerddi epig yn esbonio penarglwyddiaeth Duw ar lefel y cosmos ac ar lefel yr unigolyn. Er hynny, nid yw Pantycelyn yn ofni pwysleisio rôl dynion a merched yn y byd: iddo ef, gwreiddir popeth yn y byd ac ym mhrofiadau y seiadau.³¹ Fel Edwards, bugail ydyw ac y mae ei ryddiaith ffuglennol yn cynnwys cymeriadau cartrefol fel Martha, Philo-Evangelius, Theophilus, Eusebius, a Mary.³² Er bod Pantycelyn ac Edwards yn pwysleisio sofraniaeth Duw, y maent ill dau hefyd yn pwysleisio rôl a chyfrifoldeb y bobl. Gan hynny, Calfiniaeth Efengylaidd yw'r glud rhwng y Methodistiaid yng Nghymru a Jonathan Edwards. Y mae'r diwygwyr yn gyfuniad cymhleth o Galfiniaeth sydd yn pwysleisio penarglwyddiaeth Duw ac Efengylaeth sydd yn canolbwyntio ar daenu'r Efengyl.³³

Soterioleg yr Efengyleiddwyr

Yn ddiweddar, y mae ysgolheigion wedi dechrau cydnabod dyled pobl y gwledydd Celtaidd i waith a diwinyddiaeth Jonathan Edwards.³⁴ Yn ôl David Ceri Jones:

It was in the Celtic periphery of the British Isles [i.e. Scotland and Wales], where evangelicals and Methodists shared a commitment to Calvinist theology, that Edwards was often read most consistently, most carefully and with most profit.³⁵

Yr oedd dwy garfan Fethodistaidd ym Mhrydain yn ystod y ddeunawfed ganrif. Yng Nghymru credai arweinwyr y mudiad Methodistiaid mewn Calfiniaeth, ond Arminiaid oedd y Methodistiaid yn Lloegr gan amlaf.³⁶ Byddai'r anghytundeb hwn yn achosi tyndra a phroblemau ar brydiau ac y mae'n amhosibl deall apêl Edwards i Bantycelyn a'r Methodistiaid yng Nghymru heb drafod y ddadl rhwng

³¹ Yn ôl Eryn Mant White, 'Gydag ugain mlynedd o brofiad o gadw seiat y tu cefn iddo yr ysgrifennodd ei weithiau yn ymwneud â thröedigaeth', *Praidd Bach y Bugail Mawr: Seiadau Methodistaidd De-orllewin Cymry* (Llandysul, 1995), t. 122.

³² Er hynny, nid yw enwau pob un o'r cymeriadau hyn yn gartrefol. Defnyddiwyd enwau Lladinaidd gan Bantycelyn yn ôl confensiwn dull yr ymddiddan ei gyfnod. Y mae'r enwau cartrefol a lliwgar yn *Taith y Pererin* gan Bunyan yn eithriad i'r rheol.

³³ O ran soterioleg y Methodistiaid Calfinaidd gweler sylwadau Derec Llwyd Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, tt. 170–198. Ceir sylwadau diddorol ynghylch y cyfuniad o Fethodistiaeth a Chalfiniaeth mewn papur gan David Martyn Lloyd-Jones, 'William Williams and Welsh Calvinistic Methodism', yn *The Manifold Grace of God: Papers Read at the Puritan and Reformed Conference, 1968* (London, 1969), 76–95. Cyhoeddwyd hefyd yn *The Puritans: Their Origins and Successors* (Edinburgh, 1987), tt. 191–214.

³⁴ Gweler Kelly Van Andel, Adrian C. Neele & Kenneth P. Minkema (eds.), *Jonathan Edwards and Scotland* (Edinburgh, 2011), a Christopher W. Mitchell, 'Jonathan Edwards's Scottish Connection', yn *Jonathan Edwards at Home and Abroad*, tt. 222–47.

³⁵ Jones, "'Sure the time here now is like New England'...", t. 49.

³⁶ Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain*, tt. 27–34.

y Calfiniaid a'r Wesleaid. Gan hynny, byddai'n fuddiol inni fyfyrion ar y gwrthgyferbyniadau rhwng y Methodistiaid Wesleidd a'r Methodistiaid Calfiniaidd er mwyn dirnad paham yr oedd dylanwad Edwards yn llawer mwy dyfnach yng Nghymru nag yn Lloegr. Bydd yn rhaid, yn gyntaf, drafod hanes y ddadl rhwng Calfiniaeth ac Arminiaeth ac esblygiad y ddadl ymhlith y Methodistiaid. Wedyn, trafodir llwyddiant diwinyddiaeth Edwards ymhlith y Cymry yn sgil eu cefnogaeth i'w ddiwinyddiaeth Galfiniaidd.

Diddorol yw nodi bod y ddadl rhwng Calfiniaid ac Arminiaid yn mynd yn ôl i'r dyddiau cyn Ioan Calfin (1509–64) a Jacobus Arminius (1560–1609).³⁷ Mewn gwirionedd, y mae'r ymryson yn mynd yn ôl i hanes Awstin Sant (354–430) a Phelagiws (390–418).³⁸ Mynach o Brydain oedd Pelagiws (efallai o Gymru) ac yr oedd yn enwog am ei dduwioldeb a'i asgetigiaeth. Yn ôl Pelagiws, ymdrech o weithredoedd oedd y ffydd Gristnogol ac yn ôl Justo González, '[Pelagius] saw the Christian life as a constant effort through which one's sins could be overcome and salvation attained'.³⁹ Ond ym marn Awstin, yr oedd yn amhosibl brwydro yn erbyn pechod heb fethu yn llwyr. Yn ôl Awstin, y mae'r ewylllys wedi ei chaethiwo gan bechod a chan hynny y mae'n amhosibl bod yn berffaith; mae'n amhosibl ennill iachawdwriaeth drwy ymddwyn yn dda. Ers y Cwmp, y mae wedi bod yn amhosibl gwneud pethau da heb bechu ac y mae pechod wedi llygru cyneddfau'r enaid yn llwyr. Mae drygioni wedi staenio pob syniad yn y meddwl, pob penderfyniad gan yr ewylllys, a phob teimlad yn y galon. Yng ngeiriau'r Apostol Paul, 'Nid oes neb cyfiawn, nac oes un. Nid oes neb yn deall; nid oes neb yn ceisio Duw. Gwyrasant oll, aethant i gyd yn anfuiddiol; nid oes un yn gwneuthur daioni, nac oes un' (Rhufeiniaid 3: 10–12). Dyna'r rheswm paham mai'r unig obaith i bechaduriaid yw trugaredd gras Duw. Esbonnir safbwynt Awstin gan Justo González:

How can we make the decision to accept grace? According to Augustine, only by the power of grace itself, for before that moment we are not free to not sin, and therefore we are not free

³⁷ Erbyn heddiw, Calfiniaeth ac Arminiaeth yw'r termau a ddefnyddir fel rheol ond mae'r ddadl yn hŷn na Chalfin ac Arminius. O ran syniadaeth y Diwygiad Protestannaidd gweler Alister E. McGrath, *Reformation Thought: An Introduction*, 3rd edn. (Oxford, 1999).

³⁸ Gweler trafodaeth Michael Reeves, *Introducing Major Theologians: From the Apostolic Fathers to the Twentieth Century* (Nottingham, 2015), tt. 98-102; McGrath, *Reformation Thought*, tt. 72–4; Alister E. McGrath, *Historical Theology: An Introduction to the History of Christian Thought*, 2nd edn. (Oxford, 2013), tt. 67–73.

³⁹ Justo González, *The Story of Christianity: The Early Church to the Dawn of the Reformation*, 2nd edn (New York, 2010), t. 248.

to decide to accept grace. The initiative in conversion is not human, but divine ... [This] grace is irresistible, and God gives it to those who have been predestined to it.⁴⁰

Mewn gwirionedd, nid oedd Awstin yn dweud mwy na'r Apostol Paul ei hun: 'Canys trwy ras yr ydych yn gadwedig, trwy ffydd; a hynny nid ohonoch eich hunain: rhodd Duw ydyw: Nid o weithredoedd, fel nad ymfrostiai neb' (Effesiaid 2: 8–9). Yr oedd hyn oll yn annerbyniol ym marn Pelagiws. Fe gredai ef fod pawb yn dda yn y bôn (er ein bod yn brwydro yn erbyn pechod) ac yn gallu dewis gras Duw heb gymorth neb arall oherwydd bod gennym i gyd ewyllys rydd. Byddai Awstin yn ymateb gan ddweud, er bod gennym ewyllys nid yw'n rhydd gan ei bod yn gaethferch i bechod. Dyma felly wreiddyn y ddadl rhwng Calfiniaeth ac Arminiaeth.⁴¹

Er hynny, yr oedd Wesleath y Methodistiaid yn Lloegr yn wahanol i Belagiaeth mewn sawl ffordd.⁴² Yr oeddynt yn nes o ran eu soterioleg at yr Awstinaid a'r Calfiniaid yng Nghymru. Dyna paham yr oeddynt yn gallu gweithio gyda'i gilydd ar brydiau i daenu'r Efengyl. Er enghraifft, fe gredai'r Wesleaid fod llwyr lygredigaeth yn athrawiaeth Feiblaidd ond yr oeddynt hefyd am bwysleisio bod gan bawb ewyllys rydd. Credent fod yr ewyllys rydd yn rhodd rasol oddi wrth Dduw ac felly yr oedd gan bawb y gallu i gredu a derbyn iachawdwriaeth heb wyrth yn eu calonnau. Yn ôl y Wesleaid, y mae'r unigolyn yn penderfynu derbyn gras achubol Duw. Am y rheswm hwn, onid oeddynt yn cyfrannu eu ffydd a'u penderfyniad at eu hiachawdwriaeth? Dyna oedd barn y Calfiniaid amdanynt.⁴³ Anghytunai'r Methodistiaid Calfiniaidd yn gryf â'r Wesleaid ar y pen hwn. Credai arweinwyr y Methodistiaid yng Nghymru mai gwaith Duw ei hun yw iachawdwriaeth o'r dechrau i'r diwedd. Yn eu tyb hwy, yr oedd y Wesleaid yn difetha neges yr Efengyl drwy ddysgu gallu'r unigolyn i gyfrannu at ei iachawdwriaeth. Yr oedd y Wesleaid ar fin croesawu heresi Pelagiws i'w plith. Un o lythyron mwyaf diddorol Howell Harris yw'r llythyr a anfonodd at John Lewis lle mae'n dweud bod yr Wesleaid yn arddel ac yn pregethu credoau gwahanol:

⁴⁰ González, *The Story of Christianity: The Early Church*, t. 249.

⁴¹ O ran ystyr y termau hyn gweler *NDT*, tt. 45–6, 120–5.

⁴² O ran natur y dadleuon rhwng Efengylwyr am Galfiniaeth gweler darlith Lee Gatiss, '*Strangely Warmed*': *Whitefield, Toplady, Simeon, and Wesley's Arminian Campaigns* (London, 2014), 1–26.

⁴³ Ynghylch hanes y ddadl gweler David Ceri Jones, Boyd Stanley Schlenther, & Eryn Mant White, *The Elect Methodists: Calvinistic Methodism in England and Wales 1735–1811* (Cardiff, 2012), tt. 30–6; G. T. Roberts, *Dadleuon Methodistaeth Gynnar* (Abertawe, 1970), tt. 70–129.

I plainly see that we preach two Gospels, one sets *all on God*, the other *on Man*; the one *on God's will*, the other *on Man's will*; the one *on God's chusing*, the other *on Man's chusing*; the one *on God's Distinguishing Love, making one to differ from another*; the other *on Man's being better than another, and taking more pains, and being a better husband of Grace than another, more passive under the Hand of the Spirit than the other*.⁴⁴

Y mae'r dyfyniad yn dangos difrifoldeb y gwahaniaethau rhyngddynt. Ym marn y Methodistiaid yng Nghymru, dylai'r Efengyl bwysleisio penarglwyddiaeth Duw a chanolbwyntio ar ei ras a'i drugaredd trwy iachawdwriaeth. Ond yn ôl Harris, yr oedd y Wesleaid yn difetha harddwch yr Efengyl bur drwy ddyrchafu gwaith dynion a dibrisio gwaith Duw.

Er hyn oll, nid oeddynt yn dyngedfenwyr oergalon o gwbl. I'r gwrthwyneb, yr oedd y Methodistiaid yng Nghymru yn synthesis brwdfrydig o Galfiniaeth a Methodistiaeth.⁴⁵ Methodistiaid oeddynt o ran eu pwyslais ar brofiad, teimlad, efengylu a sancteiddrwydd, ond Diwygwyr Calфинаidd oeddynt o ran eu diwinyddiaeth. Gan hynny, nid oeddynt am gael ffydd ymenyddol ac athrawiaethol yn unig. Yn hytrach, cyfunasent athrawiaeth ymenyddol â phrofiad dirfodol. O sôn am Bantycelyn yn benodol, y mae D. Gwenallt Jones yn esbonio'r cyfuniad hwn yn glir:

Nid athrawiaeth yn unig oedd yr Efengyl i Bantycelyn: yr oedd hi hefyd yn brofiad. Camgymeriad yw credu fod y Methodistiaid yn rhoi'r holl bwyslais ar brofiad. Fe gredent hwy y dylid cael profiad goddrychol o Efengyl wrthrychol: a'r Efengyl wrthrychol oedd bwysicaf. Roedd y berthynas rhyngddynt fel y berthynas rhwng achos ac effaith. Yn y Beibl fe gâi Pantycelyn ffrâm i'w brofiad ... Ar ôl gweled ei bechod, ni welai'r pechadur unrhyw ymwared ond ffydd yn yr Arglwydd Iesu Grist; y ffydd honno yn ei gyfiawnhau ... a gras Duw yn ysgogi ei ewyllys, yn goleuo ei ddeall, yn arwain ei gydwybod ac yn troi ei nwydau at Dduw. Roedd gras yn achub y dyn cyfan.⁴⁶

Y mae'r athroniaeth Galфинаidd yn ffurfio profiadau dirfodol y Methodistiaid ac, o ganlyniad, mae'n amhosibl ystyried eu profiadau crefyddol heb feddwl am eu diwinyddiaeth.⁴⁷

⁴⁴ Dyfynnir gan Derec Llwyd Morgan yn *Y Diwygiad Mawr*, t. 183. Ymhellach, gweler *A Letter to the Rev. Mr. John Wesley in answer to his sermon entitled 'Free Grace'* gan George Whitefield yn *George Whitefield's Journals* (Edinburgh, 1960), tt. 563–88.

⁴⁵ D. Martyn Lloyd-Jones, 'William Williams and Welsh Calvinistic Methodism', yn *The Manifold Grace of God: papers read at the Puritan and Reformed Conference*, 1968 (London, 1969), 76–95. Cyhoeddwyd hefyd yn ei lyfr, *The Puritans: Their Origins and Successors* (Edinburgh, 1987), tt. 191–214.

⁴⁶ D. Gwenallt Jones, 'William Williams, Pantycelyn – Ei Gerddi Hir', t. 98.

⁴⁷ Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, t. 180.

Y mae'r cyfuniad o brofiad a dysgeidiaeth ddiwinyddol yn bwysig gan ein bod yn gweld yr un math o gyfuniad yng ngwaith Jonathan Edwards. Yn sgil y tebygrwydd diwinyddol a phrofiadol, yr oedd y Methodistiaid Calfinaidd yng Nghymru a Phresbyteriaid yr Alban yn gallu gwerthfawrogi gwaith Edwards yn well na'r Wesleaid yn Lloegr. Fel yr esbonia D. Bruce Hindmarsh, dyna pam y golygwyd gwaith Edwards gan John Wesley:

Wesley selected only Edwards's writings on revival (not his serious doctrinal works), he purged even these of much of their Calvinism and anti-Arminian polemic, and he turned Edwards' descriptive narratives into active hortatory counsel for his followers. This served the cause of Wesley's Evangelical Arminianism.⁴⁸

Yr oedd Wesley am ddefnyddio gweithiau Edwards fel llawlyfrau'r Diwygiad, ond nid oedd am dderbyn ei ddiwinyddiaeth Galfinaidd. Rhaid deall hynny er mwyn amgyffred pwysigrwydd Jonathan Edwards i'r Methodistiaid yng Nghymru. Yr oedd y Methodistiaid yng Nghymru o'r un farn ag Edwards ynghylch soterioleg Galfinaidd a theimladau crefyddol: gwerthfawrogent waith Jonathan Edwards fel llawlyfrau i'r Diwygiad ac fel gwrslyfrau diwinyddol. Dyna'r gwahaniaeth rhwng y Methodistiaid yng Nghymru a Wesley ac, o ganlyniad, cynddelw awdurdodol oedd gwaith Edwards i'r Methodistiaid Calfinaidd yng Nghymru.⁴⁹

Er hynny, ni ddylem orbwysleisio'r berthynas rhwng Edwards a'r Methodistiaid yng Nghymru. Rhaid inni fod yn ymwybodol o'r problemau cyfathrebu yng Nghymru o gymharu â'r sefyllfa yn yr Alban. Nid oedd gan y Methodistiaid yng Nghymru yr un math o gysylltiau ag Edwards ag a oedd gan yr Albanwyr. A dyfynnu David Ceri Jones, 'The Welsh Methodists did not possess the sort of direct and immediate relationship with Edwards that a number of prominent Scottish ministers clearly enjoyed'.⁵⁰ Y mae Christopher Mitchell yn trafod gohebiaeth Edwards ag Albanwyr amrywiol.⁵¹ Yr oedd Edwards ar ei ben ei hun, fel petai, yn Lloegr Newydd, felly yr oedd gohebiaeth gydag eraill o'r

⁴⁸ Hindmarsh, 'The Reception of Jonathan Edwards by Early Evangelicals in England', t. 206.

⁴⁹ O ran ymateb y Wesleaid i lyfrau Edwards gweler Bruce Hindmarsh, 'The Reception of Jonathan Edwards ...', tt. 203–6. O ran ymateb y Methodistiaid Calfinaidd yng Nghymru gweler papur David Ceri Jones, 'Sure the time here is like New England', tt. 49–60.

⁵⁰ Jones, "'Sure the time here now is like New England'...", t. 49.

⁵¹ Mitchell, 'Jonathan Edwards's Scottish Connection', tt. 222–47.

un meddwl o help mawr iddo mewn sawl ffordd. Trwyddynt yr oedd Edwards yn gallu cadw ei glustiau yn agored am newyddion gwleidyddol a datblygiadau ysbrydol ar draws y byd. John Erskine oedd ei ohebydd pwysicaf yn yr Alban ac yr oedd Erskine yn gyfrifol am anfon llawer o lyfrau a phamffledi diwinyddol at Edwards drwy'r post.⁵² Yn ôl Christopher Mitchell, yr oedd ei ohebiaeth ag Albanwyr yn gyfrifol am ei ddatblygiad fel diwinydd a seicolegydd deffroadau crefyddol.⁵³

Yr oedd gweinidogion o'r Alban, fel John MacLaurin, William McCulloch, James Robe a John Erskine, mewn sefyllfa i ddylanwadu ar Edwards hyd yn oed. Ond yr oedd y sefyllfa yn wahanol yng Nghymru. Yn ôl David Ceri Jones, 'Edwards' influence in Wales was neither as hands-on, nor as sustained [as it was in Scotland]'.⁵⁴ Yn yr Alban, yr oedd y Sgotiaid ar yr un lefel ag Edwards. Yr oeddynt yn cyfathrebu gydag ef a dylanwadent ar ei gilydd. Yn achos y Cymry cyffredin, cawr diwinyddol oedd Edwards o wlad estron: dieithryn a Sais Americanaidd ydoedd ac, felly, yr oedd rhwystrau ieithyddol, daearyddol, diwylliannol a chymdeithasol i'w hystyried. Nid oedd gan y Cymry rwydweithiau soffistigedig a thrawsatlantig fel a fodolai yn y Alban.⁵⁵ Yr oedd diffyg ymfudwyr o Gymru i'r gwladychfeydd ac nid oedd lawer o gysylltiad â'r Cymry a oedd wedi symud i'r Byd Newydd.⁵⁶ Ymhellach, yn ôl David Ceri Jones, 'Wales did not possess the kind of university educated semi-professional ministerial body enjoyed by the Scots, nor the accompanying tradition of high level theological discourse'.⁵⁷ Felly yr oedd gan y Cymry sawl rheswm dros fethu cyfathrebu yn uniongyrchol ag Edwards.

Wedi dweud hynny, er nad oedd cysylltu uniongyrchol rhwng y Methodistiaid yng Nghymru a Jonathan Edwards, yr oedd y Methodistiaid wedi clywed am weinidogaeth Edwards yn Lloegr

⁵² Jonathan M. Yeager, *Enlightened Evangelicalism: The Life and Thought of John Erskine* (Oxford, 2011), tt. 140–63.

⁵³ Mitchell, 'Jonathan Edwards's Scottish Connection', t. 239.

⁵⁴ Jones, "'Sure the time here now is like New England'...", t. 49.

⁵⁵ Idem., *'A Glorious Work in the World': Welsh Methodism and the International Evangelical Revival, 1735–1750* (Cardiff, 2004), tt. 385–91.

⁵⁶ Glanmor Williams, 'A Prospect of Paradise? Wales and the United States, 1776-1914', *Religion, Language and Nationality in Wales* (Cardiff, 1979), tt. 217–18.

⁵⁷ Jones, "'Sure the time here now is like New England'...", t. 50. Gellir dadlau bod y dyfyniad hwn yn annheg braidd. Yr oedd yr addysg a gynigiwyd yn yr Academiâu Anghydfurfiol yn eithaf soffistigedig ac yr oedd Williams Pantycelyn a Daniel Rowland yn ddiwinyddion galluog.

Newydd trwy eu cysylltiadau ag Albanwyr megis y brodyr Erskine a William McCulloch.⁵⁸ Fel yn achos yr Albanwyr, yr oedd Edwards a'r Methodistaidd o Gymru yn Galffiniaid (undeb diwinyddol) ac yr oeddynt yn angerddol wrth archwilio a dadansoddi lled a dyfnder profiadau ysbrydol (undeb duwiolfrydig). Yr oeddynt hefyd yn gyfeillgar iawn â George Whitefield (1714–70), Calfinydd o Loegr a ffigwr rhyngwladol mawr y Diwygiad.⁵⁹ Fel y dywed David Ceri Jones am ei bwysigrwydd rhyngwladol:

Whitefield seemed more aware than any of his contemporaries of the international dimensions of the revival, and became immediately the movement's most prominent international personality.⁶⁰

Yr oedd Whitefield yn gyfarwydd â diwygiadau crefyddol yn Lloegr, yn yr Alban, yng Nghymru ac, yn ôl yr hanesydd George Marsden, yr oedd yn boblogaidd iawn yn yr Amerig hefyd:

In New England the itinerant evangelist first spent a month in Boston ... his successes were as great as elsewhere. He often preached to crowds of five thousand to eight thousand, immense for a colonial town. By the time Whitefield came to Northampton in mid-October, virtually everyone in New England knew of him, and enthusiastic crowds clamoured to hear him as he traversed the countryside. [Jonathan] Edwards was duly impressed and saw Whitefield and the awakening he was igniting as an answer to prayer.⁶¹

Yr oedd Whitefield, felly, yn bont rhwng y Methodistaidd ym Mhrydain ac Efengyleiddwyr ar draws y byd. Dyma'r plethwaith cymhleth o gysylltiadau a thrwy'r rhwydweithiau hyn fe effeithiwyd ar y Methodistaidd Calfinaidd gan Jonathan Edwards. Er nad oedd gan y Methodistaidd yng Nghymru gyswllt uniongyrchol ag Edwards, lledaenwyd ei syniadaeth drwy rwydweithiau gohebol, trwy ei lyfrau, a thrwy ryddiaith Williams Pantycelyn.

⁵⁸ Cyhoeddwyd llythyr yn Gomer M. Roberts (gol.), *Selected Trevecka Letters (1742–1747)* (Caernarfon, 1956), tt. 118–20 oddi wrth William McCulloch at Howell Harris yn 1743 sy'n sôn am Jonathan Edwards a'i lyfr *Some Thoughts Concerning the Present Revival of Religion in New England* (1743). Yr wyf yn ddyledus i E. Wyn James am y sylwadau hanesyddol yma.

⁵⁹ Eifion Evans, 'Priorities in Revival: George Whitefield and the Revival in Wales', *Fire in the Thatch: The True Nature of Religious Revival* (Bryntirion, 1996), tt. 84–102. O ran y prif astudiaethau o'i fywyd a'i waith gweler Arnold Dallimore, *George Whitefield: The Life and Times of the Great Evangelist of the 18th Century* (2 vols, London & Edinburgh, 1970 & 1980); Harry S. Stout, *The Divine Dramatist: George Whitefield and the Rise of Modern Evangelicalism* (Grand Rapids, 1991); Frank Lambert, 'Pedlar in Divinity': *George Whitefield and the Transatlantic Revivals, 1737–1770* (Princeton, 1994).

⁶⁰ Jones, 'A Glorious Work in the World', t. 110.

⁶¹ Stephen J. Stein (ed.), *The Cambridge Companion to Jonathan Edwards*, t. 27.

Yn 1738, ar ôl cwrdd â Daniel Rowland am y tro cyntaf, ysgrifennodd Howell Harris yn ei ddyddiadur, ‘Sure the time here now is like New England’.⁶² Dechreuodd y Diwygiad yng Nghymru drwy bregethu Howell Harris yn 1736.⁶³ Cymeriad a phregethwr angerddol ydoedd ac, yn ddiddorol, erbyn 1739 y mae Jonathan Edwards wedi clywed amdano drwy’r rhwydweithiau cyfathrebu:

But of late, God has raised up in England a number of young ministers, some of ‘em of the Church, that seem in the midst of all this darkness wonderfully to have been wrought upon by the Spirit of God and enlightened to see the corruption, and so are become sound in the faith, very thoroughly grounded in those great doctrines of [justification and faith]. And full of remarkable zeal ... Called, by way of derision, the New Methodists. I have heard of the news of several, particularly Mr. Wesley, and Mr. Whitefield, *and Mr. Harris, a young minister that has preached in Wales ... Mr. Harris in Wales... meets with great opposition, but God seems to own and bless ‘em.*⁶⁴

Y mae’r dyfyniad hwn yn bwysig iawn gan ei fod yn amlygu ei ymwybyddiaeth o’r digwyddiadau yng Nghymru. Yn ôl Edwards, y mae Harris ac eraill yn pwysleisio pynciau diwinyddol fel cyfiawnhad a ffydd wrth bregethu. Ymhellach, y maent yn llawn o frwdfrydedd tanbaid, yn brwydro yn erbyn gwrthwynebiad, ond y mae Duw yn eu bendithio. Dyma grynodedd da o elfennau cynnar y Diwygiad. Yr oedd Howell Harris yn cymharu ei brofiadau â’r Deffroad yn Lloegr Newydd tra oedd Edwards yn cymeradwyo gwaith y diwygwyr yng Nghymru a Lloegr. Yr oedd ganddynt ymwybyddiaeth o’i gilydd yn hytrach na pherthynas gilyddol.

Yn 1738 trefnodd Harris a Rowland strategaeth er mwyn creu Diwygiad unedig. Yr oedd Rowland wedi teimlo bendith yr Arglwydd ar ei bregethau yn Llangeitho ar ôl ei dröedigaeth. Drwy rannu a chyfuno eu profiadau, fe sefydlodd Harris a Rowland ffrynt unedig. Yng ngeiriau David Ceri Jones:

When they met for the first time at Defynnog during November 1738, a strategically important meeting at which their two independent mini-awakenings were fused together to create a unified Welsh revival, they set aside time specifically to discuss Edwards’ *A Faithful Narrative of the Surprising Work of God*, the British edition of which had been published under the sponsorship of the English dissenting ministers Isaac Watts and John Guyse towards the end of 1737.⁶⁵

⁶² Llyfrgell Genedlaethol Cymru (LIGC), Archifau’r Methodistiaid Calfinaidd, Dyddiadur Howel Harris 35, (27 Tachwedd 1738).

⁶³ Wrth gwrs, yr oedd Daniel Rowland wedi teimlo bendith fawr ar ei bregethau yn Llangeitho hefyd.

⁶⁴ *WJE Online* 22, t. 108. Myfi biau’r italeiddio.

⁶⁵ Jones, “‘Sure the time here now is like New England’...”, t. 50.

Er nad oeddynt yn gohebu ag Edwards, yr oedd arweinwyr y Methodistiaid yn darllen ac yn trafod ei waith, a thrwy hyn yr oedd syniadau Edwards yn dylanwadu ar y Methodistiaid hyd yn oed yn eu cyfarfodydd cynnar. Fe ddewisodd Methodistiaid Cymru ddarllen am ddiwinyddiaeth ddiwygiadol Jonathan Edwards a'i defnyddio er mwyn atgyfnerthu'r Deffroad ysbrydol yng Nghymru.⁶⁶ Yn hyn o beth, dyma enghraifft o'i ddylanwad anuniongyrchol trwy gyfrwng trosglwyddiad diwylliannol ymhlith arweinwyr y Methodistiaid. Byddai ei syniadau yn siapio eu dealltwriaeth o'r Diwygiad ac yr oedd ei lyfrau, fel *A Faithful Narrative*, yn destunau canolog a chanonaidd iddynt. Ar ôl darllen gwaith Edwards, fe gymharodd Harris ei brofiad ysbrydol â chariad yn berwi o waelod ei galon ac yr oedd am weld Duw yn bendithio'r Diwygiad ym mhobman.⁶⁷ Jonathan Edwards oedd eu brawd hŷn yn y ffydd fel petai. Yr oedd gan Edwards brofiad cynhwysfawr o ddeffroadau crefyddol. Yr oedd Edwards wedi mynd drwy'r treialon, yr oedd wedi wynebu'r anawsterau a'r problemau cysylltiedig, ac yr oedd wedi amddiffyn y Diwygiad yn Northampton rhag beirniaid a gwatwarwyr. Am hynny, ystyrid Edwards yn awdurdod ym maes diwygiadau a phrofiadau crefyddol ac yr oedd y Methodistiaid yng Nghymru yn gallu dibynnu ar ei waith fel model ddeallus a seiliwyd ar wybodaeth arbrofol.

Natur Tröedigaeth a Chrefydd y Galon

Gellid dadlau bod gwaith Edwards wedi sefydlu fframwaith y Diwygiad crefyddol yng Nghymru, yn enwedig mewn perthynas â natur tröedigaeth a chrefydd y galon. Fel y dangosir gan C. C. Goen yn ei ragymadrodd i'w olygiad o *A Faithful Narrative*: 'The morphology of conversion which emerges from the pages of *A Faithful Narrative* is what revivalists in and after the Great Awakening came to expect of all converts'.⁶⁸ Nid ysgrifennodd Edwards *A Faithful Narrative* â'r bwriad hwn mewn golwg. Yn hytrach, ceir cydbwysedd yn ei waith o natur amrywiol gwaith yr Ysbryd. Yng ngeiriau C. C. Goen:

Careful interpreters of Edwards observe that he was hardly attempting to 'fix the work of the Spirit to an inflexible series of stages' or restrict conversion to a uniform pattern. He was always unwilling to reject an experience just because it failed to follow a certain presupposed

⁶⁶ Gweler McClymond & McDermott, *The Theology of Jonathan Edwards*, tt. 649–717 ar y gwahanol ffyrdd o ddarllen a dehongli gwaith Jonathan Edwards.

⁶⁷ Dyddiadur Howel Harris 35, (22 a 23 Chwefror 1738).

⁶⁸ *WJE Online* 4, t. 29.

order, for, as he put it in *Religious Affections*, ‘no order or method of operations and experiences is any certain sign of their divinity’.⁶⁹

Nid oedd Edwards am gaethiwo gwaith yr Ysbryd. Yr oedd am fod yn ffyddlon i Ysbrydyddiaeth (*Pneumatology*) yr Ysgrythur. Yn ôl y Beibl, y mae gwaith yr Ysbryd yn hyblyg a rhydd: ‘Y mae’r gwynt yn chwythu lle y mynno; a thi a glywi ei sŵn ef, ond ni wyddost o ba le y mae yn dyfod, nac i ba le y mae yn myned: felly mae pob un a’r a aned o’r Ysbryd’ (Ioan 3:8). Hynny yw, y mae’r Ysbryd yn sofran yng ngwaith iachawdwriaeth. Ni all neb rwystro’r gwynt. Ni wŷr neb beth y bydd y gwynt yn meddwl ei wneud nesaf. Dyna fel y mae yn achos gwaith yr Ysbryd Glân. Y mae’n amhosibl gwasgu gwaith yr Ysbryd i focs diwinyddol. Nid yw’n bosibl cyfyngu ar ryddid yr Ysbryd drwy osod amodau ar ei waith. Y mae rhai, fel yr Apostol Paul (Actau 9:1-19), yn mynd drwy dröedigaeth stormus, sydyn a difrifol, ond mae eraill, fel Lydia (Actau 16:11-15), yn profi’r Ysbryd fel awel fwyn. Er nad oedd Edwards yn ceisio sefydlu fframwaith normadol, fe ddefnyddiodd eraill ei enghreifftiau o brofiadau ysbrydol a thröedigaeth yn *A Faithful Narrative* fel y patrwm normadol a’r datblygiad disgwylidig.⁷⁰

Yn ddi-os, tröedigaeth oedd yr adeg dyngedfennol i’r Methodist.⁷¹ Ond yr oedd yn rhaid iddynt ymdrin â’r rhai a oedd yn Gristnogion hefyd. Diben y seiadau yng Nghymru oedd annog Cristnogion a’u meithrin yn y ffydd. Yn y seiadau, byddai Cristnogion profiadol a dychweledigion newydd yn cwrdd â’i gilydd er mwyn trafod anawsterau, problemau, profiadau a llawenydd y ffydd. Yn ôl y Methodist, yr oedd tröedigaeth yn drobwynt hollbwysig ym mywyd yr unigolyn. Mewn sawl achos, yr oedd yn adeg stormus, sydyn a difrifol. Felly, yr oedd angen i arweinwyr y Diwygiad ymdrin â’u dychweledigion newydd yn ofalus. Er bod tröedigaeth yn cynnwys nifer helaeth o brofiadau ysbrydol, fel aileni, edifeirwch, ffydd a chyfiawnhad, proses syml ydyw yn y bôn. Gellir meddwl amdani fel adeg *punctiliar*. Yn ôl Pantycelyn, pe na bai’r unigolyn ond yn credu yn Iesu, ar yr adeg honno byddai’n cael ei achub:

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Jones, “‘Sure the time here now is like New England’...”, t. 51.

⁷¹ O ran pwysigrwydd tröedigaeth ymhlith Efengylwyr gweler David Bebbington, ‘Evangelical Conversion, c. 1740 - 1850’, *Scottish Bulletin of Evangelical Theology*, 18, 2 (Autumn, 2000), 102–27. Ynghylch dealltwriaeth William Williams o dröedigaeth gweler Meredydd Evans, ‘Pantycelyn a Thröedigaeth’, yn Derec Llwyd Morgan (gol.), *Meddwl a Dychymyg Williams Pantycelyn* (Llandysul, 1991), tt. 55–81.

Y funud gynta' y credost yw'r funud byddi byw,
Wrth gredu yng Nghrist yn unig cai weld gogoniant Duw.⁷²

Mewn cyferbyniad â thröedigaeth, gwaith cymhleth ac anodd yw sancteiddhad. Y mae'r Beibl yn disgrifio sancteiddhad fel rhyfel yn erbyn y cnawd, y byd a'r diafol. Yn enwedig yn ei emynau, y mae Pantycelyn yn defnyddio termau fel 'taith' a 'phererindod' er mwyn cyfleu sancteiddhad.⁷³ Drwy emynau Pantycelyn, yr oedd y Cymry yn gallu cydymdeimlo â'r Hebreaid a oedd ar goll yn yr anialwch fel pererinion mewn anial dir. Sancteiddhad yw'r term technegol am y broses hon. Cyfiawnhad drwy ffydd yw'r cam cyntaf, sancteiddhad yw'r siwrnai. Nid yw'n adeg sydyn. I'r gwrthwyneb, yn syth ar ôl tröedigaeth y mae'r momentwm llinellol yn cychwyn. Dyna pham yr oedd angen cynnal seiadau. Yr oeddynt yn allweddol o ran ymdrin â phroblemau ymarferol y tröedigion ar eu pererindod.

Eglurir y problemau hyn gan R. M. Jones,

Yr oedd achubiaeth (er mor allweddol ydoedd) yn hynod syml yn ymyl sancteiddhad. Ymostyngiad tlawd ac ymwacâd, ymgyflwyniad unplyg, derbyn gras bywyd – dyna oedd achubiaeth. Ond yr oedd yr adeiladaeth wedyn yn golygu ymneilltuo, cadarnhau, chwilio'r negyddol, adnabod temtasiynau, brwydro, ymgodymu â'r bydol, gwasanaethu'n ufudd.⁷⁴

Dyna pham yr oedd yn rhaid i'r Methodistaidd ddatblygu seicoleg glinigol a seicdreiddiad y seiadau. Un o'u problemau oedd dirnad gwaith go iawn yr Ysbryd Glân yng nghalonau'r plwyfolion. A oedd y Diwygiad yn ddilys neu beidio? Sut y gellid gwybod hyn? Ateb i'r cwestiynau hyn oedd y seiadau. Yn ôl David Ceri Jones:

The societies became the forum in which individual conversion experiences were assessed; the reading of Edwards at such a critical juncture in the Welsh revival undoubtedly helped Harris and Rowland to do this by enabling them to fine tune their theology of conversion.⁷⁵

Atebwyd cwestiynau'r dychweledigion gan arweinwyr yn y seiadau, ond lluniwyd diwinyddiaeth yr atebion drwy ddarllen gwaith Edwards.

⁷² *GWWP I*, t. 241.

⁷³ T. H. Parry Williams, 'William Williams, Pantycelyn – Ei Emynau', yn Dyfnallt Morgan (gol.), *Gwŷr Llên y Ddeunawfed Ganrif*, tt. 87–8.

⁷⁴ R. M. Jones, *Cyfriniaeth Gymraeg* (Caerdydd, 1994), tt. 125–6.

⁷⁵ Jones, "Sure the time here now is like New England"...', t. 52.

Byddai'n fuddiol inni feddwl am seicoleg Edwards fel diwinyddiaeth y galon. Archwilio natur y galon a theimladau yw bwriad ei gampwaith, *A Treatise Concerning the Religious Affections* (1746). Yn y llyfr hwn, y mae Edwards yn sefydlu'r norm neu'r patrwm ar gyfer asesu tröedigaeth yr unigolyn. Yn ôl Edwards, cariad a sancteiddrwydd yw'r arwyddion o ffydd ddiffuant a chrefydd ddilys. Yng ngeiriau Edwards:

True Religion, in great part, consists in the affections ... who will deny that true religion consists, in a great measure, in vigorous and lively actings of the inclination and will of the soul, or the fervent exercises of the heart? The religion which God requires, and will accept, does not consist in weak, dull, and lifeless wishes, raising us but a little above a state of indifference. God, in his word, greatly insists upon it, that we be in good earnest, fervent in spirit, and our hearts vigorously engaged in religion ... The Spirit of God, in those who have sound and solid religion, is a Spirit of powerful holy affection ... He that has doctrinal knowledge and speculation only, without affection, never is engaged in the business of religion ... The Scriptures place religion very much in the affection of love; love to God, and the Lord Jesus Christ; love to the people of God, and to mankind.⁷⁶

Dyma sampl o ryddiaith Edwards. Ceir ynddi seicoleg gymhleth sydd yn cyfuno elfennau'r enaid. Nid yw Edwards yn dibrisio pwysigrwydd y meddwl ym mywyd y Cristion. Yn hytrach, y mae ef yn pwysleisio rôl ganolog yr ewyllys a'r teimladau crefyddol. Diwinydd ac athronydd oedd Edwards. Y mae'r dyfyniad yn dangos bod diwinyddiaeth y galon yn bwnc tra soffistigedig. Ond, ym marn Edwards, nid yw syniadau diwinyddol yn y meddwl yn ddigon o warant bod dyn yn Gristion go iawn, rhaid hefyd gael ewyllys selog a chalon lawn cariad. Fe ddylai diwinyddiaeth y Beibl swyno'r meddwl, tanio'r ewyllys, a thynereu teimladau'r galon. Y mae Edwards yn cadw cydbwysedd effeithiol wrth drafod diwinyddiaeth y galon.⁷⁷

Yn ddiddorol, ceir yr un cydbwysedd yn *Drws y Society Profiad* (1777) gan Williams Pantycelyn. Er enghraifft, yn y bedwaredd drafodaeth, ceir ymddiddan rhwng Theophilus ac Eusebius ynglŷn â'r drefn a roddir ar y seiadau.⁷⁸ Llefariant am gwestiynau addas y dylid eu gofyn i'r rhai newydd neu ifanc a dderbynnir i mewn i'r seiat ynghyd â'r dystiolaeth a roir am eu bywydau a'u dyletswyddau fel

⁷⁶ *WJE Online* 2, tt. 99, 100, 101, 103.

⁷⁷ Y mae Awstin Sant yn esbonio'r Drindod drwy ddefnyddio patrwm tebyg. Yn ei dyb ef, ceir cydweddiad seicolegol rhwng meddwl dyn (meddwl, gwybodaeth, serch) a natur Duw (y Tad, y Mab, yr Ysbyrd Glân). Gweler McGrath, *Historical Theology*, tt. 60–2.

⁷⁸ *GWWP II*, tt. 207–15.

aelodau'r seiat.⁷⁹ Holiedydd neu gateceisiwr oedd enw'r un a ofynnai'r cwestiynau. Disgrifir yr holiedydd galluog gan Theophilus fel dyn sydd yn gofyn nifer helaeth o gwestiynau addas i aelodau'r seiat er mwyn dirnad eu dealltwriaeth grefyddol a'u cyflwr ysbrydol fel clinigwr da y galon. Dyma esiampl o ddau gwestiwn yn *Drws y Society Profiad*:

A ydych yn ceisio Duw *â'ch holl galon*, a hynny fel greddf wastadol, nid ar ryw ffits neu awelon o argyhoeddiad, yn mofyn gafael yn Nuw, heb mofyn dim arall ond efe; ac yn cyfrif pob peth yn golled fel yr eniloch ef, heb orffwys nes ei gael ef? ... A ellwch chwi orffwys tu yma i wir adnabyddiaeth fod Crist yn och chwi, ac y gwyddoch eich bod yn gwir gredu, nes byddoch wedi cael y fath olwg ar gyfiawnder Crist yn boddloni cyfiawnder Duw tros och chwi ag a fyddo yn *ennyn cariad* yn och ato ef, ac a'ch cymhelo i ufudd-dod?⁸⁰

Yn y darn uchod, y mae'r cwestiwn Pantycelyn 'A ydych yn ceisio Duw a'ch holl galon?' yn adlewyrchu iaith a mynegiant Edwards: 'the fervent exercises of the heart' ac 'our hearts vigorously engaged in religion'. Addasir syniadau Edwards gan Bantycelyn i fod yn gwestiynau defosiynol i'w gofyn i Gristnogion.⁸¹ Wrth gwrs, y mae'n amlwg ei fod wedi gorfod newid yr iaith o'r Saesneg i'r Gymraeg. Ond er y newid ieithyddol hwn, gwelir yma arwyddion o ddylanwad Edwards. Sylwer bod Pantycelyn yn pwysleisio caru Duw a charu Iesu â'r holl galon yn ôl dysgedigaeth Edwards ond mewn modd perthnasol i'r Cymry Cymraeg. Ceir yma, felly, enghraifft o drawsieithu. Hynny yw, y mae Pantycelyn wedi addasu diwinyddiaeth y galon fel y'i trafodir gan Edwards er mwyn ymdrin â Christnogion ifanc yng Nghymru. Dyma Bantycelyn yn addasu seicoleg yr enaid fel y'i ceir gan Edwards a'i thrawsffurfio mewn modd perthnasol i'r seiadau yng Nghymru yn ystod y ddeunawfed ganrif. Y mae'r darn gan Edwards yn dechnegol iawn a thra arbenigol a chynulleidfa darged ei draethawd ar y teimladau crefyddol yw diwinyddion, gweinidogion a Christnogion profiadol. Gwerslyfr ydyw yn y bôn. Y mae Pantycelyn wedi trawsieithu a symleiddio'r syniadau a geir yn y gwerslyfr hwn gan Edwards a chreu llawlyfr ymarferol i arweinwyr annysgedig y seiadau.

⁷⁹ *Ibid.*, t. 207.

⁸⁰ *Ibid.*, t. 212. Myfi biau'r italeiddio.

⁸¹ Wedi dweud hynny, y mae'n anodd profi dylanwad uniongyrchol. Yr oedd Pantycelyn ac Edwards yn symud yn yr un math o gylchoedd efengylaidd ac yr oeddynt yn gyd-etifeddion i ddiwinyddiaeth y Piwritaniaid. Ynghylch dyled fawr Williams Pantycelyn i'r Piwritaniaid gweler darlith R. Tudur Jones, *Saunders Lewis a Williams Pantycelyn* (Abertawe, 1987).

Fel y nodwyd eisoes, yr oedd gweithiau Edwards yn ddefnyddiol fel llyfrau diwinyddol ac ymarferol er mwyn atgyfnerthu'r Diwygiad yng Nghymru, ond yr oeddynt hefyd o ddefnydd i wrthwynebu heresiaü Howell Harris (sef ei syniadau carismatig a'i ddiwinyddiaeth gwaed ac archoll). Cymeriad brwdfrydig a stormus iawn oedd Howell Harris.⁸² Wedi dweud hynny, gellir ei amddiffyn trwy nodi bod straen y Diwygiad yn faich annioddefol arno weithiau. Erbyn diwedd y 1740au, yr oedd Howell Harris ar fin cael chwalfa nerfol. Yr oedd yn arwain y Methodistiaid Calfinaidd yn Lloegr, yn ogystal â Chymru, gan fod George Whitefield wedi mynd i bregethu yn yr Amerig. Yr oedd Harris yn pregethu bron bob dydd, yn trefnu seiadau, yn ysgrifennu ac ateb mynydd bychan o lythyrau, ac yn cyfrannu'n aml i'w ddyddiadur. Yr oedd y straen emosynol a seicolegol yn ormod iddo. Nid oedd ef yn gallu ymdopi o dan yr amgylchiadau hyn.⁸³

Yn ei gofiant i Howell Harris, sylwodd Geraint Tudur ar newidiadau difrifol yn niwinyddiaeth Harris o 1744 ymlaen.⁸⁴ Dechreuodd Harris ddefnyddio iaith amhriodol am waed Crist. Yr oedd Harris yn sôn am waed Crist fel gwaed Duw ac am ddiodefaint Crist fel diodefaint Duw y Tad. Y term technegol am y syniad hwn yw Patripasiaeth.⁸⁵ Yn ôl diwinyddiaeth unionged, offrymodd Crist (ail berson y Duwdod) ei hun unwaith ac am byth fel aberth er mwyn cymodi pechaduriaid â Duw. Nid y Tad, nid yr Ysbryd, nid y Duwdod yn gyffredinol, ond Iesu Grist a offrymodd ei hun ar Galfaria. Yr oedd Harris wedi drysu'r pwynt hollbwysig hwn am aberth Iesu.

Er mwyn amddiffyn ei syniadau, apeliodd Harris a'i ddilynwyr at ddatguddiadau preifat oddi wrth yr Ysbryd Glân i Mrs Sidney Griffith a'i gweithgarwch proffwydol. Yn 1749, ysgrifennodd Thomas Bowen at Howell Harris yn cwyno am ddadl rhyngddo ef a Thomas Jones.⁸⁶ Fel Harris, yr oedd Thomas Jones yn defnyddio iaith amhriodol am waed ac archoll Iesu ac yr oedd yn amddiffyn ei

⁸² O ran astudiaethau o fywyd a dylanwad Harris gweler Eifion Evans, *Howel Harris: Evangelist* (Cardiff, 1974), G. F. Nuttall, *Howell Harris (1714 – 1773): The Last Enthusiast* (Cardiff, 1965), a Geraint Tudur, *Howell Harris: From Conversion to Separation, 1735–1750* (Cardiff, 2000).

⁸³ Jones, 'A Glorious Work in the World', tt. 236–7, 329–42.

⁸⁴ Tudur, *Howell Harris*, t. 160. Am hanes y dadleuon gweler y bennod gyfan, tt. 151–194.

⁸⁵ Evans, *Bread of Heaven*, t. 118.

⁸⁶ Trafodir cynnwys y llythyr hwn gan Jones, "“Sure the time here is like New England”...?", t. 53.

syniadau drwy apelio at y cyfathrebiad uniongyrchol rhyngddo ef a'r Ysbryd Glân. Er mwyn ateb yr heresiau hyn, sefydlodd Thomas Bowen ei ddadl ar sail *The Distinguishing Marks of the Work of the Spirit of God* (1741) gan Jonathan Edwards. Dyfynnir darn o waith Edwards gan Thomas Bowen yn ei llythyr at Howell Harris:

Besides there is another thing I am not clear in which is immediate inspiration whether it is to be Expected in these ordinary times, Dr Edwards in his Survey of the various methods of religion makes use of many Arguments in the Negative; Some of his words are these, 'the Apostles and first Christians were extraordinarily taught of God, but we must make use of the Means and helps which are given us in order to attain the blessing of God on our Studies, and industry; knowledge is not purely infused now, but the Spirit of God cooperates with our Endeavours, Scholarship was not necessary for the first founding of the gospel, because the Effusion of the Spirit was Extraordinary, but when this ceased human learning became necessary'.⁸⁷

Yn ôl Edwards, nid yw'r Ysbryd yn datgelu athrawiaeth yn syth i'r meddwl heddiw. Ym more oes yr Eglwys, cyfleodd yr Ysbryd neges Duw drwy gyfathrebu yn uniongyrchol â dynion. Er enghraifft, yn ôl yr Apostol Pedr, 'Nid trwy ewyllys dyn y daeth gynt broffwydoliaeth; eithr dynion sanctaidd Duw a lefarasant megis y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glân' (2 Pedr 1: 21). Ond, yn ôl Edwards, nid yw hynny'n digwydd yn y byd cyfoes oherwydd nad oes proffwydi nac apostolion ar gael bellach. Yn ôl Edwards, dylai'r Cristion sefydlu ei athroniaeth ar sail moddion Duw (sef yr Ysgrythur a'i esboniad). Rhaid i'r eglwys astudio'r Beibl a myfyrio arno trwy ddefnyddio ysgolheictod a dysg er mwyn dirnad a dehongli neges Duw. Yn anuniongyrchol, felly, y mae Harris ei hun yn dod dan lach Thomas Bowen yn y llythyr hwn. Yr oedd synnwyr cyffredin Edwards yn ateb i heresiau Harris ac eraill.

Cyfarfodydd Gweddi a Gobeithion Eschatolegol

Yn olaf, byddai'n werthfawr ystyried dylanwad Edwards ar gyfarfodydd gweddi a gobeithion eschatolegol y Methodistiaid.⁸⁸ Yr oedd cyfarfodydd gweddi yn agwedd hanfodol ar adfywiadau ysbrydol. Yn ôl David Ceri Jones, 'It was Edwards' commitment to the establishment of an international prayer network that brought him and his writings to the attention of a greater range of the

⁸⁷ Gomer M. Roberts (ed.), *Selected Trevecka Letters, 1747–1794* (Caernarfon, 1962), t. 27.

⁸⁸ Jones, "Sure the time here is like New England"...', tt. 53–54.

Welsh Methodists during the later 1740s'.⁸⁹ Gweddïo oedd y rhwymyn ysbrydol rhwng yr Efengyleiddwyr. Yr oedd gweinidogion o'r Alban fel John Erskine yn galw am Gyngerdd Gweddi ymhlith Efengyleiddwyr ar draws y byd. Byddai diwinyddion o'r Alban yn cwrdd â'i gilydd yn aml er mwyn gweddïo am ddisgyniad yr Ysbryd Glân a dyfodiad teyrnas Crist. Yr oedd Erskine ac eraill o'r Alban yn gweithio ar y cyd ag Edwards dros yr achos hwn. Dyma enghraifft o gefnogaeth Edwards:

One thing that has been very joyful to me, that I have been informed of in the letters I have received from you, and my other correspondents, your dear neighbours and brethren, is that Concert that is come into, by many of God's people in Scotland and England, for united prayer to God, for the pouring out of his Holy Spirit on his church and the world of mankind. Such an agreement and practice appears to me exceeding beautiful, and becoming of Christians; and I doubt not but it is so in Christ's eyes.⁹⁰

Ei gyhoeddiad pwysicaf ar gyfarfodydd gweddi oedd *A Humble Attempt to Promote Explicit Agreement and Visible Union of God's People in Extraordinary Prayer* (1747). Yn ôl David Ceri Jones, dyma fanifesto y gymuned gweddi.⁹¹ Yn y llyfr hwn, sefydlir pwrpas gweddi gan Edwards mewn fframwaith eschatolegol:

... it is a very suitable thing, and well-pleasing to God, for many people, in different parts of the world, by express agreement, to come into a visible union, in extraordinary, speedy, fervent and constant prayer, for those great effusions of the Holy Spirit, which shall bring on that advancement of Christ's church and kingdom, that God has so often promised shall be in the latter ages of the world.⁹²

Credai Edwards ac Efengyleiddwyr eraill fod y Mil Blynnyddoedd yn agosáu. Yr oedd diwethafiaeth yn boblogaidd iawn yn yr ail ganrif ar bymtheg ymhlith y Piwritaniaid ac un o'r syniadau mwyaf radical oedd milflwyddiaeth a oedd hyn, fel y dangosodd Christopher Hill, yn boblogaidd iawn ymhlith y werin:

By the mid-seventeenth century a consensus seemed to have been reached, indicating the advent of remarkable events in the mid-1650s: the fall of the Antichrist, perhaps the second coming and the millennium ... It is difficult to exaggerate the extent and strength of millenarian expectations among ordinary people in the 1640s and early 1650s.⁹³

⁸⁹ *Ibid.*, t. 53.

⁹⁰ *WJE Online* 16, tt. 180–1.

⁹¹ Jones, "Sure the time here is like New England"...?, t. 54.

⁹² *WJE Online* 5, t. 320.

⁹³ Christopher Hill, *The World Turned Upside Down: Radical ideas during the English revolution* (London, 1991), tt. 92, 96.

Etifeddion i'r Piwritaniaid oedd Edwards a'r Methodistiaid.⁹⁴ Er hynny, yr oedd manylion eu gobeithion eschatolegol yn wahanol i'r Piwritaniaid. Yn ôl y Piwritaniaid, yr oedd Iesu ar fin dychwelyd er mwyn sefydlu ei Deyrnas Milflwydd ar y ddaear.⁹⁵ Ond ym marn y Methodistiaid, byddai'r diwygiadau yn cychwyn sefydlu Teyrnas Crist ar y ddaear er mwyn paratoi ar gyfer yr Ailddyfodiad.⁹⁶

Yn sgil y diwygiadau crefyddol ledled y byd, credai Pantycelyn ac Edwards fod y Mil Blynnyddoedd ar fin gwawrio. Iddynt hwy, yr oedd Teyrnas Crist ar fin cychwyn ar y ddaear. Dyma paham y gwelir cyhoeddiadau eschatolegol fel *A Humble Attempt* gan Edwards⁹⁷ ac *Aurora Borealis* gan Bantycelyn.⁹⁸ Yr oedd yn bwysig iddynt fod y Cristnogion yn gweddïo gyda'i gilydd er mwyn paratoi ac agor y ffordd ar gyfer Teyrnas Crist. Wrth gwrs, y mae'r syniadau eschatolegol hyn yn swnio'n ddieithr i ni heddiw. Fel y dywed Geoffrey Nuttall am y Piwritaniaid, yr oedd dau brif reswm dros yr awydd eschatolegol hwn: 'Their implicit faith in a Bible which they interpreted by canons at once literalist and living and the revolutionary nature of the age in which they found themselves'.⁹⁹ Fel y Piwritaniaid, deallent y proffwydoliaethau ysgrythurol yn hollol lythrennol ac, felly, yr oeddynt yn disgwyl gweld teyrnas Crist ac ailddyfodiad llythrennol. Fel y Piwritaniaid, yr oeddynt yn byw mewn cyfnod chwyldroadol a chyffrous yn ysbrydol. Cyfunwyd syniadau ysgrythurol a diwygiadau crefyddol eu hoes er mwyn cyfiawnhau'r gred bod y Mil Blynnyddoedd ar fin gwawrio.

Ym mis Mai 1745, cylchredwyd dogfen gan Erskine ymhlith Efengyleiddwyr ym Mhrydain er mwyn ennill eu cefnogaeth. Teitl y llythyr oedd 'Reasons for Observing certain times in the manner within written to bless the Lord for his late revival of real Christianity'.¹⁰⁰ Dyna oedd y cynnig cyntaf

⁹⁴ Crawford Gribben, 'Evangelical Eschatology and the Puritan Hope', yn Michael A. G. Haykin & Kenneth J. Stewart (eds.), *The Emergence of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities* (Nottingham, 2008), tt. 375–93.

⁹⁵ Goronwy Wyn Owen, *Cewri'r Cyfamod: Y Piwritaniaid Cymreig 1630–1660* (Caernarfon, 2008), tt. 63–77.

⁹⁶ Hynny yw, yr oedd yr Efengyleiddwyr yn ôl-filflwyddwyr. Gwelir E. Wyn James, 'Williams Pantycelyn a Gwawr y Mudiad Cenhadol' yn Geraint H. Jenkins (gol.), *Cof Cenedl XVII* (Llandysul, 2002), 80–1.

⁹⁷ O ran ei eschatoleg gweler McClymond & McDermott, *The Theology of Jonathan Edwards*, tt. 572–7.

⁹⁸ Ynghylch diwethafiaeth Pantycelyn gweler Dewi Arwel Hughes, 'William Williams Pantycelyn's eschatology as seen especially in his *Aurora Borealis* of 1774', *The Scottish Bulletin of Evangelical Theology*, 4/1 (Spring, 1986), 49–63.

⁹⁹ Geoffrey Nuttall, *The Welsh Saints 1640–1660* (Cardiff, 1957), t. 44.

¹⁰⁰ Boyd Stanley Schlenther & Eryn Mant White, *Calendar of the Trevecka Letters* (Aberystwyth, 2003), rhif. 3188, t. 212.

i hybu cyngherddau gweddi ar draws Ynysoedd Prydain ac America. Yr oedd yr ymgais yn weddol llwyddiannus. Ei gefnogwyr mwyaf brwdfrydig oedd John Wesley a Howell Harris. Gan fod George Whitefield wedi dechrau ei weinidogaeth yn America, ysgwyddodd Harris y dyletswydd o arwain a rheoli'r Methodistiaid Calфинаidd yng Nghymru a Lloegr. Fe dynnodd sylw'r Methodistiaid at ymgais Erskine mewn cyfarfod yn Nhrefeca yn 1745, a hynny er mwyn cadarnhau'r undod ymhlith y Methodistiaid. Yr oedd Harris am drefnu cyngherddau gweddi ar bedwar diwrnod bob blwyddyn.¹⁰¹ Yn anffodus, nid oedd ymdrechion Harris yn llwyddiannus. Yng ngeiriau David Ceri Jones,

In the end the network was only entered into spasmodically by the Calvinistic Methodists in both England and Wales, and came to represent one of the last really realistic opportunities for healing many of the rifts that had opened up within English Methodism in the early 1740s.¹⁰²

Er nad oedd y cyngerdd gweddi yn llwyddiannus yng Nghymru, gwelir yn glir ddylanwad Edwards ar arweinwyr y Methodistiaid drwy'r rhwydwaith cyfathrebu a'u cysylltiadau ag Albanwyr.

Casgliad

Yn sicr, yr oedd Edwards yn ddyn o bwys i'r Methodistiaid yng Nghymru'r ddeunawfed ganrif. Dangoswyd uchod fod eu dyled iddo yn amlwg. Defnyddiwyd ei fyfyrnodau ar y Deffroad yn Northampton yn Lloegr Newydd rhwng 1734–5 gan y Methodistiaid fel meincnod er mwyn asesu'r diwygiadau yng Nghymru.¹⁰³ Yn ôl David Ceri Jones, yr oedd syniadaeth Edwards a newyddion o'r gwladychfeydd yn America yn bwysig i arweinwyr y Diwygiad Mawr yng Nghymru fel fframwaith ar gyfer eu Diwygiad hwy:

They were deeply influenced by Jonathan Edwards' pneumatological theology of revival, developed chiefly in the aftermath of the ground-breaking events at Northampton in 1735–6, and at times they drew comparisons between their revival and what had happened there.¹⁰⁴

Yr oedd llyfrau Edwards fel cyfeirnod iddynt. Yr oedd modd iddynt gymharu eu Diwygiad â diwygiadau'r arbenigwr yn America.

¹⁰¹ Jones, 'A Glorious Work in the World', tt. 312–3.

¹⁰² Jones, "'Sure the time here is like New England'...", t. 54.

¹⁰³ Jones, 'A Glorious Work in the World', t. 285.

¹⁰⁴ *Ibid.*, t. 287.

Yn sicr, Edwards oedd prif apolegydd a diwinydd y Diwygiad. Yr oedd ei brif gyhoeddiadau ar ddeffroadau crefyddol, fel *A Faithful Narrative of the Surprising Work of God* (1736), *The Distinguishing Marks of a Work of the Spirit of God* (1741), ac *A Treatise Concerning the Religious Affections* (1746), yn llyfrau hanfodol i'r Methodistiaid cynnar yng Nghymru. Ynddynt, trafodir ysbrydoledd y Diwygiad mewn modd eglur a threfnus. Ceir yn y llyfrau hyn esboniad dyfeisgar a dysgedig o waith yr Ysbryd Glân ynghylch tröedigaeth, diwygio a sancteiddhad er mwyn egluro'r emosiynau a'r profiadau ysbrydol a welir yn aml mewn diwygiadau crefyddol. Defnyddiwyd y llyfrau hyn gan y Methodistiaid er mwyn atgyfnerthu ac esbonio eu Diwygiad hwy. Er hynny, nid yw'n hawdd olrhain ei ddylanwad yn fanwl gywir ar y Cymry.¹⁰⁵ Er mwyn dirnad natur dylanwad Edwards, bydd yn rhaid ystyried ymdrechion William Williams Pantycelyn yn y penodau nesaf. Pantycelyn oedd prif ddehonglydd Edwards ymhlith y Methodistiaid cynnar. Yr oedd gan Williams gariad pur at ddysg. Llenor ac ysgolhaig ydoedd. Gan hynny, yr oedd ganddo ef y meddwl a'r ddealltwriaeth angenrheidiol er mwyn dehongli Edwards a thrawsffurfio ei syniadau mewn dull creadigol ar gyfer ei gydwladwyr. Yn ôl David Ceri Jones, yr oedd Williams Pantycelyn yn gyfrifol am gyflwyno diwinyddiaeth ddiwygiadol Edwards yng Nghymru mewn modd perthnasol i'w gyd-Fethodistiaid:

The first generation of Welsh pioneer revivalists, it has to be admitted, had neither the gifts nor, it would appear, the wish to recast Edwards' theology in a Welsh context. This was something achieved piecemeal over thirty years later by William Williams, who almost single-handedly produced a distinctively Welsh experiential theology of revival, drawing from his own experience and that of his fellow Welsh revivalists as well as from writers like Jonathan Edwards.¹⁰⁶

Y mae'r dyfyniad hwn yn dangos pwysigrwydd Pantycelyn fel esboniwr gwaith Edwards a diwinydd y Diwygiad yng Nghymru. Am hynny, byddai'n fuddiol inni droi at gymharu syniadaeth Jonathan Edwards â Phantycelyn.

¹⁰⁵ *Ibid.*, t. 291.

¹⁰⁶ *Ibid.*, t. 293. Gellir dadlau bod y dyfyniad hwn yn annheg braidd. Yr oedd Daniel Rowland, er enghraifft, yn ddiwinydd galluog.

‘FFYDD A CHARIAD YW’R GRASUSAU PENNAF’: DYLANWAD JONATHAN EDWARDS AR SYNIADAETH WILLIAMS PANTYCELYN

Un o amcanion ymdrech greadigol Pantycelyn yng Nghymru oedd poblogeiddio syniadaeth Edwards drwy gyfrwng y Gymraeg ar gyfer ei gydwladwyr. Efe oedd prif ddiwinydd Cymru yn ystod y Diwygiad Mawr ac, yn ei ryddiaith, gwelir ei ymdrech i lunio system drefnus a rheolaidd er mwyn atgyfnerthu a dehongli profiadau’r Deffroad, ac yr oedd gan syniadaeth Edwards ran bwysig yn y system honno.¹⁰⁷ O ran diwinyddiaeth ddiwygiadol ac apologiaeth y Diwygiad, y mae dyled Pantycelyn i Edwards yn uniongyrchol gan ei fod wedi darllen llyfrau Edwards ar ddiwygiadau crefyddol ac yn cydnabod ei ddyled fawr iddo.¹⁰⁸ Ond y mae eu diddordeb mewn cymharu crefyddau’r byd a dysg ddiwylliannol yn gyfochredd sy’n dangos y gyfatebiaeth syniadol rhyngddynt. Yn gyntaf, trafodir eu diwinyddiaeth a’u hapologiaeth ynghylch profiadau ysbrydol fel gwaith yr Ysbryd Glân. Wedyn, ystyrir eu hanesyddiaeth sy’n gweld y diwygiadau fel proses cylchol a throellog sy’n paratoi’r ffordd ar gyfer Teyrnas Milflwydd Iesu Grist ar y ddaear. Gan hynny, bydd rhaid trafod eu heschatoleg ôl-filflwyddol a’r modd y mae’r ddiwethafiaeth hon yn effeithio ar eu disgwyliadau crefyddol. Yn olaf, trafodir yn gryno eu diddordeb mewn cymharu crefyddau a dysg ddiwylliannol.

Apologiaeth y Diwygiad

Yn Llangeitho yn 1762, ailgyneuwyd tân y Diwygiad. Ysgogiad y Deffroad oedd pregethau Daniel Rowland ac emynau Williams Pantycelyn. Yr oedd y Diwygiad hwn yn fwy lliwgar a dramatig na’r un blaenorol. Y tro hwn, nid oedd yn rhyfedd gweld pechaduriaid edifeiriol yn wylo’n hidl a’r dychweledigion yn neidio, dawnsio, a llawenhau. Ond yr oedd gwrthwynebiad i frwdfrydedd a hwyl y Methodistiaid yn gyffredin ac yn dod ag awdurdod un gwrthwynebwyr mawr y Methodistiaid, sef y

¹⁰⁷ David Ceri Jones, *The Fire Divine: An Introduction to the Evangelical Revival* (Nottingham, 2015), t. 90.

¹⁰⁸ O ran dyled Pantycelyn i Edwards gweler Jones, “‘Sure the time here now is like New England’...”, t. 55–60. Y mae Pantycelyn yn cydnabod ei ddyled i Edwards ar ddiwedd *Atteb Philo-Evangelius* yn *GWWP II*, t. 31 ac mewn llythyr at Howell Harris y mae’n disgrifio un o lyfrau Edwards fel ‘the best book I have seen to that purpose’, gweler Schlenther & White, *Calendar of the Trevecka Letters*, rhif. 1381, t. 380. O ran dyled arweinwyr y Diwygiad Methodistaidd yng Nghymru i Edwards gweler Jones, “‘Sure the time here now is like New England’”, tt. 49–54; Eifion Evans, *Daniel Rowland and the Great Evangelical Awakening in Wales* (Edinburgh, 1985), tt. 69–78.

ficer Theophilus Evans.¹⁰⁹ Cyn y Diwygiad yn Llangeitho, ysgrifennwyd llyfr ganddo sydd yn lladd ar angerdd George Whitefield a'r Methodistiaid, sef *The History of Modern Enthusiasm* (1751, ailargraffwyd yn 1757). Bwriad y llyfr oedd pardduo enw'r Methodistiaid drwy eu cymharu ag eithafwyr crefyddol o'r gorffennol.¹¹⁰ Y mae beirniadaeth Theophilus Evans yn rhagddyddio brwdfrydedd y Diwygiad yn Llangeitho. Ond y tro hwn, byddai Pantycelyn yn barod i ateb beirniaid y Deffroad. Cyhoeddodd apologiaeth y Diwygiad mewn dwy gyfrol yn fuan ar ôl Diwygiad Llangeitho: *Llythyr Martha Philopur* (1762) ac *Atteb Philo-Evangelius* (1763). Y mae'r llyfrau hyn yn dangos ei ddyled i syniadaeth Jonathan Edwards ar ddiwygiadau crefyddol yn Lloegr Newydd.

Y mae *Atteb Philo-Evangelius* yn dangos bod Pantycelyn yn ystyried cyfieithu un o gyfrolau pwysicaf gan Jonathan Edwards, sef *The Distinguishing Marks of a Work of the Spirit of God* (1741).¹¹¹ Dirnadaeth ysbrydol yw prif thema'r llyfr hwn. Dyma lyfr sydd yn esbonio ac yn amddiffyn natur gwaith yr Ysbryd Glân, ac sydd hefyd yn sôn am sut y mae Cristnogion yn dirnad gwaith rhyfeddol yr Ysbryd mewn diwygiadau crefyddol. Cyhoeddodd Jonathan Edwards y llyfr er mwyn amddiffyn y profiadau ysbrydol a welodd ymhlith ei blwyfolion yn y Diwygiad crefyddol yn Northampton (1732–35). Ysgrifennodd Edwards hanes y Deffroad hwn yn ei gyfrol *A Faithful Narrative of the Surprising Work of God in the Conversion of Many Hundred Souls* (1737), llyfr sy'n asesiad clinigol o seicoleg y Diwygiad. Yn ôl Eifion Evans, fe welodd Pantycelyn debygrwydd rhwng y Deffroad yn Lloegr Newydd a'r diwygiadau yng Nghymru.¹¹² Mewn gwirionedd, yr oedd Williams yn gwbl gyfarwydd a diwinyddiaeth ddiwygiadol Edwards ac mewn llythyr at Howell Harris yn 1745, disgrifia lyfr gan Edwards fel yr un gorau ar y pwnc:

Lately, I have Read Dr. [Jonathan] Edwards thoughts of the Work of God in New England, ye *best book* I have seen to that purpose. It gave me [much] light in some things.¹¹³

¹⁰⁹ Gweler Eifion Evans, 'Early Methodist Apologetic: Explaining and Defending Revival', yn *Fire in the Thatch*, tt. 123–33. Gelyn i'r Methodistiaid oedd Theophilus Evans ond, yn rhyfedd iawn, fe roes ef deitl i Williams a'i gyflogi'n gurad.

¹¹⁰ Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, t. 30.

¹¹¹ *GWWP II*, t. 31.

¹¹² Evans, *Bread of Heaven*, tt. 183–4.

¹¹³ LIGC, CMA, *The Trevecka Letters*, rhif. 1381. Myfi biau'r italeiddio. Schlenker & White, *Calendar of the Trevecka Letters*, rhif. 1381, t. 224. Mae copi o'r llythyr yn Gomer M. Roberts, *Y Pêr Ganiedydd (Pantycelyn): Trem ar ei Fywyd*, cyf. I (Llandysul, 1949), tt. 83–5.

Teitl cyflawn y llyfr yw: *Some Thoughts Concerning the present Revival of Religion in New-England, and the Way in which it ought to be acknowledged and promoted*. Dyma gyfrol sydd yn amddiffyn y Diwygiad yn Lloegr Newydd trwy asesu profiadau ysbrydol dychweledigion a dilysrwydd ei blwyfolion. Yr oedd sicrwydd ffydd, dirnad gwaith yr Ysbryd mewn eneidiau, a natur, proses a thystiolaeth tröedigaethau crefyddol yn rhan hanfodol o ddiwinyddiaeth ymarferol y Piwritaniaid,¹¹⁴ a chyhoeddwyd cyfrolau bwygilydd ganddynt ar ras paratoadol, y ffordd gywir i ddod at Iesu, a phroblemau'r gydwybod.¹¹⁵ Yn hyn o beth, sefydlwyd patrwm diwinyddol y dröedigaeth ddiffuant gan y Piwritaniaid,¹¹⁶ a defnyddiwyd y patrwm hwnnw gan Edwards er mwyn amddiffyn y Deffroad yn Lloegr Newydd. O safbwynt Williams, yr oedd llyfrau Edwards yn ddefnyddiol oherwydd eu bod yn cymhwyso syniadaeth y Piwritaniaid er mwyn dehongli ac asesu profiadau'r Deffroad Mawr.¹¹⁷

Ysgrifennodd Pantycelyn ac Edwards eu cyfrolau yn sgil gwaith eu cyndadau Piwritanaidd a thân ysbrydol y Diwygiadau. Yn ôl Glyn Tegai Hughes, 'The introspective intensity of the seventeenth-century Puritans was turned to an even higher pitch under the stress of revivalism'.¹¹⁸ Er mwyn bod yn hollol sicr am ddilysrwydd y Diwygiad, yr oedd yn rhaid iddynt brofi ac amddiffyn natur gwaith eithriadol yr Ysbryd mewn deffroadau crefyddol. Dyna paham yr ysgrifennodd Edwards *A Faithful Narrative* a *The Distinguishing Marks* yn y lle cyntaf. Darllenodd Pantycelyn y llyfrau hyn ac y mae'n amlwg eu bod wedi cael dylanwad mawr ar ei feddwl.¹¹⁹ Ym marn Pantycelyn, yr oedd cyffelybiaethau rhwyg y Deffroad yn America a'r Diwygiad ym Mhrydain ac, o ganlyniad, yr oedd am drawsieithu ac addasu syniadaeth Edwards er lles ei gynulleidfa yng Nghymru. Dyna oedd ei fwriad pennaf wrth gyfansoddi *Llythyr Martha Philopur* (1762) ac *Ateb Philo-Evangeliu* (1763). Yn wir, fe gymeradwyodd Pantycelyn *The Distinguishing Marks* i'w ddarllenwyr yn *Ateb Philo-Evangeliu* a soniodd am gyfieithu llyfr Edwards petasai beirniaid yn ceisio gwrthod ei ddadl:

¹¹⁴ Geoffrey Nuttall, *The Holy Spirit in Puritan Faith and Experience* (Chicago, 1992), tt. 34–61, 134–149.

¹¹⁵ Trafodir nifer o'r pynciau hyn gan Joel Beeke a Mark Jones yn eu llyfr ar ddiwinyddiaeth y Piwritaniaid, *A Puritan Theology: Doctrine for Life* (Grand Rapids, 2012), gweler penodau 28, 37, 56, a 57.

¹¹⁶ D. Bruce Hindmarsh, *The Evangelical Conversion Narrative: Spiritual Autobiography in Early Modern England* (Oxford, 2005), tt. 35–38.

¹¹⁷ Evans, *Bread of Heaven*, tt. 183–194.

¹¹⁸ Hughes, *Williams Pantycelyn* (Caerdydd, 1983), t. 39. O ran sicrwydd ffydd yn gyffredinol gweler Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain*, tt. 42–50

¹¹⁹ R. Geraint Gruffydd, 'The Revival of 1762 and William Williams of Pantycelyn', yn Emyr Roberts ac R. Geraint Gruffydd, *Revival and its Fruits* (Bridgend, 1981), tt. 19–40.

Nis medraf ddarfod nes rhoi un passage o ateb i'r gwrthddadl mae Mr. Jonathan Edwards, M.A. o Loegr Newydd yn ei roi yn ei lyfr *Nodau gwahanol o weithrediad Ysbryd Duw, wedi eu cymhwyso at y gwaith anghynefin a ymddangosodd yn ddiweddar ar Eneidiau llawer o bobl yn Lloegr Newydd*, yr hwn lyfr, os bydd neb yn sgrifennu yn erbyn yr hyn a sgrifennais yma, wyf yn meddwl ei brintio, er mawr g'wilydd i anwybodaeth y bobl sydd yn tybied nas bu y fath waith yn y byd o'r blaen.¹²⁰

Yn ôl Pantycelyn, felly, Jonathan Edwards yw'r bocsiwr pwysau trwm. Os byddwn yn anghytuno â William Williams, bydd yn rhaid inni daclo Edwards. Ond cofier, nad yw'r ôl-nodyn hwn yn cyfleu dyfnder ei ddyled i Edwards.

Y mae nodweddion diwinyddiaeth Edwards yn amlwg yng ngwaith Pantycelyn a gwelir ei ddyled i Edwards mewn modd thematig. Yn gyntaf, esbonnir diwygiadau crefyddol gan Bantycelyn yn '[g]ymysg o ras a natur, o dda a drwg, o wenith ac efrau mewn eglwysi y bod Duw, yn tywynnu ei wyneb arnynt'.¹²¹ Yn ôl Pantycelyn, mae tri pheth sydd yn achosi'r gwrthgyferbyniad hwn:

[Gan] fod Satan am wneud ei orau ar dynnu drwg-air ar waith yr Arglwydd. Mae'r diafol yn ysbryd cyfrwys yn deall holl nwydau a serchiadau yr enaid, y cydsyniad rhwng cnawd ag ysbryd, gweithrediadau gras a llygredigaeth, y tueddiadau cryfaf a'r gwrthrychau mwyaf cymwys iddynt. Am hynny, y mae ganddo le da i wneud cynnig i yrru pobl yr Arglwydd i gyfeiliorni.

Yn 2. Nid oes le i ddisgwyl llai nas bydd cymysg yn yr eglwysi, o ran pan y fo awelon o argyhoeddiad neu ddi-ddanwch yn disgyn fel glaw ar y gwir dduwiol, mae sŵn y gwynt yn cwrdd â'r rhagrithwyr hefyd, ac yn gweithio rhyw 'chydig ar eu nwydau naturiol ...

Yn olaf, pan y bo nwydau'r enaid wedi cael eu llanw yn y gwir dduwiol y mae, feallai, y nwydau naturiol yn cymryd gormod rhan o'r gwaith, ac yn dwyn bwyd y dyn ysbrydol oddi ar ei fwrdd, ac fel hyn yn peri i'r Arglwydd weithiau gilio ymaith.¹²²

Dyna ddiwinyddiaeth Edwards yn y Gymraeg ac y mae'r sôn am nwydau a serchiadau yn y dyfyniad uchod yn gwbl Edwardsaidd. Y prif reswm am broblemau'r Diwygiad, yn ôl Pantycelyn ac Edwards, yw gwaith y diafol. Gan fod Satan yn deall gwendid natur dyn, y mae ef yn gallu llygru dynion a merched a'u harwain at ymddygiad eithafol ac anaddas. Dyna ei dacteg i danseilio gwaith yr Ysbryd. Yn ail, y mae dylanwad y Deffroad ar ragrithwyr ond yn effeithio eu nwydau naturiol, ond nid oes ganddynt yr Ysbryd yn eu calonnau. Yn ôl Pantycelyn, 'y maent fel llong o flaen y gwynt, heb un balast ond tan gyflawn hwyliau, ac mewn perygl o gael ei briwio gan y creigydd, neu ei gyrru i mewn

¹²⁰ *GWWP II*, t. 31.

¹²¹ *Ibid.*, t. 14.

¹²² *Ibid.*, t. 15.

i aberodd amherthnasol'.¹²³ Yn olaf, y mae'r gwir dduwiol yn agored i fethu pan fo'r pwyslais yn symud o'r nefol a'r duwiol i'r nwydau naturiol a chorfforol. Y mae'n ddi-ddorol cymharu'r darn uchod gan Bantycelyn â dyfyniad o waith Edwards:

It is no sign that a work is not from the Spirit of God, that many, who seem to be the subjects of it, are guilty of great imprudences and irregularities in their conduct ... It is no wonder that, in a mixed multitude of all sorts – wise and unwise, young and old, of weak and strong natural abilities, under strong impressions of mind – there are many who behave themselves imprudently ... A thousand imprudences will not prove a work to be not of the Spirit of God; yea, if there be not only imprudences, but many things prevailing that are irregular, and really contrary to the rules of God's holy word. That it should be thus may be well accounted for from the exceeding weakness of human nature, together with the remaining darkness and corruption of those that are yet the subjects of the saving influences of God's Spirit, and have a real zeal for God. We have a remarkable instance, in the New Testament, of a people that partook largely of that great effusion of the Spirit in the apostles' days, among whom there nevertheless abounded imprudences and great irregularities; viz. The Church at Corinth ... Nor are many errors in judgement, and some delusions of Satan intermixed with the work, any argument that the work in general is not of the Spirit of God ... Many godly persons have undoubtedly in this and other ages, exposed themselves to woeful delusions, by an aptness to lay too much weight on impulses and impressions, as if they were immediate revelations from God ... If some, who were thought to be wrought upon, fall away into gross errors, or scandalous practices, it is no argument that the work in general is not the work of the Spirit of God ... Therefore the devil's sowing such tares is no proof that a true work of the Spirit of God is not gloriously carried on.¹²⁴

Yn ôl Edwards, nid yw problemau ac anghysondebau yn profi fod y gwaith yn gwbl ddiwerth. Bydd y math yma o broblemau yn gyffredin ymhlith pechaduriaid mewn diwygiadau. Yn y byd hwn, y mae Duw yn achub a sancteiddio mewn cosmos syrthiedig. Ni fydd yr eglwys yn berffaith nes creir y nefoedd newydd a'r ddaear newydd gan Dduw yn y byd a ddaw. Fel Pantycelyn, y mae Edwards yn dadlau bod diwygiadau yn gymysg o ras a natur, o waith Duw a gwaith y cnawd. Dyna sut y mae Pantycelyn ac Edwards yn cyfiawnhau eu diwygiadau yn erbyn eu beirniaid. Er gwaethaf llawer o broblemau ac anawsterau, gwaith yr Arglwydd yw'r Diwygiad. Dyna graidd y ddadl. O gymharu'r ddau, y mae'n ymddangos bod Pantycelyn wedi darllen a benthyci syniadaeth Edwards er mwyn amddiffyn ei ddiwygiad yng Nghymru. Fel y dywedwyd eisoes, nid meddyliwr gwreiddiol oedd Pantycelyn, eithr benthyciwr syniadau a thrawsieithydd ydoedd.

Yn ail, pwysleisiodd Pantycelyn bwysigrwydd y galon mewn Cristnogaeth. Cwyna yn aml iawn am ddealltwriaeth heb gariad a theimlad. Hynny yw, nid yn y meddwl yn unig y mae crefydd, rhaid iddi

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ *WJE Online 4*, tt. 241, 243, 244, 246.

ddenu'r galon hefyd.¹²⁵ Nid oedd y Methodistiaid yn ceisio gwadu'r meddwl a'r deall. I'r gwrthwyneb, yr oeddynt am gyfuno'r meddwl a'r galon, athrawiaeth a phrofiad. Nid oeddynt o blaid emosiyonoldeb heb gallineb. Yn wir, rhoesant le canolog i brofiadau mewnol a goddrychol ond yr oeddynt am deimlo'r grefydd yn eu calonnau ac am gyfuno eu teimladau â dogmâu. Yng ngeiriau Pantycelyn:

Â'r galon mae credu i iechadwriaeth; bod dynion wedi credu rhyw ffurf o ddifeinyddiaeth, bydded honno mor wir bynnag y bo, os nad yw yr egwyddorion hynny a gredodd ef yn ei ddeall wedi gwreiddio felly yn ei galon, fel y mae ef yn caru Mab Duw, yn gorfoleddu yn ei iechadwriaeth ef, yn ymwadu ag ef ei hun, codi ei groes, dilyn yr Oen trwy ei holl w'radwyddiadau, nid yw ei wybodaeth ond gwneud iddo ymchwyddo.¹²⁶

Yn ddiau, rhaid deall yr Efengyl yn y meddwl yn ddeallusol ond hefyd rhaid credu a dilyn Iesu â'r holl berson. Nid oedd Williams yn dweud mwy na'i gyndadau Piwritanaidd. Crefydd y galon yw prif nodwedd Piwritaniaeth.¹²⁷ Er enghraifft, dyma ddyfyniad o waith y Piwritan John Owen (1616–83):

I had rather be among them who, in the actings of love and affection unto Christ, do fall into some irregularities and excesses in the manner of expressing it (provided their worship of him be neither superstitious nor idolatrous), than among those who, professing themselves to be Christians, do almost disavow their having any thoughts or affection unto the person of Christ. But there is no need that we should foolishly run into either of these extremes. God hath in the Scripture sufficiently provided against them both. He hath both showed us the necessity of our diligent acting of faith and love on the person of Christ, and hath limited out the way and means whereby we may so do.¹²⁸

Ceir yma bwyslais ar gariad at Iesu y gellir ei deimlo yn fewnol. Nid creadigaeth o ddim oedd y diwygiadau yng Nghymru ac America. Tyfasant o angerdd a diwinyddiaeth y Piwritaniaid. Yn hyn o beth, gwelir y cytundeb rhwng y Diwygwyr a'r hen Biwritaniaid uniongred yn eu cariad at Iesu a'u diwinyddiaeth uniongred amdano. Ymhellach, nid oedd y Methodistiaid na'r Piwritaniaid yn dweud mwy na'r Diwygwyr Protestannaidd. Er enghraifft, yn ôl Ioan Calfin:

The Gospel ... is a doctrine not of the tongue but of life. It is not apprehended by the understanding and memory alone, as other disciplines are, but it is received only when it possesses the whole soul, and finds a seat and resting place in the inmost affection of the heart.¹²⁹

¹²⁵ Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, tt. 149–59.

¹²⁶ *GWWP II*, pp. 24–5.

¹²⁷ Gweler Garry J. Williams, 'Loving God with all your heart: the Puritan psychology', yn *Silent Witnesses: Lessons on Theology, Life, and the Church from Christians of the Past* (Edinburgh, 2013), tt. 91–111.

¹²⁸ John Owen, *The Grace and Duty of Being Spiritually Minded*, yn *The Works of John Owen*, gol. William H. Goold (Edinburgh, 1965, repr. 1994), i. 7, 7:346.

¹²⁹ John Calvin, *The Institutes of the Christian Religion* (Philadelphia, 1973), III. vi. 4.

Yn ddi-os, y mae diwinyddiaeth y galon yn elfen hanfodol o Brotestaniaeth. Dyna'r traddodiad uniongred yn hanes yr eglwys, a saif Pantycelyn ac Edwards ill dau yn y traddodiad hwn. Yr hyn sydd yn ddiddorol amdanynt yw eu defnydd o'r ddiwinyddiaeth hon er mwyn amddiffyn eu diwygiadau hwy. Ym marn Edwards, cariad at Dduw a chyd-ddynion yw'r dystiolaeth gryfaf o waith yr Ysbryd Glân:

If the spirit that is at work among a people operates as a spirit of love to God and man, it is a sure sign that it is the Spirit of God ... [This spirit] works in them an admiring, delightful sense of the excellency of Jesus Christ; representing him as the chief among ten thousand, and altogether lovely, and makes him precious to the soul; winning and drawing the heart ... What kind of love that is, we may see best in what appeared in Christ's example. The love that appeared in the Lamb of God, was not only a love to friends, but to enemies, and a love attended with a meek and humble spirit ... Love and humility are two things most contrary to the spirit of the devil, of anything in the world; for the character of that evil spirit, above all things, consists in pride.¹³⁰

Y mae Edwards yn dadlau o blaid y Diwygiad gan ei fod yn creu ysbryd o gariad at Iesu. Nid yw'r math hwn o gariad yn gallu dod o'r diafol na phechaduriaid. Yn hytrach, daw'r gwaith o'r Arglwydd. Ffydd a chariad yw'r dystiolaeth fod Duw yn gweithio yn eu plith.¹³¹ Dyna ateb Pantycelyn ac Edwards i'w beirniaid.¹³²

Yn drydydd, pwysleisir athrawiaeth uniongred gan Edwards a Phantycelyn fel tystiolaeth i brofi gwerth y Diwygiad. Yn eu tyb hwy, nid yw'r gwaith o'r Arglwydd os nad yw'n cytuno â neges a gair yr Arglwydd. Uniongrededd yw'r maen prawf. Nid yw emosiynau a phrofiadau mewnol a goddrychol yn ddigon. Y mae'n rhaid cael sylfaen y tu ôl i'r teimladau ysbrydol. Dyma sut y mae Pantycelyn yn amddiffyn y Diwygiad yng Nghymru:

Nid am bynciau lleiaf y ffydd mae'r bobl yma yn wresog, ond am brif bynciau iechadwriaeth. Ffydd a chariad yw'r grasusau pennaf y maent yn llefain amdanynt ... Sôn am rad ras yr Arglwydd at bechaduriaid yw swm eu holl ymadroddion ... y maent oll yn credu mai'r gwir Dduw oedd Iesu o Nasareth. Maent yn credu mai ei haeddiant ef sydd yn rhoi hawl iddynt o faddeuant pechod, ac o gyfiawnhad, o'r holl bethau presennol, a bywyd tragwyddol yn y diwedd. Maent yn credu mai trwy ei waed ef mae yr Ysbryd yn cael ei anfon i lawr o'r Nef. Er mwyn ei angau mae yr Ysbryd hwn yn goleuo, yn argyhoeddi, yn cysuro, yn adeiladu. Yn fyr, mai Mab Mair o ran ei ddyndod fu farw ar Galfaria yw eu brenin, eu proffwyd, a'u harchoffeiriad. Ac on'd yw yr Apostol yn gwneud yn eglur y gwahaniaeth rhwng y rhai sydd o Dduw neu nad ydynt, sef y rhai sydd yn cyffesu mai'r Iesu hwn yw'r Crist ... ?¹³³

¹³⁰ *WJE Online 4*, tt. 255, 256, 258.

¹³¹ McClymond & McDermott, *The Theology of Jonathan Edwards*, tt. 368–70.

¹³² Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, tt. 165–74.

¹³³ *GWWP II*, tt. 28–9.

Yn ôl Pantycelyn, nid yw dychweledigion y Deffroad yn dadlau am elfennau eilaidd yn y Beibl. Yn hytrach, y maent yn pwysleisio Iesu a'i iachawdwriaeth ef. Yn ôl Derec Llwyd Morgan, 'Iesu Grist oedd canolbwynt diwinyddiaeth a chanolbwynt profiad teimladol y Methodist, am mai Ef, — yn syml ddigon — oedd canolbwynt yr Efengyl iddo, y Cariad a sicraodd iddo drugaredd tragwyddol'.¹³⁴ Yn y dyfyniad uchod gan Pantycelyn, ceir ei *Summa Theologiae* yn gryno sy'n canolbwyntio ar fywyd a gwaith yr Arglwydd Iesu Grist. Y mae Pantycelyn yn apelio at eu diwinyddiaeth uniongred er mwyn cyfiawnhau'r Deffroad ysbrydol yng Nghymru.

Yn gyntaf, sonia Pantycelyn am 'rad ras yr Arglwydd at bechaduriaid' fel hanfod soterioleg y Diwygyr.¹³⁵ Yn ôl diwinyddiaeth y Methodistiaid Calfinaidd, cwmpodd ein rhieni cyntaf o'r cyflwr y crewyd hwynt ynddo drwy ddefnyddio eu hewyllys er mwyn anufuddhau i air Duw drwy fwyta o ffrwyth y pren yng ngardd Eden. Pan gwmpodd Adda, cwmpodd y ddynoliaeth i gyd a'i holl hiliogaeth gydag ef. Gan hynny, y mae pawb yn etifeddu pechod Adda a melltith Duw. Yn aml, esbonnir hyn mewn iaith gyfamodol gan ddiwinyddion Calfinaidd.¹³⁶ Oherwydd bod cyfamod o weithredoedd wedi ei wneud ag Adda, tad a chynrychiolydd y byd, pan fethodd ef, methodd yr holl ddynoliaeth gydag ef. Nid teimlad seicolegol yn unig yw euogrwydd ym marn y Methodist uniongred, eithr cysyniad ysbrydol ydyw. Oherwydd pechod Adda, y mae ei holl ddisgynyddion yn etifeddu ei euogrwydd a'i lygredigaeth. Ond etholodd Duw o haelioni ei rad ras bechaduriaid i dderbyn ei iachawdwriaeth trwy wneud cyfamod o ras i'w gwaredu hwy o bechod ac o uffern trwy'r ail Adda, ail gynrychiolydd y ddynoliaeth, sef Iesu Grist, gwaredwr a ffrind bechaduriaid. O'i rad ras, daeth Iesu i'r byd er mwyn achub pobl etholedig ei Dad o drefn natur a chyflwr o bechod, er mwyn eu cyfiawnhau a'u trawsfudo i drefn gras a chyflwr o iachawdwriaeth. Am y rheswm hwn, y mae'r Methodist wrth ei fodd wrth drafod a chanu am rad ras yr Arglwydd tuag at bechaduriaid. Y maent yn ddiolchgar am ras Duw a dyma sut y mae Pantycelyn yn cyfiawnhau hwyl a hapusrwydd y Methodistiaid.

¹³⁴ Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, t. 203.

¹³⁵ *GWWP II*, t. 28.

¹³⁶ Evans, *Bread of Heaven*, tt. 295–309.

Yn ail, esbonnir Cristoleg y Methodistiaid gan Bantycelyn er mwyn amddiffyn eu huniongredded. Ym meddwl y Methodist Calfinaidd, gwaredwr etholedigion Duw yw Iesu Grist. Efe yw Mab tragwyddol Duw ac fe ddaeth yn ddyn trwy gymryd arno ei hun wir gorff, natur a seicoleg ddynol, ac enaid rhesymol er mwyn cynrychioli pobl etholedig ei Dad. Yr oedd ac y mae yn Dduw ac yn ddyn, yn un person mewn dwy natur wahanol. Duw ydyw ac felly mae ganddo bŵer nefol i achub pechaduriaid; dyn ydyw ac felly mae ganddo y natur briodol er mwyn cynrychioli dynion ac er mwyn wynebu cosb a melltith Duw ar ran yr etholedigion fel eilydd pechaduriaid. Gan ddilyn diwinyddiaeth Ioan Calfin, disgrifir Iesu gan Bantycelyn fel brenin sydd yn rheoli ei bobl, fel proffwyd sydd yn cyhoeddi Efengyl Duw, ac fel archoffeiriad sydd yn ei aberthu ei hunan dros y Methodistiaid ac yn gweddïo ar eu rhan yn awr yn y nefoedd.¹³⁷ Dyma yw Iesu y Methodistiaid.¹³⁸

Cwestiwn Pantycelyn i'r beirniaid yw: 'Ac on'd yw yr Apostol yn gwneud yn eglur y gwahaniaeth rhwng y rhai sydd o Dduw neu nad ydynt, sef y rhai sydd yn cyffesu mai'r Iesu *hwn* yw'r Crist ...?'¹³⁹ Sôn am eiriau epistol cyntaf Ioan yr Apostol y mae: 'Pob un a'r sydd yn credu mai Iesu yw'r Crist, o Dduw y ganed ef' (I Ioan 5:1). Dyma fôn ei ddadl: os yw'r Methodistiaid yn cyffesu a charu'r Iesu *hwn*, pwy yw'r beirniaid i ddweud nad yw'r gwaith o'r Arglwydd? Yr oedd bannau ffydd yr Eglwys o blaid y Methodistiaid. Yn un o'i lythyrau olaf at y Parchedig Thomas Charles, sonia Pantycelyn am bwysigrwydd uniongredded ac erthyglau ffydd fel *Erthyglau Ffydd yr Eglwys Loegr, Cyffes Ffydd Cymanfa Westminster, Y Catecism Byrraf, Credo Athanasiws* a'r *Credo Nicea*. Yn ôl Pantycelyn, dylai gweinidogion ifanc ddarllen a dysgu eu diwinyddiaeth o'r dogfennau hyn er mwyn osgoi heresi, a phregethu'r gwirionedd:

I think our young Exhorters shd study such orthodox tracts over & over, there are now new heresies and palpable Errors brought out to the light, which for a long time have been dead & buried.¹⁴⁰

¹³⁷ *GWWP II*, t. 29.

¹³⁸ O ran Cristoleg Pantycelyn gweler sylwadau Eifion Evans ar *Golwg ar Deyrnas Crist* yn *Bread of Heaven*, tt. 139–50. O ran Cristoleg yn ôl diwinyddiaeth Gristnogol yn gyffredinol gweler McGrath, *Christian Theology: An Introduction*, 5th edition (2011), tt. 265–94.

¹³⁹ *GWWP II*, t. 29. Myfi biau'r italeiddio.

¹⁴⁰ Mae copi o'i lythyr at Thomas Charles (Mai 25, 1790) yn Roberts, *Y Pêr Ganiedydd*, cyf. I, t. 167–8.

Yr oedd y gwirionedd am Iesu o'r pwys mwyaf iddo ef.¹⁴¹ O safbwynt Pantycelyn, heb y gwirionedd nid oes gan neb wir Gristnogaeth eithr heresi ac apostasi. A dyfynnu Derec Llwyd Morgan:

Ie, athrawiaethau eu mam-Eglwys a ddalient, — a'u dal fel y bwriadwyd i'r Eglwys eu dal yn hytrach nag fel yr oedd hi yn eu dal, mewn esgeulustod gŵyr neu anwybodaeth, — athrawiaethau sefydlwyr yr Eglwys, ac athrawiaethau Piwritaniaid mawr yr ail ganrif ar bymtheg.¹⁴²

Ym marn Pantycelyn, yr oedd Patripasiaeth, Sabeliaeth, Undodiaeth yn gredoau anunionged.¹⁴³ Dyna paham yr amddiffynnodd ei gyd-Fethodistiaid drwy bwysleisio eu huniongeddedd gyffesiadol.

Yn drydydd, cyfeiria yn fyr at rôl yr Ysbryd Glân yng nghyswllt aberth Crist: 'Maent yn credu trwy ei waed ef mae yr Ysbryd yn cael ei anfon i lawr o'r Nef. Er mwyn ei angau mae yr Ysbryd hwn yn goleuo, yn argyhoeddi, yn cysuro, yn adeiladu'.¹⁴⁴ Dyma ddarn o ddiwinyddiaeth ddyrys. I'r Methodist, y mae gwaith yr Ysbryd yn economi'r Drindod yn gwneud aberth Crist yn effeithiol i'r etholedigion. Er bod Iesu wedi ennill iachawdwriaeth gyflawn ar Galfaria, y mae ei waith yn gwbl ddiwerth heb bŵer a nerth yr Ysbryd Glân. Y mae'r Ysbryd yn rhoi'r iachawdwriaeth a enillwyd gan Grist i etholedigion y Tad drwy ddeffro'r pechadur o farwolaeth ei ddrygioni a thrwy hyn creir ffydd ynddo a'i uno yn ysbrydol ag Iesu. Y mae'r Ysbryd yn gwneud gwaith Iesu yn effeithiol yng nghalon yr unigolyn. Hynny yw, awdur yr ailenedigaeth yw'r Ysbryd Glân. Ac felly, o'r Ysbryd y daw'r Diwygiad yng Nghymru.

O ganlyniad, y mae gan y Methodistiaid sylfaen ddiwinyddol yn gefn i'w profiadau mewnol. Nid emosiynolwyr mohonynt o gwbl; Cristnogion unionged yn ôl traddodiad yr Eglwys oeddynt. Y mae ymresymiad Pantycelyn yn y dyfyniad uchod¹⁴⁵ yn debyg iawn i syniadaeth Jonathan Edwards. Yng ngeiriau David Ceri Jones:

Edwards had argued that extraordinary physical manifestations were inevitable in times of religious revival, whether in the form of 'tears, trembling, groans, loud outcries, agonies of

¹⁴¹ Yn ôl D. Gwenallt Jones, y mae chwe cholofn i ddiwinyddiaeth Pantycelyn: y Beibl, Credoau'r Eglwys, sef credo'r Apostolion, credo Nicea, a Chredo Athanasiws, diwinyddiaeth Luther a Chalfin, Erthyglau Eglwys Lloegr, diwinyddiaeth rhai o'r Piwritaniaid, a chyffes a chatecism Westminster. Gweler ei erthygl, 'William Williams, Pantycelyn – Ei Gerddi Hir', *Gwŷr Llên*, t. 93. Byddwn i ychwanegu enw Jonathan Edwards at ei restr.

¹⁴² *Y Diwygiad Mawr*, t. 185.

¹⁴³ Evans, *Bread of Heaven*, tt. 288–94.

¹⁴⁴ *GWWP II*, t. 29.

¹⁴⁵ Gweler t. 41 yn y traethawd hwn. *GWWP II*, tt. 28–9.

body, or the failing of bodily strength', but the acid test of the authenticity of a person's religious experiences was not to be judged by the strength of emotion, but whether they believed correct notions about the divinity of Christ, whether there was a conscious and decisive turning away from sin, a greater love for the Bible and a greater regard for the worship [of God].¹⁴⁶

Y mae athrawiaeth a sancteiddrwydd y Methodistiaid yn bwysig iawn i Edwards ac, yn ei dro, i Bantycelyn. Nid yw'r gwaith yn ddilys os nad yw'r dychweledigion yn credu athrawiaeth y Beibl ac yn ymdrechu i fyw yn ôl moeseg yr Ysgrythur. Yn ei lyfr *The Distinguishing Marks*, y mae Edwards yn amlinellu'r arwyddion sicr o waith yr Ysbryd Glân. O gofio syniadau Pantycelyn a drafodwyd yn barod, gellir dadlau ei fod wedi mabwysiadu ei ddiwinyddiaeth oddi wrth Edwards fel fframwaith ar gyfer ei fyddolwg. Yn ei lyfr, trafodir ganddo bum arwydd sicr o waith yr Ysbryd Glân yng nghalon yr unigolyn, sef:

Ei athrawiaeth uniongred am Iesu Grist a'i barch tuag ato.

Ei ryfel ysbrydol yn erbyn y diafol, y byd, a'r cnawd.

Ei barch tuag at yr Ysgrythurau fel Gair anffaeledig Duw.

Ei ddirnadaeth o wirionedd y Gair.

Ei gariad tuag at Dduw, Iesu Grist, pobl etholedig Duw, a phechaduriaid y byd.¹⁴⁷

Er enghraifft, yn ôl Edwards y mae Cristoleg uniongred yn elfen hanfodol o waith dilys yr Ysbryd:

*What are the distinguishing scripture evidences of a work of the Spirit of God ... When the operation is such as to raise their esteem of that Jesus who was born of the Virgin, and was crucified without the gates of Jerusalem; and seems more to confirm and establish their minds in the truth of what the Gospel declares to us of his being the Son of God, and the Saviour of men; it is a sure sign that it is from the Spirit of God ... 'Whosoever believeth that Jesus is the Christ is born of God, and every one that loveth him that begat, loveth him also that is begotten of him' ... if the spirit that is a work among a people is plainly observed to work so as to convince them of Christ and lead them to him—to confirm their minds in the belief of the history of Christ as he appeared in the flesh—and that he is the Son of God, and was sent to save sinners; that he is the only Saviour, and that they stand in great need of him; and if he seems to beget in them higher and more honourable thoughts of him than they used to have, and to incline their affections more to him; it is a sure sign that it is the true and right Spirit.*¹⁴⁸

Gwelir oddi wrth y dyfyniad uchod fod diwinyddiaeth Williams Pantycelyn yn debyg iawn i ddiwinyddiaeth Jonathan Edwards. Fel yr ystyriwyd yn barod, y mae Pantycelyn yn amddiffyn gwaith y Diwygiad fel gwaith yr Ysbryd drwy apelio at Gristoleg uniongred y Methodistiaid. Fel y dengys y

¹⁴⁶ "'Sure the time here now is like new England' ...", t.. 56.

¹⁴⁷ Gweler y drafodaeth ar y pum pwynt ar *WJE Online 4*, tt. 248–60.

¹⁴⁸ *Ibid.*, tt. 249–50.

dyfyniad uchod, dyna athrawiaeth Jonathan Edwards hefyd. Wrth gwrs, yr oedd gan y Methodistiaid ffynonellau eraill ar gyfer eu Cristoleg a'u huniongredded. Yr oeddynt yn gyfarwydd â chyffesiadau ffydd yr Eglwys, diwinyddiaeth y Diwygiad Protestannaidd, a gweithiau'r Piwritaniaid. Ond maent yn efelychu Edwards yn benodol wrth ddefnyddio ei ddiwinyddiaeth unionged a'i apologiaeth er mwyn cyfiawnhau eu Diwygiad hwy. Yn ôl R. Geraint Gruffydd, yr oedd Williams yn gyfarwydd iawn â thraethodau Edwards ar ddiwygiadau a phrofiadau ysbrydol. Yr oedd wedi darllen *The Distinguishing Marks* (1741), *A Faithful Narrative* (1736), *Some Thoughts Concerning the Present Revival of Religion in New England* (1742), ac efallai ei fod yn gyfarwydd ag *A Treatise concerning the Religious Affections* (1746).¹⁴⁹ Yn syml, trawsffurfiwyd syniadaeth Edwards i'r Gymraeg gan Bantycelyn. Yn ôl R. Geraint Gruffydd, y mae hyn yn profi ei soffistigedigrwydd diwinyddol a'i ymwybyddiaeth o bwysigrwydd gwaith Edwards:

Jonathan Edwards was not only the greatest thinker of the Methodist Awakening in any country; he was also the first theologian seriously to consider the theology of revival as a phenomenon of Church life. It says much for Williams' theological acumen that he perceived Edwards' importance in this respect ... From Edwards, as well as from his own experience, Williams learned of the importance of revival as an instrument of God's purpose for His Church.¹⁵⁰

Defnyddiwyd llyfrau Edwards ganddo er mwyn creu diwinyddiaeth y Diwygiad a thrwy hynny ei apologiaeth o blaid brwdfrydedd y Methodistiaid yng Nghymru. Yn ôl Eifion Evans,

In Edwards, Williams had a powerful ally for the purpose of defending the Welsh Methodists. Even though New England was geographically removed from Wales, the phenomenon they both defended was similar, and in the conviction that this was of God both were adamant.¹⁵¹

Cydweithiwr o bell oedd Edwards i'r Methodistiaid yng Nghymru a gwaith Williams oedd sicrhau bod ei syniadaeth ar gael i bawb yng Nghymru mewn iaith a oedd yn ddealladwy iddynt.

Hanesyddiaeth Efengylaidd ac Eschatoleg Ôl-filflwyddol

Yng ngolwg y Methodist, diwygiadau yw momentwm ysbrydol yr Eglwys drwy hanes. Y mae Duw yn cadw ei Eglwys yn fyw drwy adfywio a diwygio Ei bobl drwy amser. Yn ôl hanesyddiaeth Efengylaidd, y mae diwygiadau ysbrydol yn gyfrifol am ddatblygiad yr eglwys drwy'r oesoedd hyd at

¹⁴⁹ Gruffydd, 'The Revival of 1762 and William Williams of Pantycelyn', t. 31.

¹⁵⁰ *Loc cit.*

¹⁵¹ Evans, *Bread of Heaven*, t. 193.

y *parousia*. Dyna brif nodwedd hanesyddiaeth Jonathan Edwards a William Williams. Ys dywed

David Ceri Jones:

Like Edwards once more, Williams wrote history that attempted to place the revival in which he participated into a larger overarching historical meta-narrative. Although there is no evidence to suggest that Williams read Edwards' *A History of the Work of Redemption* (1773), the parallels between their teleological historiographies is [*sic*] striking ... Williams extrapolated that the dawn of the current revival in Wales was but one of a whole series of dawns that the Church had experienced since the days of the Apostles.¹⁵²

Crisialwyd yr hanesyddiaeth hon gan y Parchedig John Gillies yn ei lyfr *Historical Collections*

Relating to Remarkable Periods of the Success of the Gospel (1754).¹⁵³ Hanesydd Efengylaidd

ydoedd, a chymeriad pwysig i haneswyr cyfoes oherwydd ei fywgraffiad cynnar o George Whitefield

(1772).¹⁵⁴ Yn ei lyfr am ddiwygiadau, trafodir llwyddiant yr Efengyl o gyfnod cynnar yr eglwys hyd

at ei gyfnod ei hun. Y mae'r llyfr hwn yn ddiddorol gan ei fod yn enghreifftio athroniaeth hanesyddol

yr Efengyleiddwyr yn glir iawn. Crynhoir pwysigrwydd ei ymgais yn dda gan Frank Lambert:

To best present the revival as an extensive, uniform, coherent event, awakeners turned their attention to writing a narrative history. The historian could do what the periodical publisher could not: collect and arrange information in a way that revealed the spatial and temporal sweep of the awakening. Moreover, he could place the eighteenth-century revivals within the larger story of salvation history. In 1754, nine years after the awakenings had subsided, the Scottish revivalist John Gillies published his history of 'Remarkable Periods of the Success of the Gospel', a unified account that began at Pentecost and culminated in the most recent awakenings.¹⁵⁵

Er mwyn cyfnerthu a chyfiawnhau diwygiadau'r ddeunawfed ganrif, yr oedd ymgais ymhlith

Efengyleiddwyr i gyd-destunoli eu profiadau ysbrydol yn hanes yr eglwys.¹⁵⁶ Ceir ymgais gynnar i

lunio hanesyddiaeth y diwygiadau gwahanol yng ngweithiau Edwards a Williams.¹⁵⁷

Y mae Pantycelyn yn adleisio iaith ddramatig Morgan Llwyd wrth sôn am y Diwygiad fel

'hafddydd'.¹⁵⁸ Iddo ef, yr oedd y Diwygiad yn fore newydd. Yn wir, hafddydd y ffyddloniaid ydoedd

¹⁵² "'Sure the time here now is like New England'...", t. 56.

¹⁵³ John Gillies, *Historical Collections of Accounts of Revival* (Pennsylvania, 1981).

¹⁵⁴ *Idem*, *Memoirs of George Whitefield* (New Ipswich, 1993).

¹⁵⁵ Frank Lambert, *Inventing the 'Great Awakening'* (Princeton, 1999), t. 174.

¹⁵⁶ Gwelir ymgeisiau cymharol i lunio hanesyddiaeth Gristnogol yn *Drych y Prif Oesoedd* gan Theophilus Evans ac yn *Y Ffydd Ddiffuant* gan Charles Edwards.

¹⁵⁷ Ceir ymgais tebyg yn ei farwnadau hefyd, yn enwedig ei farwnadau i Howell Harris a Daniel Rowland. Gweler Cathryn A. Charnell-White, 'Galaru a Gwaddoli ym Marwnadau Williams Pantycelyn', *Llên Cymru*, 26 (2003), 40–62.

¹⁵⁸ *GWWP II*, t. 16. Yn ôl Goronwy Wyn Owen, 'Mae'r 'haf' yn nodweddiadol o Llwyd. Delwedd yw hon sy'n nodi agosrwydd y deyrnas newydd, ond hefyd mae'n arwyddocáu ei bresenoldeb yng nghalonau'r Saint',

ond yr oedd hefyd yn rhywbeth hen ac apostolaidd. Yr oedd, felly, yn hen ac yn newydd ar yr un pryd. Dyna bwynt Derec Llwyd Morgan:

Nid bore o haul trofannol yn torri ar berfeddnos debyg i'r nos yng ngeaf yr Arctig ydoedd bore'r Diwygiad iddo ef, eithr bore ag iddo'i ddoe a'i echdoe. Mae dehongliad Pantycelyn o hanes y Ffydd Ddiffuant yn ddehongliad Protestannaidd unionged.¹⁵⁹

Yn ôl Pantycelyn, y mae Duw wedi llewyrchu goleuni'r Efengyl sawl gwaith drwy hanes yr Eglwys. Sonia am Bentecost fel archdeip diwygiadau drwy hanes ac wedyn cyfeiria at oleuwyr yr Efengyl cyn y Diwygiad Protestannaidd fel 'Wickliffe, Jerôm o Prague, Hus, Lollius, Walden, ac eraill'.¹⁶⁰ Wrth gwrs, y mae Diwygwyr Protestannaidd fel Luther a Chalfin a Phiwritaniaid fel John Owen a Thomas Goodwin hefyd yn rhan hanfodol o waith yr Ysbryd drwy'r Eglwys. Er bod Pantycelyn yn disgrifio Diwygiad y ddeunawfed ganrif fel bore hyfryd, dyma fore o fewn cyfres o foreau diwygiadol drwy hanes Cristnogaeth.

Ym meddwl Edwards, y mae hanes yn dilyn cynllun penodol yn ôl rhagluniaeth Duw a'i archddyfarniad absoliwt. Yn hyn o beth, nid oedd Edwards yn dweud mwy na llyfr Eiseia lle cyhoedda Duw ei sofraniaeth mewn hanes: 'Yn mynegi y diwedd o'r dechreuad, ac er cynt yr hyn ni wnaed eto, yn dywedyd, Fy nghyngor a saif, a'm holl ewyllys a wna' (Eiseia 46:10). Esbonnir athroniaeth hanes Edwards yn glir gan Avihu Zakai:

Edwards viewed history as lying exclusively in the mind of omniscient God. Taking God as the sole author of history, he argued that divine providence constructed history as a special dimension of sacred, redemptive time designed solely for accomplishing God's work of redemption, the 'rise and continued progress of the dispensations of grace towards fallen mankind'. The historical process therefore should be understood from the perspective of its maker and author. In this sacred, redemptive context, the 'pouring out of the Spirit' and its historical manifestations in the form of revivals and awakenings constitute the ultimate mark of divine agency in the order of time.¹⁶¹

Hynny yw, yn ôl Edwards nid yw hanes yn ddibwrpas. Nid cynnyrch siawns yw'r continwmm gofod-
amser iddo ef. I'r gwrthwyneb, y mae hanes yn deleolegol gan ei fod yn mynegi cynllun Duw; a
bwriad pennaf Duw mewn hanes yw achub Ei bobl etholedig. Canolbwynt hanesyddiaeth Edwards yw

Cewri'r Cyfamod, t. 76. O ran eschatoleg Morgan Llwyd gweler Goronwy Wyn Owen, *Rhwng Calfin a Böhme: Golwg ar Syniadaeth Morgan Llwyd* (Caerdydd, 2001), tt. 176–89.

¹⁵⁹ Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, tt. 4–5.

¹⁶⁰ *GWWP II*, t. 23.

¹⁶¹ Avihu Zakai, 'The Age of Enlightenment', yn S. J. Stein (ed.), *The Cambridge Companion to Jonathan Edwards* (New York, 2007), tt. 90–1.

pwrpas soteriolegol Duw. Y mae'r naratif o waredigaeth a diwygiadau gan Edwards yn dechrau ar ôl y Cwmp, ac yn symud drwy hanes y byd, hyd at ei gyfnod ef:

It may here be observed that from the fall of man to this day wherein we live the Work of Redemption in its effect has mainly been carried on by remarkable pourings out of the Spirit of God. Though there be a more constant influence of God's Spirit always in some degree attending his ordinances, yet the way in which the greatest things have been done towards carrying on this work always has been by remarkable pourings out of the Spirit at special seasons of mercy.¹⁶²

Er nad oes gennym dystiolaeth i brofi bod Pantycelyn wedi darllen *A History of the Work of Redemption* gan Edwards, y mae'r pwyslais ar waith yr Ysbryd Glân drwy hanes yn dangos y tebygrwydd deallusol a diwinyddol rhyngddynt. Yr oedd Williams yn chwarae rôl Edwards ymhlith y Cymry.

Uchafbwynt eu hanesyddiaeth yw'r dyfodol. Ym marn Pantycelyn ac Edwards, er nad oedd yn bosibl dehongli'r dyfodol yn bendant, yr oedd modd dirnad cynllun Duw yn gyffredinol. Yr oedd diwygiadau yn rhan o gynllun Duw ar gyfer y dyfodol. Byddai ddeffroadau ysbrydol yn cynyddu ledled y byd a byddent, o'r diwedd, yn arwain at deyrnas milflwydd Iesu Grist. Ym marn David Bebbington, dyna paham yr oedd y Methodistiaid ac Efengyleiddwyr wastad yn brysur ac yn optimistaidd wrth daenu'r Efengyl:

Optimism was expressed through belief in a millennium. In the eighteenth century millenarianism was no fanatical aberration of the social outcast but a common preoccupation of the intellectual. Expectation of a future state of unblemished happiness on earth was widely held by philosophically inclined theologians of the time ... The particular version of the belief held in the Enlightenment era was uniformly postmillennial: the second coming of Christ, that is to say, would not take place until after the millennium ... Evangelicals identified the future epoch as a time of peace and glory for the Church that would follow on persistent mission.¹⁶³

O safbwynt ôl-filflwyddwyr fel Edwards a Williams, yr oedd efengyl a thaenu'r Efengyl yn fodd i gyflymu dyfodiad y Mil Blynyddoedd. Iddynt hwy, câi ailddyfodiad Iesu Grist ei ragflaenu gan gyfnod o ddiwygiadau crefyddol, yn arwain at gyfnod y 'Mil Blynyddoedd', pan fyddai'r Arglwydd Crist yn teyrnasu yn ysbrydol drwy Ei bobl ar y ddaear.¹⁶⁴ Y mae'n ddiddorol sut y bu i'w heschatoleg effeithio ar eu gweithgareddau. Ysgrifennwyd *An Humble Attempt* gan Edwards er mwyn

¹⁶² *WJE Online* 9, t. 143.

¹⁶³ Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain*, t. 62.

¹⁶⁴ E. Wyn James, 'Williams Pantycelyn a Gwawr y Mudiad Cenhadol', tt. 80–1.

annog Cristnogion i weddio am ddyfodiad teyrnas Crist.¹⁶⁵ Yn yr un modd, cyhoeddwyd *Aurora Borealis* (1774) gan Bantycelyn er mwyn trafod ei obaith eschatolegol.¹⁶⁶ Dehonglwyd goleuni'r gogledd ganddo fel arwydd o lwyddiant yr Efengyl yn y byd. Y mae'r teitl yn ddigon i amlygu ei ddisgwyliad eschatolegol a'i optimistiaeth am ddyfodol y Mudiad Efengylaidd: *Aurora Borealis: NEU, y GOLEUNI yn y Gogledd, fel arwydd o Lwyddiant yr EFENGYL yn y Dyddiau Diweddaf, (Neu, Shekinah y Mil Blynnyddoedd)*.¹⁶⁷ Yn marn Pantycelyn, yr oedd y Goleuni'n arwydd o lwyddiant yr Efengyl yn y dyddiau diweddaf, cwmp yr Anghrist, iechydwrriaeth yr Iddewon, dinistr paganiaeth a chrefydd y Mwslimiaid, 'a gosodiad i fyny o deyrnas Crist tros wyneb yr holl fyd'.¹⁶⁸ Yn ôl Glyn Tegai Hughes,

The lights are to be related to the signs and portents of the Bible and to the general Scriptural warrant that there will be wonders in the heavens and on earth before the days of the Lord, one of which days is that of the destruction of the Anti-Christ and the inauguration of Christ's Kingdom for a thousand years. Here we are in the muddy waters of exegesis of the Apocalypse.¹⁶⁹

Seiliwyd eschatoleg y Methodistiaid ar ddysgedigaeth Llyfr Daniel a Datguddiad Sant Ioan. Fel y nododd Glyn Tegai Hughes wrth gyfeirio at ddyfroedd mwdlyd, y mae dehongli proffwydoliaeth yn faes anodd ei ddeall, yn enwedig yn achos darllenwyr cyfoes. Er hynny, yr oedd y cysyniad o eschatoleg ôl-filflwyddol yn ddefnyddiol o ran ysgogi Cristnogion i weddio ac i efengylu yn ystod y ddeunawfed ganrif.¹⁷⁰ Yn hyn o beth, yr oedd Edwards a Williams yn ymwybodol o ddefnyddioldeb eschatoleg ôl-filflwyddol ac fe'i defnyddiwyd ganddynt er mwyn annog yr ymarfer o dduwioledeb ymhlith dychweledigion.¹⁷¹

¹⁶⁵ *WJE Online* 5, tt. 312–28.

¹⁶⁶ Dewi Arwel Hughes, 'William Williams Pantycelyn's eschatology as seen especially in his *Aurora Borealis* 1774', 49–63.

¹⁶⁷ *GWWP II*, tudalen deitl 'Aurora Borealis'. O ran optimistiaeth Efengylwyr gweler Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain*, tt. 60–3.

¹⁶⁸ *GWWP II*, t. 164.

¹⁶⁹ Hughes, *Williams Pantycelyn*, tt. 71–2.

¹⁷⁰ Jones, 'A *Glorious Work in the World*', tt. 312–13.

¹⁷¹ Evans, *Bread of Heaven*, tt. 232–42.

Yn ystod y ddeunawfed ganrif, darluniwyd y Methodistiaid mewn modd ystrydebol yn llenyddiaeth yr oes fel ynfydion annysgedig. Er enghraifft, yn yr anterliwt *Ffrewyll y Methodistiaid* (1743)¹⁷², disgrifia William Roberts y Methodistiaid, rhai megis Howell Harris a George Whitefield, fel gwrthryfelwyr gwyllt a gelynon i'r Goron.¹⁷³ Yn ei dyb ef, yr oedd y Methodistiaid yn gnawdol a gwallgof. Yn ôl eraill, yr oedd y Methodistiaid yn benboethiaid heb gallineb, heb ddysg, a heb reswm. Mynegwyd hyn yn glir gan Edward Jones, 'Bardd y Brenin' (1752–1824), a oedd yn rhan o ddadl wrth-Fethodistaidd yng nghylchoedd Cymry Llundain:

The sudden decline of the national minstrelsy and customs of Wales is in a great degree to be attributed to the fanatic imposters, or illiterate plebeian preachers, who have too often been suffered to over-run the country, misleading the greater part of the common people from their lawful church, and dissuading them from their innocent amusements, such as singing, dancing and other rural sports, with which they had been accustomed to delight in from the earliest times The consequence is, Wales, which was formerly one of the merriest and happiest countries in the world, is now become one of the dullest.¹⁷⁴

Wrth gwrs, ystrydebau yw'r disgrifiadau hyn. Ar y cyfan, yr oedd arweinwyr y Methodistiaid o blaid dysg a diwylliant. Diau fod y Diwygiad Mawr yn Ddeffroad ysbrydol, ond yr oedd hefyd yn rhan o Gyfnod yr Ymoleuo a dysg newydd yr oes.¹⁷⁵ Heb os, yr oedd Pantycelyn o blaid dysg ac, yn ei gerdd epig *Theomemphus*, y mae'n mynegi agwedd y Cristion tuag at ddysg:

Yn erbyn dysg nid ydwyf, mi wn fod dysg a dawn,
Os hwy na charmarferir, yn berlau gwerthfawr iawn.¹⁷⁶

I raddau, felly, mudiad addysg oedd Methodistiaeth. Yr oedd llythrennedd a dealltwriaeth yn hanfodol er mwyn darllen eu llên, a deall eu pregethau, a chanu eu hemynau. Ysgolhaig oedd Pantycelyn ac yr oedd am annog eraill i ymddiddori mewn addysg, diwylliant, a chrefyddau'r byd. Fel y dywed R. M. Jones,

O holl ddiwygwyr ei genhedlaeth ef — Howel Harris, Daniel Rowland, Griffith Jones ac yn y blaen — Williams oedd yr ysgolhaig ... Ymddiddorai hyd yn oed mewn astudiaeth o grefyddau eraill heblaw Cristnogaeth; ac fe sgrifennodd gyfrol sylweddol ar y testun:

¹⁷² Gweler golygiad A. Cynfael Lake o'r anterliwt hon, *Ffrewyll y Methodistiaid* (Caerdydd, 1998). Gweler hefyd sylwadau Eifion Evans, 'Early Methodist Apologetic: Explaining and Defending Revival', yn *Fire in the Thatch*, tt. 123–33.

¹⁷³ Gweler sylwadau Robin Chapman, 'Reading the Word', yn *Literature in Welsh (c.1740–2006): A Troubled Heritage, The Oxford Literary History of Wales*, vol. 2 (anghyhoeddedig ar hyn o bryd).

¹⁷⁴ Edward Jones, *The Bardic Museum* (London, 1802), t. xvi.

¹⁷⁵ Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain*, tt. 50–60.

¹⁷⁶ *GWWP I*, t. 383.

Pantheologia. Teitl go annisgwyl i bob golwg. Ond sylwer ar enwau rhai o lyfrau Cymraeg eraill Williams: *Gloria in Excelsis*, *Liber Miscellaneorum*, *Aurora Borealis*, *Ductor Nuptiarum*, *Templum Experientiae Apertum*. Y rhain oedd ‘best sellers’ y werin yn y ddeunawfed ganrif.¹⁷⁷

Ym meddwl y Cristion Efengylaidd, y mae dysg a diwylliant yn rhan o gynllun a chreadigaeth Duw. Gwelir hyn yn glir yn achos Pantycelyn. Iddo ef, nid oedd gwrthgyferbyniad rhwng y byd seciwlar a’r byd crefyddol. Y mae gan bob cylch o weithgaredd dynol — megis astudiaethau hanes, yr economi, amaethyddiaeth, gwleidyddiaeth, athroniaeth, y celfyddydau, gwyddoniaeth, diwinyddiaeth, diwylliant a chrefyddau’r byd — bwrpas yn ôl ewyllys Duw fel estyniad o’r gorchymyn diwylliannol a roddwyd i Adda yng ngardd Eden (Genesis 1:28). Yn ôl y foesege Brotestannaidd, yr oedd modd i’r Cristion ogoneddu a mwynhau Duw drwy ei waith ac o fewn ei ddisgyblaeth.¹⁷⁸ Gan hynny, nid yw’n syndod inni weld Pantycelyn yn ymddiddori mewn pynciau fel crefyddau’r byd, gwyddoniaeth, diwylliant a byd natur. Mewn gwirionedd, yr oedd Methodistiaeth yn gyfuniad o dduwioldeb y Piwritaniaid a dysg newydd yr Ymoleuo.¹⁷⁹ Wrth reswm, yr oedd Pantycelyn yn ofalus wrth dderbyn syniadaeth newydd ond yr oedd hefyd am gael pwynt cyffwrdd (*Anknüpfungspunkt*) â’i gydoeswyr.

Trwy gydol ei oes, casglwyd gwybodaeth ynghylch crefydd a diwylliant gan Bantycelyn a chyhoeddwyd yr wybodaeth honno yn ei gampwaith *Pantheologia*. Teitl llawn y llyfr hwn yw:

PANTHEOLOGIA neu Hanes holl Grefyddau’r Byd; sef y Grefydd BAGANAIDD, y FAHOMETANAIDD, yr IUDEWIG, a’r GRISTNOGOL; yr hon sydd yn cynnwys y tair Canghen, Eglwys *Rufain*, Eglwys *Groeg*, yr Eglwys *Brotestantaidd*, Ynghyd ag amryw Sectau ymhob un o’r rhain. At ba un y chwanegwyd Nodau yn rhoi Hanesion am amrywiol iawn o Wledydd yn *Europe*, *Asia*, *Africa*, ac *America*; eu Sefyllfa, eu Marsiandiaeth, eu Eangder, ynghyd a Moesau, Dysg, Arferion, Ymborth, a Dull Gwisgoedd, a threfn Bywyd eu Trigolion; Wedi eu dynnu allan o’r Awdwyr diweddaraf, Gorau, a Chywiraf.¹⁸⁰

Yn y llyfr hwn cwyna Williams am anwybodaeth ac ofergoeliaeth ei genhedlaeth. Ar brydiau, condemnia ei gyd-wladwyr heb flewyn ar ei dafod:

Mae anwybodaeth y Cymry nid yn unig yn ddigon abl i amddiffyn, ond hefyd i annog y fath Waith a hyn, os gellir gwneuthur yn oleu nad yw Anwybodaeth yn Fam Crefydd. Ond pwy bynnag ystyrio nad oes Ardal o fewn Europe (os gwyr Cymru un-iaith pa beth yw Europe) a chyn lleied Llyfrau Hanesion Gwlad ac Eglwys ynddi, yn eu iaith eu hunain, ag sydd yng

¹⁷⁷ Jones, *Llên Cymru a Chrefydd*, t. 381.

¹⁷⁸ O ran y foesege Brotestannaidd yn gyffredinol gweler sylwadau Alister McGrath, *Reformation Thought*, tt. 266–8.

¹⁷⁹ Gweler Michael A. G. Haykin, ‘Evangelicalism and the Enlightenment: A Reassessment’, yn *The Emergence of Evangelicalism*, tt. 37–60.

¹⁸⁰ William Williams, *Pantheologia* (Caerfyrddin, 1762), tudalen teitl.

Nghymru, nis gall lai na gweled yr eisiau o hwn. O'r holl Gelfyddydau ag y mae Gweledydd eraill yn ei astudio, ac wedi dyfod i Berffeithrwydd mawr ynddynt, nid oes brin Lyfr yn Gymraeg ag sydd yn dangos pa beth yw un o'r Celfyddydau hyn. A phan y b'o Dyn uniaith yn clywed son am y Geiriau *Philosophy*, y *Mathematics*, *Geography*, a'r cyfryw, prin y tybia nad Geiriau o Ddewiniaeth ydynt.¹⁸¹

Y mae hi'n amlwg fod Pantycelyn am addysgu ei genhedlaeth. Nid peth da oedd anwybodaeth iddo. Iddo ef, y mae'r byd yn fwy na Chymru. Ym marn Pantycelyn, y mae'n bwysig dysgu am grefyddau'r byd ac am wledydd eraill, a dylai'r Cymry fod yn gyfarwydd â phynciau fel athroniaeth, mathemateg a daearyddiaeth. Dysg yw arf gorau y Methodist ac yr oedd Pantycelyn am weld dysg, soffistigedigrwydd, meddyliau agored, a diwylliant yn ffynnu ymhlith y Methodistiaid yng Nghymru. Yn ôl C. G. Williams, yr ymdrech i hybu dysg yw prif nod *Pantheologia*:

The author's aim was to educate his compatriots. He deplores their ignorance concerning the beliefs and customs of the people of other lands and complains bitterly of the lack of books in the mother tongue on religious topics ... Williams of Pantycelyn certainly deserves a place among the early pioneers of Comparative Religion, while his perseverance and determination to educate his readers, in spite of bigoted antagonism, is still an inspiring example.¹⁸²

Yn ddiddorol, gwelir yr un math o gonsyrn mewn llyfrau nodiadau anghyhoeddedig gan Jonathan Edwards. Fe ysgrifennodd draethodau a nodiadau ar bynciau o bob math fel metaffiseg, moeseg, epistemoleg, diwinyddiaeth, teipoleg, estheteg, Calfiniaeth, diwinyddiaeth natur, a chrefyddau'r byd. Yn ôl Michael J. McClymond, yr oedd gan Edwards agwedd ymoleuedig tuag at ddiwylliant, dysg, a disgyblaeth crefydd gymharol:

His intellectual engagement with what he called the 'arts and sciences' was lifelong, and his later cultural turn was a long time in coming. A very early entry into Edwards' lifelong 'Catalogue' of books indicates that he was interested in the 'comparison of all Religions with the Xtian [i.e. Christian]' while still a student at Yale.¹⁸³

Yr oedd gan Edwards ddiddordeb yng nghrefyddau'r byd am resymau efengylaidd. Yr oedd am achub eneidiau'r paganiaid, ac er mwyn gwneud hyn yr oedd yn awyddus i ddysgu am eu credoau er mwyn agor deialog â chrefyddau gwahanol. Yn y bôn, cenhadwr oedd Edwards ac mae ei ddylanwad ar eraill yn tystio i'r ffaith hon. Sbardunwyd Efengyliaeth ledled y byd yn sgil gwaith Edwards, ac yr

¹⁸¹ *Ibid.*, t. iii.

¹⁸² C. G. Williams, 'The Unfeigned Faith and an Eighteenth Century Pantheologia', *Numen*, 15 (1968), tt. 213, 217.

¹⁸³ McClymond, 'A Different Legacy? The Cultural Turn in Edwards' Later Notebooks and the Unwritten History of the Work of Redemption', yn *Jonathan Edwards at Home and Abroad*, t. 17.

oedd ei fywgraffiad hynod ddylanwadol i David Brainerd (1718–47) y cenhadwr enwog i frodorion America yn gyfrifol am gychwyn y mudiad cenhadol modern.¹⁸⁴

I grynhoi, yr oedd gan Bantycelyn ac Edwards ymrwymiad i astudiaethau diwylliannol a chrefydd gymharol. O wybod am eu heschatoleg radical a'u hawydd i efengylu, nid yw'n syndod eu bod am ddeall crefyddau a diwylliannau'r byd. Yr oeddynt am resymu ag eneidiau pobl ledled y ddaear a'u hachub hwy rhag cosb Duw. Esbonnir hyn yn syml gan David Ceri Jones:

It was their shared eschatologically driven view of history that lay behind Edwards' and Williams' interest in other world religions. They both thought that the millennium was fast approaching, their revivals were part of its inauguration, and that the conversion of the heathen was imminent ... This kind of thinking was to play a key role in the birth of the modern missionary movement, and it was no accident that it was from the pages of Jonathan Edwards that William Carey, the founder of the first missionary society, the Baptist Missionary Society, was to find inspiration.¹⁸⁵

Yr oedd syniadau Edwards a Williams yn bwysig o ran annog dychweledigion y diwygiadau i gyhoeddi neges yr Efengyl ar draws y byd.¹⁸⁶ Eto, gwelir y tebygrwydd meddwl a'r cyffelybiaethau diwinyddol rhwng Williams ac Edwards. Yn Edwards, yr oedd gan Williams gynghreiriad a chyfail diwinyddol.

Casgliad

Yr oedd gan Bantycelyn ac Edwards yr un ymrwymiad crefyddol. Yn ôl eu hathroniaeth hwy, y mae cynllun pendant yn y greadigaeth; cynllun a osodwyd gan Dduw cyn creu'r bydysawd. Cynllun ydyw sydd yn esbonio datblygiad hanes a'r dyfodol yn ôl rhagluniaeth Duw. Gan hynny, iddynt hwy, y mae gan ddynion bwrpas gwrthrychol yn eu bywydau, sef gogoneddu a mwynhau y Duw byw. Y mae ganddynt hwy Dduw personol i'w garu. Dyna brif nodwedd eu hefengyliaeth. Ystyr pennaf bywyd dyn, yn ôl Pantycelyn ac Edwards, yw bod mewn perthynas bersonol â'r Duw hwnnw. Dyna paham yr oedd Pantycelyn yn gallu defnyddio a throsglwyddo diwinyddiaeth Edwards wrth lunio ei apologiaeth ar gyfer y Diwygiad Mawr yng Nghymru. Yr oedd Jonathan Edwards yn ddylanwad pwysig ar

¹⁸⁴ Andrew F. Walls, 'Missions and Historical Memory: Jonathan Edwards and David Brainerd', yn *Jonathan Edwards at Home and Abroad*, tt. 248–65.

¹⁸⁵ Jones, "'Sure the time here now is like New England'...", t. 59.

¹⁸⁶ O ran datblygiad y mudiad cenhadol yng Nghymru'r ddeunawfed ganrif gweler darlith Dewi Arwel Hughes, *Meddiannu Tir Immanuel: Cymru a Mudiad Cenhadol y Ddeunawfed Ganrif* (Pen-y-bont ar Ogwr, 1990).

Williams Pantycelyn ac yr oedd Williams yn drwm yn ei ddyled i ddiwinyddiaeth Edwards o ran dehongli ac esbonio profiadau'r Diwygiad.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Wedi dweud hynny, yr oedd Edwards a Phantycelyn yn symud yn yr un math o gylchoedd efengylaidd ac yr oeddynt yn gyd-etifeddion i'r un traddodiadau diwinyddol. Yr wyf yn ddyledus i E. Wyn James am y cafeat hwn.

‘A KIND OF HEAVENLY ELYSIUM’: DEHONGLI PROFIADAU MARTHA PHILOPUR A CHYNGOR PHILO-EVANGELIUS

Bwriad y bennod hon yw dehongli profiadau Martha Philopur a chyngor Philo-Evangelius er mwyn amlygu dylanwad Jonathan Edwards ar ddysgedigaeth Pantycelyn. I ddechrau, buddiol yw ystyried y naratif tröedigaeth a *genre* y llythyr er mwyn sefydlu’r ddau destun dan sylw yn eu cyd-destun llenyddol a diwinyddol. Yn ail, trafodir cynnwys y ddau lythyr yn eu trefn gyda golwg ar ddylanwad gwaith Edwards ar feddwl a dychymyg Williams Pantycelyn. Yn olaf, bydd yn rhaid ystyried dylanwad syniadaeth Edwards ar ryddiaith Williams Pantycelyn yn nhermau trawsieithu ac addasu.

Y llythyr a’r naratif tröedigaeth

Gellid disgrifio’r ddeunawfed ganrif fel cyfnod y llythyr personol.¹⁸⁸ Yn wir, yr oedd gohebiaeth a chylchlythyrau yn hanfodol i rwydweithiau’r Efengyleiddwyr a chynhelid cyfarfodydd gan Fethodistiaid yn Lloegr er mwyn darllen a chyhoeddi llythyrau a newyddion am ddiwygiadau ar draws y byd. Yr oedd *Letter Days* yn bwysig o ran cadw momentwm y diwygiadau lleol a chenedlaethol.¹⁸⁹ O ganlyniad, yr oedd Efengyleiddwyr fel August Hermann Francke, John Wesley, Howell Harris, a Jonathan Edwards yn ohebwr toreithiog a chedwir mynyddoedd o lythyrau gan weinidogion, cynghorwyr, a seiadwyr cyffredin mewn archifau ym Mhrydain, ar y Cyfandir, ac yn America. Nodweddir llythyrau’r lleygwyr gan adroddiadau o dröedigaeth ysbrydol a thystiolaethau i ras yr Arglwydd, a rôl y gweinidog oedd dadansoddi ymdrech ysbrydol yr unigolyn gan ddarparu cyngor iddynt o’r Beibl yn eu hatebion.¹⁹⁰ Yr oedd gohebu â’ch gweinidog yn fodd i adnabod eich hunan ac i drafod eich profiad crefyddol personol. Yr oedd y Methodistiaid a lythyrâi â’u gweinidogion a’u cynghorwyr yn chwilio am ateb i’w hontoleg bersonol. Hynny yw, ceisient ateb y cwestiwn ‘Pwy ydwyf i?’ o fewn meta-naratif crefyddol ac, o ganlyniad, yr oedd hunangofiant neu

¹⁸⁸ Hindmarsh, *The Evangelical Conversion Narrative*, t. 74; Jones, ‘A Glorious Work in the World’, tt. 73–82. Er enghraifft, yr oedd y brodyr Morris o Fôn yn llythyrwyr brwd. Gweler sylwadau Gerald Morgan, ‘The Morris Brothers’, yn Branwen Jarvis (ed.), *A Guide to Welsh Literature c. 1700 – 1800* (Cardiff, 2000), tt. 64–80.

¹⁸⁹ Jones, ‘A Glorious Work in the World’, tt. 256–7. Ceir cyfeiriad mewn llythyr gan Howell Harris at Daniel Rowland yn 1742 at y diwrnodau misol i ddarllen llythyrau. Mae copi o’r llythyr yn Roberts, *Selected Trevecka Letters (1742–1747)*, tt. 46–9.

¹⁹⁰ Hindmarsh, *The Evangelical Conversion Narrative*, t. 75.

elfennau hunangofiannol yn nodweddiadol o ohebiaeth y llyegwyr. Dyma naratif cyfamodol¹⁹¹ sy'n rhagdybio bod Duw wedi creu'r bydysawd a phob peth sydd ynddo mewn cyflwr o berffeithrwydd. Pan greodd Duw y ddynoliaeth, fe wnaeth gyfamod bywyd neu gyfamod o weithredoedd (*foedus operum*) ag Adda ac Efa. Petasent yn ufuddhau i Dduw yn berffaith, byddent yn mwyhau bywyd tragwyddol â Duw ei hun. Ond, yn ôl y naratif, cwmpodd Adda ac Efa yng Ngardd Eden trwy bechu yn erbyn Duw a thorri gorchymyn y cyfamod bywyd. Gan fod Adda yn cynrychioli'r ddynoliaeth, y mae dynolryw yn etifeddu euogrwydd a llygredigaeth Adda ei hun. Am hynny, y mae holl hiliogaeth Adda yn syrthiedig a pechadurus. Gan fod Duw yn drugarog a grasol, penderfynodd achub rhai pechaduriaid etholedig o'u cyflwr syrthiedig trwy wneud cyfamod gras (*foedus gratiae*) er mwyn achub pechaduriaid trwy offrymu ei unig-anedig Fab fel Gwaredwr y byd. Dyma naratif sy'n sail i hunaniaeth y Cristion. O safbwynt diwinyddol, y mae hunaniaeth y Methodistiaid a'u meta-naratif ysbrydol yn gefnlen i ryddiaith Pantycelyn.¹⁹²

Yn eu llythyrau, lluniodd y Methodistiaid naratifau ynghylch tröedigaeth er mwyn medru dirnad, nid yn unig eu hunain, ond eu perthynas â'r Duwdod. Yn hyn o beth, yr oeddynt yn dilyn diwinyddiaeth Ioan Calfin a fynnai ei bod yn hanfodol adnabod yr hunan er mwyn adnabod y Duwdod:

Without knowledge of the self there is no knowledge of God ... The knowledge of ourselves not only arouses us to seek God, but also, as it were, leads us by the hand to find him ... As long as we do not look beyond the earth, being quite content with our own righteousness, wisdom, and virtue, we flatter ourselves most sweetly, and fancy ourselves to be all but demigods ... [but] when He manifests His glory, [we] are so shaken and struck dumb as to be laid low by the dread of death ... Man is never sufficiently touched and affected by the awareness of his lowly estate until he has compared himself with God's majesty.¹⁹³

Yn ôl Calfin, trwy fyfyrion ar wendid yr hunan, gwelir mawredd y Duwdod. Ym mhrofiad Martha Philopur, er enghraifft, gwelir y gwrthgyferbyniad hwn rhwng gofid a gwynfyd yn amlwg gan ei bod hi'n symud o ofn Duw i lawenhau ynddo ef.¹⁹⁴ Fel y dadleuwyd eisoes, yr oedd y rhwydwaith

¹⁹¹ R. Tudur Jones, 'Athrawiaeth y Cyfamodau', *Grym y Gair a Fflam y Ffydd: Ysgrifau ar Hanes Crefydd yng Nghymru* (Bangor, 1998), tt. 9–16.

¹⁹² Esbonnir meta-naratif Pantycelyn gan Derec Llwyd Morgan yn nhermau'r Creu, y Cwmp, a'r Cadw, *Y Diwygiad Mawr*, tt. 231–7.

¹⁹³ Calvin, *Institutes*, I. i. 1–3.

¹⁹⁴ *GWWP II*, tt. 1–3.

cyfathrebu yn fodd iddynt drafod y math o brofiadau hyn a derbyn cyngor a chysur oddi wrth weinidogion. Yn hyn o beth, y mae *Llythyr Martha Philopur* (1762) ac *Atteb Philo-Evangelius* (1763) gan Bantycelyn yn adlewyrchu gohebiaeth Fethodistaidd yr oes. Yr oedd Martha yn archdeip o ddychweledigion y Diwygiad Methodistaidd.

O safbwynt llenyddol, yr oedd ffurf y llythyr, yr ymddiddan a'r teithlyfr yn gwbl nodweddiadol o lenyddiaeth cyfnod y Piwritaniaid a llenyddiaeth ffasiynol Saesneg.¹⁹⁵ Yr hyn sydd yn ddiddorol yn achos Pantycelyn yw ei ddefnydd o ffurf y llythyr er mwyn asesu seicoleg a'r enaid dynol yn gyffredinol, ac er mwyn dadansoddi profiadau'r Diwygiad yn Llangeitho yn benodol. Er bod y llythyrau yn ffuglennol, y maent yn disgrifio digwyddiad hanesyddol, ac wrth eu darllen cawn gipolwg ar brofiadau ysbrydol sy'n benodol iawn i'r ddeunawfed ganrif yng Nghymru. Yng ngeiriau Kathryn Jenkins,

Defnyddiai Pantycelyn ei lythyrau ef i gyfiawnhau ac i ddisgrifio effeithiau Diwygiad Llangeitho. Ychwanegai'r angenrheidrwydd hanesyddol, diwinyddol ac eneidegol i ddisgrifio'n fanwl gywir yn sylweddol at realaeth lenyddol y cynnwys a oedd eisoes yn gryf gan mai stori yn y person cyntaf yw'r llythyr yn y bôn. Cawn glustfeinio ar atgofion a theimladau a meddyliau sydd yn brofiad byw.¹⁹⁶

Y mae Pantycelyn yn disgrifio profiadau Martha Philopur, ond y mae hefyd yn apelio at y Methodistaidd yn gyffredinol. O ganlyniad, byddai darllenwyr yn uniaethu â phrofiad Martha wrth ddarllen y naratif ac yn meddwl amdanynt eu hunain wrth ddarllen 'fi':

Y funud gynta y caffwy' gyfleustra a chariad yr Arglwydd yn llosgi o mewn *i mi*, ac *i minnau* roi rhyddid *i'm nwydau* ysbrydol, mae yn naturiol *i mi weiddi* mawl yr Arglwydd, bendithio a chanmol *fy Nuw*.¹⁹⁷

Ar ryw ystyr, trwy adrodd stori Martha Philopur yn y person cyntaf cyffredinolir stori pob un o'r Methodistaidd gan Bantycelyn. Yn yr ateb gan Philo-Evangelius, rheolir dadansoddiad y profiadau ysbrydol gan y gweinidog sydd yn adlewyrchu rôl Pantycelyn ei hun yn nghymdeithas y Methodistaidd. O ganlyniad, gellir dadlau bod Pantycelyn yn sefydlu'r norm ar gyfer disgrifio a

¹⁹⁵ Rhai enghraifft nodweddiadol yw *Llythyr i'r Cymry Cariadus* (1653) a *Llyfr y Tri Aderyn* (1653) gan Morgan Llwyd, *Taith y Pererin* (1678) gan John Bunyan, dyddiadur neu deithlyfr David Brainerd (1749) a olygwyd gan Jonathan Edwards. Gweler hefyd Kathryn Jenkins, *Cân y Ffydd*, tt. 104–5.

¹⁹⁶ Jenkins, *Cân y Ffydd*, t. 105.

¹⁹⁷ *GWWP II*, t. 3. Myfi biau'r italeiddio.

dadansoddi naratif tröedigaeth yr Efengyleiddwyr yng Nghymru. Yn ôl Glyn Tegai Hughes, ‘Pantycelyn is doing nothing less than defining the structure and the necessity of conversion, and justifying the claims of experience and emotion’.¹⁹⁸

Gyda golwg ar ddehongli tröedigaeth a phrofiad crefyddol, yr oedd *A Faithful Narrative* gan Jonathan Edwards yn un o glasuron y cyfnod ac, yn ôl Bruce Hindmarsh, yr oedd syniadaeth a dylanwad Edwards, drwy gyfrwng y gyfrol hon, yn hollbresennol ymhlith Efengyleiddwyr:

What Edwards wrote in his study some three-and-a-half thousand miles away profoundly influenced what happened in London or Glasgow [or Wales] ... What began for Edwards as a private correspondence became significant internationally because it answered the hopes of many across the North Atlantic World ... As Edwards’ narrative was taken out of his hands and thrown to the larger winds of North Atlantic culture, his story was reified in print and became, in modern parlance, a media event. As his narrative was read aloud to congregations and serialized in the revival magazines, it inspired ministers ... and laypeople ... to hope that such an experience could be duplicated among themselves.¹⁹⁹

Lledaenwyd syniadaeth Edwards fel tân mewn to gwellt. Yng Nghymru, lluniodd Pantycelyn *Lythyr Martha* a’r *Atteb* yn unol â’r safon a sefydlwyd gan ddiwinyddiaeth ddiwygiadol Edwards.²⁰⁰ Yn hyn o beth, gellir dweud bod Williams yn gyfrifol am drosglwyddo syniadaeth Edwards i’r Gymraeg a’i thrawsffurfio mewn modd addas ar gyfer ei ddarllenwyr yng Nghymru; sef gwaith llenyddol cyhoeddus. Gellir bod yn sicr mai gwaith Jonathan Edwards sydd y tu ôl i ryddiaith Pantycelyn gan fod Pantycelyn ei hun yn cydnabod ei ddyled iddo ef.²⁰¹ Heb os, dyma enghraifft o Bantycelyn yn defnyddio fframwaith Edwardsaidd er mwyn dehongli ffenomenau’r Diwygiad Mawr yng Nghymru. Yng ngeiriau C. C. Goen,

During the awakening of 1734–35 Edwards faithfully pursued his pastoral work with reverent wonder, for ... his surprise was genuine. But when he gave his narrative to the world, the simple fact is that no revival could ever be a surprise again. His account showed plainly what kind of preaching would awaken sleepy sinners and what sort of responses could be expected.²⁰²

¹⁹⁸ Hughes, *Williams Pantycelyn*, t. 56.

¹⁹⁹ Hindmarsh, *The Evangelical Conversion Narrative*, t. 71. Yr wyf i wedi ychwanegu’r cyfeiriad at Gymru gan fy mod i’n credu bod Edwards wedi cael yr un math o ddylanwad ar feddwl a dychymyg y Methodistaidd yng Nghymru.

²⁰⁰ Jones, *The Fire Divine*, t. 90.

²⁰¹ *GWWP II*, t. 31.

²⁰² *WJE Online 4*, t. 27.

Yr oedd Edwards wedi rhoi system drefnus ar ryfeddodau'r Diwygiad ac, felly, yr oedd gan Efengyleiddwyr fel Williams Pantycelyn fodel ar gyfer strwythuro naratif y Diwygiad. Y mae'r model Edwardsaidd yn fframwaith sydd yn egluro natur y Diwygiad yn nhermau diwinyddol. Defnyddiodd Edwards ddiwinyddiaeth y Piwritaniaid a'r Protestaniaid uniongred er mwyn esbonio a chyfiawnhau rhyfeddodau crefyddol ei gyfnod. Wrth reswm, yr oedd Pantycelyn yn gyfarwydd â'r traddodiad hwn ond fe ymddengys mai Edwards ei hun yw'r prif ddylanwad ar Bantycelyn gan ei fod yn efelychu syniadaeth Edwards wrth gyfiawnhau'r Diwygiad yng Nghymru.²⁰³

Llythyr Martha Philopur (1762)

Yn 1762, yn union ar ôl Diwygiad Llangeitho, cyhoeddwyd *Llythyr Martha Philopur at y Parchedig Philo Evangelius ei Hathro* gan Williams Pantycelyn. Dyma naratif sydd yn ymdrin â natur tröedigaeth y Methodist Martha Philopur a'i phrofiadau crefyddol yn sgil y Diwygiad hwnnw. Naratif ydyw hwn yn y person cyntaf sy'n amlygu ac yn esbonio mewn rhyddiaith brofiadau goddrychol Martha Philopur. Yn ôl Derec Llwyd Morgan, 'Merch gyffredin yn cynrychioli torfeydd Llangeitho yw Martha, merch gyffredin a wneir yn anghyffredin pan roddir iddi fodd i fynegi'n ddramatig aeddfed beth oedd elfennau'i phrofiad'.²⁰⁴ Cymeriad ydyw hi wrth gwrs, ond dyma gymeriad neu deip sydd yn darlunio'r Methodist cynrychioliadol. Gellir dweud bod Martha yn archdeip a byddai darllenwyr yn cydymdeimlo â'i hymdrechion ysbrydol. Yn ôl Kathryn Jenkins, y mae'n werth sylwi bod Pantycelyn yn dewis merch i gyfleu ei phrofiadau mewnol:

What is highly significant ... is that the central character in Williams' first prose work is a young woman ... There are a number of possible reasons as to why Williams might want to give an imaginary woman the central rôle in the first of his prose works. He probably admired the conviction and zeal of the women with whom he was dealing on an almost daily basis in the *seiadau*. It was also the case that women were by far in the majority at such meetings, and would therefore be more likely to empathise with a female persona recounting her dramatic and traumatic conversion.²⁰⁵

²⁰³ Evans, *Bread of Heaven*, tt. 183–94.

²⁰⁴ Morgan, *Williams Pantycelyn*, t. 33.

²⁰⁵ Kathryn Jenkins, 'Pantycelyn's Women Fact and Fiction', *Journal of Welsh Religious History*, vol. 7 (1999), t. 89. O ran amlygrwydd menywod yn y seiadau, gweler White, *Praidd Bach y Bugail Mawr*, tt. 79–86.

Ymddengys Pantycelyn fel gŵr o flaen ei oes gan ei fod o blaid gwranddo ar leisiau a phrofiadau merched yn y seiadau, heb sôn am roi sylw iddynt a blaenoriaethu eu profiadau yn ei rhyddiaith.²⁰⁶ Er bod Martha yn disgrifio Philo-Evangelius fel ‘Fy Nhad a’ m Hathro’, nid yw ef yn unben siofinistaidd.

Diddorol yw sylwi bod Jonathan Edwards yntau yn awyddus i roi lle blaenllaw i ferched yn ei gyhoeddiadau. Yn ei lyfr poblogaidd *A Faithful Narrative* (1737), ceir disgrifiad o brofiadau merch o’r enw Abigail Hutchinsonson a merch ifanc o’r enw Phoebe Bartlett.²⁰⁷ Mewn gwirionedd, yr esiampl orau o brofiadau ysbrydol yw Sarah Edwards, gwraig Jonathan Edwards. Disgrifia Edwards ei phrofiadau yn ôl ei geiriau hi yn fanwl yn ei astudiaeth o’r Diwygiad crefyddol yn Lloegr Newydd. Y mae ef yn disgrifio Sarah fel ‘the person’ neu ‘the soul’ er mwyn cadw ei henw yn gyfrinach:

The soul remained in a kind of heavenly Elysium, and did as it were swim in the rays of Christ’s love, like a little mote swimming in the beams of the sun, or streams of his light that come in at a window; and the heart was swallowed up in a kind of glow of Christ’s love, coming down from Christ’s heart in heaven, as a constant stream of sweet light, at the same time the soul all flowing out in love to him; so that there seemed to be a constant flowing and reflowing from heart to heart. The soul dwelt on high, and was lost in God, and seemed almost to leave the body; dwelling in a pure delight that fed and satisfied the soul; enjoying pleasure without the least sting, or any interruption, a sweetness that the soul was lost in ... [The person experienced] extraordinary views of divine things, and religious affections, being frequently attended with very great effects on the body, nature often sinking under the weight of divine discoveries, the strength of the body taken away, so as to deprive of all ability to stand or speak; sometimes the hands clinched, and the flesh cold, but senses still remaining; animal nature often in a great emotion and agitation, and the soul very often, of late, so overcome with great admiration, and a kind of omnipotent joy, as to cause the person (wholly unavoidably) to leap with all the might, with joy and mighty exultation of soul; the soul at the same time being so strongly drawn towards God and Christ in heaven, that it seemed to the person as though soul and body would, as it were of themselves, of necessity mount up, leave the earth and ascend thither.²⁰⁸

Y mae’n anodd dehongli profiadau goddrychol Sarah mewn termau dealladwy i ddarllenwyr cyfoes, oherwydd dyma brofiad cyfriniol a mewnlol. Y mae Sarah yn teimlo cariad Crist tuag ati gan mai ef yw ei Gwarddwr. Hynny yw, teimla Sarah fel hyn gan fod Iesu wedi ei hachub hi o gyflwr pechod ac yn dangos iddi ei gariad dwyfol. Yn ôl Edwards, mae Sarah yn cael cipolwg o’r nefol ac y mae’r enaid yn mwynhau blas o Elysiwm neu Baradwys. Mae profiadau Martha Philopur o gariad Duw yn

²⁰⁶ Y mae *Cyfarwyddwr Priodas* (1777) gan Pantycelyn yn anghyffredin o ran ei gynnwys hefyd gan ei fod yn canolbwyntio ar ferched. Gweler *GWWP II*, tt. 243–303. Y mae marwnadau Pantycelyn hefyd yn rhoi lle blaenllaw i ferched a delfrydau benywaidd. O ran marwnadau Pantycelyn, gweler erthygl Cathryn Charnell-White, ‘Galaru a Gwaddoli ym Marwnadau Williams Pantycelyn’, *Llên Cymru* 26, 40–62.

²⁰⁷ *WJE Online* 4, tt. 191–204.

²⁰⁸ *Ibid.*, t. 332.

debyg i ddisgrifiad Edwards o Sarah yn y seithfed nef.²⁰⁹ Y mae Pantycelyn ac Edwards yn rhoi lle blaenllaw i ferched a delfrydau benywaidd yn eu cyhoeddiadau.

Yn ôl Kathryn Jenkins, creodd Methodistiaeth awyrgylch a oedd yn ffafriol i hunanfyngiant, yn enwedig i fenywod:

Methodism, chiefly through the *seiadau*, gave women the confidence to speak of their emotions and experiences, thus bestowing them at long last with a feeling of independence and public worth. Many must surely have appreciated the escape from the drudge of their domestic chores, enjoying the friendship and fellowship of like minds and souls.²¹⁰

Cofier geiriau'r Apostol Paul, 'Nid oes nac Iddew na Groegwr, nid oes na chaeth na rhydd, nid oes na gwryw na benyw; canys chwi oll un ydych yng Nghrist Iesu' (Galatiaid 3:28). Yn ôl diwinyddiaeth Efengylaidd, y mae gan Gristnogion gydraddoldeb a hunaniaeth gymdeithasol gyffredin yn rhinwedd eu hundod ysbrydol ag Iesu Grist. Yn hyn o beth, y mae'r undod ymhlith y Methodistiaid yn y seiadau yn adlewyrchu'r undod rhwng Crist a'i bobl etholedig.

Naratif tröedigaeth Martha Philopur

Troir nawr at brofiadau Martha Philopur. Sonia Martha, i ddechrau, am gydnabyddiaeth Philo-Evangelus â'i chyflwr ysbrydol ac mae'n amlwg ei fod yn gyfaill ac yn gynghorydd iddi.²¹¹ Yn ôl Martha, y mae Philo-Evangelus yn gyfarwydd â gweithrediadau Duw ar ei hysbryd ac mae'n debyg ei fod wedi cwrdd â hi yn y seiat. Yn gyntaf oll, y mae hi'n gwahaniaethu rhwng y cystudd dwfn a gafodd yn ystod ei hargyhoeddiad a'r llawenydd a gafodd trwy gredu yn Iesu Grist. Y mae'r gwrthgyferbyniad rhwng argyhoeddiad a llawenydd yn gyffredin yn niwinyddiaeth Efengylaidd ac, mewn termau diwinyddol, y mae'r profiadau hyn yn adlewyrchu'r gwahaniaeth rhwng Cyfraith Moses fel cyfamod o weithredoedd ac Efengyl Iesu Grist fel cyfamod gras yn ôl eu trefn.²¹² Amlygir pechod Martha gan y Gyfraith: 'Fy ymddygiad yn nyddiau fy nghyflwr natur fu yn hollol wrthwyneb i bob daioni; balchder ac uchder ffroen oedd fy meist'r bechodau'.²¹³ Mynegir yn glir ei thrawma

²⁰⁹ *GWWP II*, t. 2–3.

²¹⁰ *Ibid.*, t. 90. Hefyd, gweler erthygl Eryn M. White, “‘Myrdd o Wragedd’: Merched a'r Diwygiad Methodistiaidd”, *Llên Cymru* 20 (1997), 62–74.

²¹¹ *GWWP II*, t. 1.

²¹² Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, tt. 188–92.

²¹³ *GWWP II*, t. 1.

ysbrydol a'i chyflwr natur mewn geiriau dramatig ac iasol, fel y gwelir oddi wrth y disgrifiadau brawychus a lliwgar o Uffern: 'Tebyg'swn fod sawyr Uffern yn codi i fyny yn fy ffroenau; mi anghofiais fwyta fy mara. Nid oedd ond tragwyddol boenau o flaen fy llygaid nos a dydd; ofnau oedd yn fy amgylchu fel byddin'.²¹⁴

O ganlyniad, ni fyddai'n anfuiddiol disgrifio gofid ysbrydol Martha fel *angst* ac *anobaith*, sef termau a arferwyd gan yr athronydd Cristnogol Søren Kierkegaard. Yn ôl ei lyfr *The Sickness unto Death* (1849), ystyr pechod yw byw yn hunanol heb feddwl am Dduw a cheisio osgoi byw yng ngŵydd Duw: 'Sin is: in *despair* not wanting to be oneself before God ... Faith is: that the self in being itself and wanting to be itself is grounded transparently in God'.²¹⁵ Cofier Adda ac Efa yn ceisio cuddio eu noethni a'u cywilydd ar ôl anufuddhau i air Duw yng Ngardd Eden. Ond gall yr Ysbryd ddefnyddio *angst* a chywilydd er mwyn annog yr unigolyn i feddwl am ei berthynas â'r Duwdod ac i chwilio am iachawdwriaeth. Yng ngolwg Efengyleiddwyr, y mae pechod yn ddyled wrthrychol sy'n ganlyniad anufuddhau i gyfraith Duw, ond y maent hefyd yn sôn am agwedd seicolegol a goddrychol wrth drafod pechod. Os yw'r unigolyn yn ymwybodol o'i bechod fel rhywbeth sydd yn warthus yng ngŵydd Duw, bydd ef yn teimlo yn bryderus, yn anobeithiol, ac yn ofnus wrth feddwl am farwolaeth a chosb Duw. Yn ddiddorol, y mae Edwards yn sôn am y teimlad hwn fel 'deffroad' ym mywyd yr unigolyn:

Persons are first awakened with a sense of their miserable condition by nature, the danger they are in of perishing eternally, and that it is of great importance to them that they speedily escape and get into a better state ... Some have had such a sense of the displeasure of God, and the great danger of damnation, that they could not sleep at nights; and many have said that when they have laid down, the thoughts of sleeping in such a condition have been frightful to them ... It has been very common, that the deep and fixed concerns on persons' minds, has had a painful influence on their bodies, and given disturbance to animal nature.²¹⁶

Yn ôl Edwards, felly, y mae'r ymwybyddiaeth bersonol o bechod, gwendid natur dyn, a chosb uffern yn gamau cyntaf ar y daith i chwilio am drugaredd Duw a chredu ynddo ef. O ran tebygrwydd iaith a syniadaeth Williams Pantycelyn i Edwards, nodir yr effeithiau hyn gan Martha Philopur:

²¹⁴ *Ibid.*

²¹⁵ Søren Kierkegaard, *The Sickness Unto Death: A Christian Psychological Exposition for Edification and Awakening* (Penguin, 1989), tt. 111, 113. Yr wyf yn ddyledus i'r Parchedig Timothy Keller am y syniad hwn, *The Reason for God: Belief in an Age of Scepticism* (London, 2009), t. 162.

²¹⁶ *WJE Online 4*, pp. 160–1.

Uwchben ffwrn o dân berwedig, tân a brwmstan, mwg pa un sydd esgyn i fyny yn oes oesoedd, yr oeddwn yn hongian ... Tebyg'swn fod sawyr Uffern yn codi i fyny yn fy ffoenau ... Nid oedd genny' olwg arall ar yr iechydwriaeth yng Nghrist ond fel chwanegiad i'm damnedigaeth.²¹⁷

Y mae argyhoeddiad o bechod a chosb uffern yn paratoi Martha i dderbyn maddeuant a thrugaredd yr Arglwydd: 'Pan ydoedd hi fwyaf cyfyng ar fy enaid, gwawriodd dydd arnaf'.²¹⁸ Y mae Iesu ei hun yn dysgu'r un math o baradocs yn ei Bregeth ar y Mynydd: 'Gwyn eu byd y tlodion yn yr ysbryd: canys eiddynt yw teyrnas nefoedd' (Mathew 5:3).

Y mae profiadau Martha yn dilyn asesiad clinigol Edwards o argyhoeddiad ysbrydol i'r llythren. Y mae'r ymdeimlad o bechod a'r ymwybyddiaeth o beryglon Uffern a chosb Duw yn achosi argyfwng ym mywyd yr unigolyn. Sylweddola Martha nad oes ganddi obaith ynddi hi ei hunan nac yng ngweithredoedd y ddeddf: 'Fy ymddygiad yn nyddiau fy nghyflwr natur fu yn holl wrthwyneb i bob daioni; balchder ac uchder ffroen oedd fy meist'r bechodau'.²¹⁹ Y mae'n werth sylwi bod y cyfnod o argyhoeddiad ysbrydol yn gallu peri ymateb corfforol fel anhunedd a diffyg archwaeth.²²⁰ Ys dywed Martha: 'Mi anghofiais fwyta fy mara' ac yr oedd 'tragwyddol boenau' o flaen ei llygaid 'nos a dydd'.²²¹ Yn ôl Derec Llwyd Morgan, nid oes deuoiliaeth Gartesaidd rhwng yr enaid a'r corff yn niwinyddiaeth Efengylaidd gan fod yr unigolyn yn creadur seicogorfforol: 'Dyma chwyldroi'r hen syniad am ddeuoiliaeth corff ac enaid dyn. Dyma wneud dyn yn ysbryd synhwyrol'.²²² Yng ngolwg yr Efengyleiddwyr cynnar, y mae'r ysbrydol yn gallu effeithio ar y materol; mae'r meddwl yn gallu cael dylanwad ar y corff dynol.²²³ Bydd hyn yn bwysig wrth esbonio sut y gall gwaith yr Ysbryd Glân achosi ymatebion corfforol fel wylo, neidio a dawnsio, ond y mae'n rhaid pwysleisio nad yw ffenomenau corfforol yn dystiolaeth uniongyrchol fod yr Ysbryd yn gweithio.²²⁴ Arwyddion sicr o

²¹⁷ *GWWP II*, t. 1.

²¹⁸ *Ibid.*, t. 2.

²¹⁹ *Ibid.*, t. 1.

²²⁰ Trafodir rhai ffenomenau'r diwygiad ar ddechrau papur gan Christopher J. Bennett, 'The Great Awakening of 1740 and the Problem of Phenomena', yn *Perfecting the Church Below: Papers Read at the 1990 Westminster Conference* (London, 1991), tt. 67–75.

²²¹ *GWWP II*, t. 1.

²²² Derec Llwyd Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, t. 155. Yn ôl Keith Ward, gellir dadlau bod Descartes ei hun yn meddwl am ddyn fel creadur seicogorfforol. Gweler ei bapur, 'Why does everybody hate Cartesian Dualism?', yn *The God Conclusion: God and the Western Philosophical Tradition* (London, 2009), tt. 29–40.

²²³ Trafodir y berthynas rhwng y corff a'r enaid yng nghyswllt â ffenomenau'r diwygiad gan Christopher J. Bennett, 'The Great Awakening of 1740 and the Problem of Phenomena', tt. 75–85.

²²⁴ *Ibid.*, t. 79.

waith yr Ysbryd yw cariad at Dduw a ffydd yn ei Fab. Dyna neges *A Treatise Concerning the Religious Affections* gan Jonathan Edwards.²²⁵

O droi at brofiadau Martha Philopur, newidir ei sefyllfa yn sydyn ar ôl iddi dderbyn gras yr Efengyl. Yn ei geiriau hi, ‘Ond O hyfryd awr! Pan ydoedd hi fwyaf cyfyng ar fy enaid, gwawriodd dydd arnaf. Ces deimlo mewn munud fod fy mhechod wedi ei faddau’.²²⁶ O ganlyniad i’w thröedigaeth, y mae ganddi heddwch meddwl gan ei bod hi’n ymwybodol o faddeuant a thrugaredd yr Arglwydd. Yn ôl Derec Llwyd Morgan, y mae’r profiad hwn yn trawsffurfio ei pherthynas â’r Duwdod: ‘Mae’r hon a oedd gynt yn gywilyddgar a swil yn eofn a hy, yn canmol Duw’n gyhoeddus’.²²⁷ Yn awr, y mae Martha yn llewes ddi-ofn ac mae’r Efengyl wedi ei gweddnewid yn llwyr. A dyfynnu ei geiriau hi:

Mae ynof i ysbryd arall, nas meddwn arno erioed o’r blaen. Yr wyf yn eon i ddweud yn dda am Dduw wrth bob dyn; oes, y mae rhwymau arnaf i’w ganmol ef o flaen pawb, a dyweddyd yn dda am ei enw ef o flaen y gyn’lleidfa fawr.²²⁸

Yn awr, y mae Martha yn greadur newydd (*homo regenitus*).²²⁹ Y mae disgrifiad o dröedigaeth Martha yn dilyn patrwm Edwardsaidd. Yn ôl Edwards, y mae dyn yn gwbl lygredig oherwydd y Cwmp yng Ngardd Eden ac ni all neb ond Duw achub dynion o’r cyflwr hwn.²³⁰ Gwneir gwaith iachawdwriaeth gan Dduw trwy greu ysbryd newydd yng nghalon y pechadur. Disgrifir effaith yr enedigaeth newydd hon gan Martha mewn termau eneidegol:

Mae’m cof yn fwy bywiol, a’r sgrhythurau yn llifo i mewn iddo yn anorffen, oll at yr achos o foliannu Duw am ei rad ras. Mae fy synhwyrau i yn fwy buan; yr wyf yn deall pethau Duw yn fwy golau; mae’r rheswm a’ m holl nwydau mor gyngan yn eu trefn ... mae fy holl ddealltwriaethau, fy ngof, fy nghydwybod a’ m serchiadau yn adnabod eu lle, ac yn gwybod bod ganthynt achos da mewn llaw, ac nad rhaid cwilyddio am efengyl Crist.²³¹

²²⁵ Ceir crynodeb defnyddiol o drafodaeth Edwards gan Stephen R. Holmes, ‘Religious Affections by Jonathan Edwards’ yn Kelly M. Kapic & Randall C. Gleason (eds.), *The Devoted Life: An invitation to the Puritan Classics* (Illinois, 2004), tt. 285–97.

²²⁶ *GWWP II*, t. 2.

²²⁷ Morgan, *Williams Pantycelyn*, t. 34.

²²⁸ *GWWP II*, t. 2.

²²⁹ Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, tt. 139–49.

²³⁰ Gweler ei bregeth, ‘God Glorified in the work of Redemption’, yn Wilson H. Kimnach, Kenneth P. Minkema & Douglas A. Sweeney (goln.), *The Sermons of Jonathan Edwards: A Reader* (New Haven & London, 1999), tt. 66–82.

²³¹ *GWWP II*, t. 3.

Gan fod y Cwmp wedi llygru'r enaid, adnewyddir holl gyneddfau'r enaid gan yr Ysbryd Glân yn yr enedigaeth newydd. Esbonnir hyn yn syml gan y Piwritan Stephen Charnock (1628–80):

[The] new birth is necessary in every part of the soul ... Because there was an universal depravation by the fall, regeneration must answer it in its extensiveness in every faculty. Otherwise it is not the birth of the man, but of one part only.²³²

Y mae'r ail enedigaeth yn newid yr unigolyn yn gyfan gwbl. Chwyldroad yn yr enaid ydyw sydd yn iacháu'r dyn cyfan: ei feddwl, ei gof, ei ddychymyg, ei gydwybod, ei deimladau, a'i ewyllys ef.

Disgrifia Edwards athrawiaeth yr ail enedigaeth fel goleuad dwyfol a goruwchnaturiol yn yr enaid:

'There is such a thing, as a spiritual and divine light, immediately imparted to the soul by God, of a different nature from any that is obtained by natural means'.²³³ Mae hynny'n dwyn neges pennod gyntaf Genesis i'r cof: A Duw a ddywedodd, 'Bydded goleuni, a goleuni a fu' (Genesis 1:3). Mae Edwards yn cymharu drama'r ail enedigaeth a nerth y Duwdod yn hanes y Creu.²³⁴ Hynny yw, y mae tröedigaeth yr unigolyn yn gymesur â chreadigaeth y bydysawd.

Yn achos Martha, y mae effaith yr ail enedigaeth yn afieithus: 'Mae yn naturiol i mi weiddi mawl yr Arglwydd, bendithio a chanmol fy Nuw, llamu a neidio o orfoledd, yn y fath iechydwrriaeth fawr â hon, nas adnabûm i erioed o'r blaen'.²³⁵ Gellir disgrifio ei hymateb fel brwdfrydedd eithafol, ond rhaid addef ei fod yn ymateb addas i'w gwaredigaeth hi.²³⁶ Y mae ei hymateb yn gymesur â'i hiachawdwriaeth. Ys dywed Edwards am brofiadau ei wraig, 'Now if such things are enthusiasm, and the fruits of a distempered brain, let my brain be evermore possessed of that happy distemper!'²³⁷ Mae cyfatebiaethau ar gyfer yr effeithiau corfforol fel neidio a dawnsio yn *Llythyr Martha Philopur* i'w cael mewn disgrifiadau gan Edwards yn *A Faithfull Narrative*:

It was very wonderful to see how persons' affections were sometimes moved — when God did as it were suddenly open their eyes, and let into their minds a sense of the greatness of his grace, the fullness of Christ, and his readiness to save ... Their joyful surprise has caused their hearts as it were to leap, so that they have been ready to break forth into laughter, tears often

²³² Stephen Charnock, 'The Necessity of Regeneration', yn *The Complete Works of Stephen Charnock* (1845; repr., Edinburgh, 1985), 3:26–27.

²³³ Jonathan Edwards, 'A Divine and Supernatural Light (1734)', yn *The Sermons of Jonathan Edwards*, t. 123.

²³⁴ *Ibid.*, t. 132.

²³⁵ *GWWP II*, t. 3.

²³⁶ Evans, *Bread of Heaven*, t. 185.

²³⁷ *WJE Online 4*, t. 341.

at the same time issuing like a flood, and intermingling a loud weeping. Sometimes they have not been able to forbear crying out with a loud voice, expressing their great admiration.²³⁸

Yn ôl Jonathan Edwards, gall y byd ysbrydol ddylanwadu ar fyd ffenomenau arsylladwy. Mewn gwirionedd, yn ôl ei fetaffiseg, y mae Duw yn cynnal pob peth trwy air ei nerth:

God's upholding created substance, or causing its existence in each successive moment, is altogether equivalent to an *immediate production out of nothing*, at each moment, because its existence at this moment is not merely in part from God, but wholly from Him.²³⁹

Gan fod Duw yn cynnal pob peth yn y bydysawd, nid yw'n hi'n anodd iddo ddylanwadu ar fywydau ei bobl yn y byd. Ym marn Edwards a Phantycelyn, y mae Martha a'r Efengyleiddwyr yn llawenhau, neidio, dawnsio, a chrio gan fod Duw wedi gweithio yn bersonol ar eu heneidiau.²⁴⁰ Fel y dengys Derec Llwyd Morgan, y mae Williams yn trafod profiadau mewnol Martha er mwyn cyhoeddi cynddelw'r dröedigaeth ddelfrydol:

Yr ydym yma yn gweld ... Williams yn trafod profiad preifat yr unigolyn, ac wrth ei drafod yn gyhoeddus yn estyn i'w bobl ddiffiniad ohono. Hynny yw, gan mor eglur yw'r gwaith, gan mor argyhoeddiadol yw'r cyflwyniad, y mae'n cyflwyno delfryd o brofiad na allai beidio â chael effaith ar ymddygiadau darllenwyr cyfoes o Fethodistiaid.²⁴¹

Gan ei bod hi'n deip o'r Cristion delfrydol, mae ei llythyr yn gosod canllaw i ddychweledigion y Diwygiad. Y mae eiddgarwch, ffydd, a gorfoledd Martha yn batrwm i'w ddilyn.

Canolbwynt bydolwg y Methodist yw pwrpas soteriolegol Duw: rhennir hanes bywyd yr unigolyn rhwng ei garchariad dan y ddeddf a'i ryddhad gan yr Efengyl.²⁴² Ystyr tröedigaeth yw'r cyfnewidiad o naill gyflwr i'r llall, sef dysgeidiaeth sydd yn galw i gof ddiwinyddiaeth y Diwygwyr Protestannaidd a'r Piwritaniaid. Yn ôl Paul Althaus, y mae gwrthgyferbyniad rhwng y Gyfraith a'r Efengyl yn athrawiaeth Lutheraidd:

[Luther] places the law and the gospel in opposition to each other and describes the law as the ministry of death and the gospel as the ministry of the Spirit. The law leads into death; the gospel proclaims eternal life by the power of Christ's redemption. The law places a man under the wrath of God; the gospel brings grace.²⁴³

²³⁸ *Ibid.*, tt. 174–5.

²³⁹ *WJE Online* 3, t. 402. Gweler Michael J. McClymond & Gerald R. McDermott, 'Metaphysics', yn *The Theology of Jonathan Edwards*, tt. 102–15.

²⁴⁰ Wrth gwrs, nid yw'r ffenomenau hyn yn dystiolaeth sicr bod Duw yn gweithio. Gallai'r diawl neu'r nwydau naturiol achosi'r un math o ffenomenau.

²⁴¹ Morgan, *Williams Pantycelyn*, t. 34.

²⁴² Evans, *Bread of Heaven*, tt. 152–4.

²⁴³ Paul Althaus, *The Theology of Martin Luther*, trans. Robert c. Schultz (Philadelphia, 1966), t. 256.

Y mae Calfin yn adleisio barn Luther gan ddisgrifio'r Gyfraith fel drych sydd yn amlygu pechod:

The Law is like the mirror. In it we contemplate our weakness, then the iniquity arising from this, and finally the curse coming from both — just as a mirror shows us the spots on our face.²⁴⁴

Caeir pob genau gan neges y Gyfraith a rhoir yr holl fyd dan farn a melltith Duw (Rhufeiniaid 3:19).

Yr ateb, yn ôl Calfin, yw Efengyl Iesu Grist gan mai Ef a wynebodd gosb Duw yn lle pechaduriaid:

Christ interceded as [the] advocate, took upon himself and suffered the punishment that, from God's righteous judgement, threatened all sinners; that he purged with his blood those evils which had rendered sinners hateful to God; that by this expiation he made satisfaction and sacrifice duly to God the Father; that as intercessor he has appeased God's wrath [and] that on this foundation rests the peace of God with men.²⁴⁵

Datblygir y soterioleg hon gan y Piwritan William Perkins yn ei lyfrau *A Golden Chaine* (1590) a

Cases of Conscience (1606), lle dadleuir bod iachawdwriaeth yn dilyn trefn bendant yn ôl cynllun

Duw. Yn ôl Bruce Hindmarsh,

His stress upon the *ordo salutis*, the relationship between law and gospel in salvation, and the importance of self examination and coming to assurance would shape conversion narrative[s] for generations to come ... There was a definite teleology to divine grace, and knowing this allowed one to orient oneself in narrative space ... In this sense, then, Perkins proposed and outlined a distinctive and lucid Puritan form of 'narrative identity': if a believer could discern these stages in her life, correlating outward and inward experience, then she would possess a well-ordered and integrated sense of herself — who she was, where she had come from, and where she was going.²⁴⁶

Defnyddir y term *ordo salutis* er mwyn disgrifio'r naratif soteriolegol ym mywyd y Cristion. Yn ôl diwinyddiaeth gyfamodol, y mae Duw yn dewis ei bobl yn nhragwyddoldeb, y mae Iesu Grist yn eu hachub hwy trwy farw drostynt, ac y mae'r Ysbryd Glân yn cymhwyso gwaith achubol Iesu Grist i'r etholedig.²⁴⁷ Yn ôl William Perkins, y mae'r gwaith yr Ysbryd Glan yn broses achubol ym mywyd yr unigolyn sy'n dilyn trefn arbennig. Y prif gamau yn yr *ordo salutis* yw argyhoeddiad o bechod, adenedigaeth, tröedigaeth (edifeirwch a ffydd), cyfiawnhad, sancteiddhad, a gogoneddiad. Disgrifia William Perkins y proses hwn fel alaw felen (*armilla aurea*) ac mae'r llyfr *A Golden Chaine* yn darlunio'r drefn iachawdwriaeth mewn diagram cymhleth.²⁴⁸

²⁴⁴ Calvin, *Institutes*, II. vii. 7.

²⁴⁵ *Ibid.*, II. xvi. 2.

²⁴⁶ Hindmarsh, *The Evangelical Conversion Narrative*, tt. 36–8.

²⁴⁷ Beeke & Jones, 'The Puritans on the Covenant of Redemption', yn *A Puritan Theology: Doctrine for Life*, tt. 236–58.

²⁴⁸ Hindmarsh, *The Evangelical Conversion Narrative*, tt. 35–8.

Gwelir felly fod syniadaeth Jonathan Edwards a Williams Pantycelyn wedi eu hadeiladu ar sail morffoleg tröedigaeth²⁴⁹ y Piwritaniaid a'r Diwygwyr Protestannaidd ond, yn awr, mewn modd newydd a chyffrous.²⁵⁰ Defnyddir eu morffoleg tröedigaeth er mwyn cyfiawnhau profiadau carismatig y Diwygiad Efengylaidd.²⁵¹ Gellir gwerthfawrogi ymdrech Pantycelyn gan ei fod yn gyfrifol am sylwi ar bwysigrwydd gwaith Edwards ac am gyfieithu ei syniadaeth ar gyfer y gynulleidfa yng Nghymru mewn rhyddiaith lawn dychymyg. Darparodd Pantycelyn naratif tröedigaeth ar gyfer ei gyd-Fethodistiaid yng Nghymru sy'n amlygu dyfnder profiadau ysbrydol yr hunan ailanedig. Y mae *Llythyr Martha* yn enghreifftio morffoleg tröedigaeth y Methodistiaid yng Nghymru a'u profiadau o waith achubol yr Ysbryd Glân.

Teipoleg Llythyr Martha Philopur

Dealla Martha Philopur ei phrofiadau ysbrydol a'r Diwygiad yng Nghymru yn ôl teipoleg ysgrythurol. Rhestra un dyfyniad ar bymtheg o'r Beibl er mwyn cyfiawnhau profiadau'r Diwygiad.²⁵² Yn ôl Kathryn Jenkins, dyna nodwedd bwysig ar Fethodistiaeth y ddeunawfed ganrif: 'Yr oedd Methodistiaeth yn grefydd ysgrythurol, yn ddibynnol ar y Gair i gadarnhau ffenomen Diwygiad a thröedigaeth fel ei gilydd'.²⁵³ Mae'r rhan fwyaf o'r adnodau yn *Llythyr Martha* yn cyfeirio at waith Duw ymhlith yr Iddewon. Yn ôl yr Hen Destament, yr Iddewon yw pobl etholedig yr Arglwydd, ond y mae Martha yn credu bod yr adnodau hyn yn cyfeirio at waith yr Arglwydd mewn Cristnogion, gan gynnwys Methodistiaid y ddeunawfed ganrif.²⁵⁴

O ran teipoleg *Llythyr Martha*, dehonglir y Diwygiad Methodistaidd yn ôl straeon yr Hen Destament. Er enghraifft, yn ôl Martha, y mae'r llu o feibion y proffwydi sydd yn addoli'r Arglwydd

²⁴⁹ Sef yr hyn a elwir 'the morphology of conversion' yn Saesneg. Er enghraifft, defnyddir y term gan Hindmarsh yn ei lyfr *The Evangelical Conversion Narrative*, t. 37.

²⁵⁰ Trafodir y naratif tröedigaeth a'i hanes blaenorol yn niwinyddiaeth y Piwritaniaid gan Bruce Hindmarsh, "My chains fell off, my heart was free": early Methodist conversion narrative in England', *Church History: Studies in Christianity and Culture*, 68, 4 (December, 1999), 910–29.

²⁵¹ Jones, 'A Glorious Work in the World', t. 293.

²⁵² *GWWP II*, tt. 5–12.

²⁵³ Jenkins, *Cân y Ffydd*, t. 117.

²⁵⁴ Y mae'r traddodiad o ddehongli hanes y Cymry fel 'cenedl etholedig' yn haen gyfoethog yn hanesyddiaeth Gymreig cyn y Diwygiad Methodistaidd. Cofier hanesyddiaeth Theophilus Evans yn *Drych y Prif Oesoedd* (1716) er enghraifft ynghyd â gwaith y Piwritan Charles Edwards yn ei lyfr *Y Ffydd Ddiffuant* (1677). Gweler Derec Llwyd Morgan, *Y Beibl a Llenyddiaeth Gymraeg* (Llandysul, 1998), tt. 15–92.

yn I Samuel 10: 5–7 yn cyfiawnhau moliant afieithus y Methodistiaid. Ymhellach, cymherir moliant Jehosaffat a phobl Israel ar ôl trechu eu gelynyon â llawenydd Cristnogion y Testament Newydd ar ôl trechu'r byd, y cnawd, a Satan trwy ffydd yng Nghrist. Yng ngeiriau Martha, 'Pam nas gallwn ninnau wneud yr un modd, cans mae'r addewid gyda ni fel hwynt-hwythau, a llawer mwy?'²⁵⁵ Sonia Martha hefyd am brofiad Miriam, y broffwydes a chwaer Aaron, ar ôl gwaredigaeth Israel o'r Aifft. Y mae Miriam a'r holl wragedd yn dawnsio a channol yr Arglwydd. Yng ngolwg Martha, y mae gorfoledd Miriam yn cyfiawnhau gorfoledd y Methodistiaid: 'Nid o'r Aifft, neu o tan iau'r Amoniaid, y gwaredodd Duw ni, ond o ddinistr tragwyddol'.²⁵⁶ Dyma ddadl *a fortiori*. Hynny yw, gan fod Miriam yn clodfori'r Arglwydd ar ôl achubiaeth ddaearol, *pa faint rhagor* y dylai'r Methodistiaid glodfori'r Arglwydd ar ôl gwaredigaeth nefol? Ymhellach, o safbwynt Martha y mae'r Diwygiad yng Nghymru yn gyflawniad o broffwydoliaeth Joel yn yr Hen Destament: 'Yr wyf yn cael lle i gredu bod proffwydoliaeth Joel 2:28–19, heb gael ei chyflawni yn gyfan hyd y dydd heddiw, er iddi mewn rhan gael ei chyflawni yng ngŵyl y Pentecost'.²⁵⁷ Yn ôl Martha, y mae'r Diwygiad yng Nghymru yn well na Phentecost! Uchafbwynt yr addoliad yw 'Haleliwia' y Datguddiad ar ôl cwmp Babilon fawr. Yng ngolwg Martha, 'Nid yw gorfoledd y credinwyr ddim llai, cans gweled y maent fod Babilon o anghrediniaeth a phechod wedi cwmpo, ac yn rhoddi'r clod i Dduw ac i'r Oen'.²⁵⁸

Arferir y term teipoleg gan ddiwinyddion a damcaniaethwyr llenyddol i ddisgrifio'r broses o ddehongli profiadau cyfoes yr Eglwys yn ôl digwyddiadau yn y Beibl. Dyma thema bwysig yng ngwaith yr ysgolhaig llenyddol Northrop Frye a'i astudiaeth o'r Beibl a llenyddiaeth.²⁵⁹ Gyda golwg ar hanes llên Cymru, y mae Northrop Frye wedi cael dylanwad ar syniadaeth Derec Llwyd Morgan a'i astudiaeth *Y Beibl a Llenyddiaeth Gymraeg* (1998), a gwelir ei ddylanwad hefyd yng ngwaith Kathryn Jenkins a'i herthyglau ar Bantycelyn.²⁶⁰ Ar un olwg, y mae teipoleg yn cyfeirio at ddull dehongli'r

²⁵⁵ *GWWP II*, t. 6.

²⁵⁶ *Ibid.*, t. 8.

²⁵⁷ *Ibid.*, t. 9.

²⁵⁸ *Ibid.*, t. 11. Dyma enghraifft ddiddorol o ysbrydoli proffwydoliaethau Llyfr y Datguddiad.

²⁵⁹ Northrop Frye, *The Great Code: The Bible and Literature* (New York, 1982).

²⁶⁰ Ceir detholiad o bapurau Kathryn Jenkins a olygyd gan Rhidian Griffiths yn *Cân y Ffydd: Ysgrifau ar Emynyddiaeth* (Caernarfon, 2011).

Hen Destament yn ôl dysgeidiaeth y Testament Newydd.²⁶¹ Fel y esbonia Kathryn Jenkins, ‘Yn yr ystyr hon, y mae’r Hen Destament yn gysgod o’r Testament Newydd, a’r Newydd yn gyflawniad o’r Hen’.²⁶² Ar olwg arall, y mae teipoleg yn estyniad o’r cysyniad hwn i hanesyddiaeth yr Eglwys.

Defnyddir y term gan Northrop Frye i olygu dadansoddi profiadau’r Eglwys gyfoes yn ôl digwyddiadau hanesyddol yn y Beibl:

Typology is not allegory: allegory is normally a story-myth that finds its ‘true’ meaning in a conceptual or argumentative translation, and both testaments of the Bible, however oblique their approach to history, deal with real people and real events ... As century after century passed without a second coming, the Church developed a progressive and forward-moving structure of doctrine, one that carries the typology of the Bible on in history ... the doctrines of Christian theology form the antitypes of which the stories and maxims in the Bible, including those of the New Testament, are types.²⁶³

Yng ngolwg Efengyleiddwyr, gan fod y Beibl yn air Duw dylid ei ddehongli yn ôl ei ystyr llythrennol. Ond, wrth reswm, nid yw’n briodol dehongli pob llyfr a brawddeg yn y Beibl yn yr un modd. Gellir dadlau bod y Beibl yn *sui generis* gan ei fod yn cynnwys amrywiaeth o lenyddiaeth fel cerddi, emynau, llythyrau, proffwydoliaethau, llenyddiaeth apocalyptaidd, llyfrau hanesyddol, a datganiadau cyfreithiol. Ymhellach, y mae Ysgrythurau yn sôn am ddiwylliannau estron ac arferion dieithr sydd yn annerbyniol yng ngolwg ddarllenwyr cyfoes. Gan hynny, er bod Efengyleiddwyr yn pwysleisio dehongli’r Beibl yn ôl ei ystyr hanesyddol er mwyn osgoi dadansoddiadau esoterig, y maent hefyd yn ceisio cyfleu athrawiaethau’r Beibl mewn modd perthnasol i’w darllenwyr cyfoes. Dyna paham y mae Efengyleiddwyr wedi tueddi i esbonio neges y Beibl a’i gymhwysiad yn ôl ei ystyr teipolegol.

Mewn erthygl gan Kathryn Jenkins, dangosir bod y dadansoddiad teipolegol a’r bydolwg ysgrythurol yn gyffredin iawn ym mhrydyddiaeth a rhyddiaith Williams Pantycelyn.²⁶⁴ Yn ôl Kathryn Jenkins, y mae’r Methodistiaid yng Nghymru yn ystyried eu hunain yn bobl etholedig Duw a hynny yn nhermau hanes Israel yn ôl yr Hen Destament:

Trwy’r canrifoedd fe geisiai Cristnogion weld eu bywyd eu hunain yng nghyd-destun y cynllun parhaus o waredigaeth a ddatguddiwyd yn nyfodiad Crist i’r byd. *Rationale* yr ymdrech yw bod yr ysgrythurau yn adrodd am brofiad y genedl etholedig o dan

²⁶¹ M. H. Abrams a Geoffrey G. Harpham, *A Glossary of Literary Terms*, 10th ed. (Wadsworth, 2012), tt. 180–1.

²⁶² Jenkins, *Cân y Ffydd*, t. 84.

²⁶³ Frye, *The Great Code*, t. 85.

²⁶⁴ Jenkins, ‘Williams Pantycelyn a’r Beibl’, *Cân y Ffydd*, tt. 77–91. Cyhoeddwyd hefyd yn *Y Traethodydd* 142 (1988), 159–70.

oruchwyliaeth yr Hollalluog ac mai'r Eglwys bellach, yn ôl yr Ysgrythur ei hun, yw'r Israel Newydd, wedi'i hachub drwy ffydd, ac yn aros mewn gobaith.²⁶⁵

Dyma paham y mae Martha yn cyflwyno cyfres o gyfeiriadau at y Beibl. Yng ngolwg Martha, y mae teipoleg y Beibl yn rhagweld antiteip y Diwygiad Mawr.²⁶⁶ Dewisir adnodau ganddi sydd yn sôn am ymatebion saint y Beibl i weithgareddau Duw; fel Exodus 15:20, II Samuel 6:20–23, darnau o'r Salmau a Chaniad Solomon, Luc 1: 41–45, Joel 2: 28–9 a'i gyflawniad yn Actau'r Apostolion ar y Sulgwyn.

O ran teipoleg, yr oedd Edwards yn feistr yn y maes.²⁶⁷ Yn ôl Michael J. McClymond a Gerald R. McDermott, y mae gweithiau Edwards yn dangos ei ddyled i'r traddodiad diwinyddol o ddadansoddi'r Beibl mewn termau teipolegol, a ddisgrifir uchod, er mwyn cyfleu ei neges mewn modd perthnasol i'w gyfnod:

[For Edwards] ... the experience of the saints in history is ... typical. For instance, all the saints' enjoyment of family and friends is but a shadow of the joy they will experience in God, who is the substance. Their delight is but a scattered beam from the sun of Infinite Delight – a stream or drop taken from the foundation and ocean called God ... Edwards expanded the boundaries of scriptural typology ... He never developed in treatise form a systematic rationale for his system. But his notes to himself over the course of his career represent careful reflection on the implications of his proposition that all the world is typical ... For Edwards, then, Scripture overflows with a surplus of meaning. It points from Old Testament [shadows] to New Testament realities, and is the guidebook to a world full of divine signs. Amidst what others would call discordances of life, Edwards found perfect symmetry. Scripture and nature were finally harmonious in his system, as were secular and sacred history ... The key to seeing this intricate system of signs displaying cosmic harmony was typology.²⁶⁸

Gan ei fod yn credu bod Duw wedi creu'r bydysawd ac yn rheoli hanes yn ôl ei drefn, ym meddwl a dychymyg Edwards y mae pob ffaith yn y Beibl, yn hanes, ac yn y cosmos yn datguddio'r Duwdod.

Yn ôl Edwards, ble bynnag yr eloch yn y byd hwn gwelir arwyddion o bresenoldeb Duw, a

²⁶⁵ *Eadem, Cân y Ffydd*, t. 87.

²⁶⁶ Teip ac antiteip yw'r termau a ddefnyddiwyd gan Derec Llwyd Morgan, *Y Beibl a Llenyddiaeth Gymraeg*, t. 28.

²⁶⁷ Gweler Michael J. McClymond & Gerald R. McDermott, 'Typology: Scripture, Nature, and All of Reality', yn *The Theology of Jonathan Edwards*, tt. 116–29; W. R. Ward, *Early Evangelicalism: A Global Intellectual History, 1670–1789* (Cambridge, 2006), tt. 145–6.

²⁶⁸ McClymond & McDermott, 'Typology: Scripture, Nature, and All of Reality', tt. 128–9.

diwygiadau crefyddol, felly, yw'r arwydd mwyaf rhyfeddol o waith y Duwdod yn hanes y byd.²⁶⁹

Canmolir diwygiadau crefyddol gan Edwards mewn termau eithafol:

Such a work is in its nature and kind, the most glorious of any work of God whatsoever; and is always so spoken of in Scripture. It is the work of redemption (the great end of all other works of God, and of which the work of creation was but a shadow) in the event, success and end of it: it is the work of new creation, that is infinitely more glorious than the old. I am bold to say, that the work of God in the conversion of one soul ... is a more glorious work of God than the creation of the whole material universe.²⁷⁰

O ran dehongli'r Diwygiad yng Nghymru, y mae'n amlwg fod teipoleg a diwinyddiaeth Edwards wedi dylanwadu ar syniadaeth Williams Pantycelyn.²⁷¹ Addasir teipoleg ddiwygiadol Edwards gan Bantycelyn ar gyfer ei gyd-Fethodistiaid yng Nghymru, ac yn hyn o beth, y mae *Llythyr Martha Philopur* yn bwysig gan ei fod yn cynrychioli ymgais Pantycelyn i drawsieithu syniadaeth Edwards i'r Gymraeg mewn rhyddiaith greadigol a defosiynol.

Atteb Philo-Evangelius (1763)

Wrth reswm, y mae *Llythyr Martha Philopur* yn disgwyl ateb²⁷² ac, felly, rhaid i Bantycelyn ateb llythyr a ysgrifennwyd ganddo ef ei hun yn y lle cyntaf: 'Mi dderbyniais eich llythyr, ac nis cefais ynddo ddim yn groes i'r gwirionedd'.²⁷³ Y mae'n sefyllfa ryfedd ond eto yn rhan o'r rhith ffuglennol bod Pantycelyn yn gwerthfawrogi ei lythyr ei hun ac yn cadarnhau bod y ddiwinyddiaeth ynddo yn unionged. Er syndod i Philo-Evangelius, ysgrifennwyd y llythyr hwn gan fenyw: 'Ond am ei fod wedi ei sgrifennu gan fenyw, nis disgwyliais gymaint am y fath bethau'.²⁷⁴ Wrth nodi bod y fath ddwyyster yn rhyfeddol mewn llythyr gan fenyw, tybed a yw Pantycelyn yn dychanu patriarchaeth ei gyfnod ynteu yn ei ategu? Er hynny, y mae'n amlwg bod Philo-Evangelius yn ddoeth wrth ateb dychweledigion gan ei fod yn asesu profiadau Martha yn fanwl ac yn gosod ei phrofiadau yng nghydestun y Diwygiad Mawr a chyd-destun hanesyddiaeth diwygiadau yn gyffredinol.²⁷⁵ Y mae'n rhaid

²⁶⁹ J. I. Packer, 'Jonathan Edwards and the Theology of Revival', yn *Increasing in the Knowledge of God: Papers Read at the Puritan and Reformed Studies Conference* (London, 1960), tt. 21–5.

²⁷⁰ *WJE Online* 4, t. 344.

²⁷¹ Wrth gwrs, yr oedd Pantycelyn yn drwm yn ei ddyled i'r Piwritaniaid hefyd. Y mae teipoleg ac ysbrydoli yn themâu pwysig yng ngwaith y Piwritan Morgan Llwyd. Gweler sylwadau M. Wynn Thomas, "'Llyfr y Tri Aderyn" a Beibl Morgan Llwyd', *Y Traethodydd*, Cyf. 143 (Dinbych, 1988), 147–58.

²⁷² Derec Llwyd Morgan, *Williams Pantycelyn*, t. 34.

²⁷³ *GWWP II*, t. 13.

²⁷⁴ *Ibid.*

²⁷⁵ Morgan, *Williams Pantycelyn*, t. 35.

iddo ef, i ddechrau, esbonio'r rhesymau am ddadleuon a phroblemau'r Diwygiad gan wahaniaethu rhwng gwaith Satan a gwaith dilys yr Arglwydd:

Ond pa bryd y bu gwaith Duw yn y byd heb Satan osod ei fys ynddo? Nis gwn i. Mae cymysg yn y cyfan is yr haul. Nid yw pregethau na phregethwyr heb ynddynt gymysg o oleuni a thywyllwch ... Mae'r gelyn wedi hau efrau yn yr un maes ag y mae Duw yn hau had da ... Mae tymherau a nwydau gwir gredinwyr yn ymgymysg â phur fwynhad o Ysbryd yr Arglwydd.²⁷⁶

Gwelir yma gyffelybiaeth glir rhwng diwinyddiaeth Pantycelyn a dysgedigaeth Jonathan Edwards, oherwydd amddiffynnir y Diwygiad yng Nghymru gan Bantycelyn yn ôl *apologia* Edwards yn *Some Thoughts Concerning the Present Revival of Religion in New England* (1742):

[It is] very analogous to the manner of God dealing with his people, to permit a great deal of error, and suffer the infirmity of his people ... to secure to himself the honour of such a glorious work: for by man's exceeding weakness appearing in the beginning of it, 'tis evident that God [doesn't] lay the foundation of it in man's strength or wisdom ... [It is] no wonder that the Devil is more alarmed and enraged, and exerts himself more vigorously against it, and does more powerfully endeavour to tempt and mislead those that are the subjects of it, or are its promoters.²⁷⁷

Yn ôl Pantycelyn ac Edwards, yn y ddau ddarn a ddyfynnir uchod, dangosir pŵer a nerth achubol Duw yng ngwendid dynion a merched. Condemniwyd Fformalistus a'i wraig Fflorida fel rhagrithwyr gan Philo-Evangelus am feirniadu brwdfrydedd y Methodistiaid.²⁷⁸ Fel y sylwa Eifion Evans, 'The alternative to bad emotion, which Williams repudiated, was not no emotion at all, but *sanctified emotion*'.²⁷⁹ Dadleua Williams fod caru Iesu a chanmol Dduw yn arwyddion o ffydd ddilys ac, yn hyn o beth, fe adleisia syniadaeth y traethawd pwysicaf gan Edwards, *A Treatise Concerning the Religious Affections*. Ym marn Jonathan Edwards, y mae emosiynau sanctaidd yn hanfodol ym mywyd y Cristion. Yn hyn o beth, y mae Iesu Grist yn esiampl o bwysigrwydd y nwydau crefyddol:

He whom God sent into the world, to be the light of the world, and head of the whole church, and the perfect example of true religion and virtue, for the imitation of all, the shepherd whom the whole flock should follow wherever he goes, even the Lord Jesus Christ, was a person who was remarkably of a tender and affectionate heart; and his virtue was expressed very much in the exercise of holy affections. He was the greatest instance of ardency, vigour and strength of love, to both God and man, that ever was. It was these affections which got the victory, in that mighty struggle and conflict of his affections, in his agonies, when he

²⁷⁶ *GWWP II*, t. 13.

²⁷⁷ *WJE Online 4*, t. 324–5.

²⁷⁸ *GWWP II*, tt. 26–7.

²⁷⁹ Evans, *Bread of Heaven*, t. 191. Myfi biau'r italeiddio.

prayed more earnestly, and offered strong crying and tears, and wrestled in tears and in blood.²⁸⁰

Y mae emosiynau a theimladau crefyddol Iesu Grist yn cyfiawnhau pwysigrwydd nwydau sanctaidd ym mywyd y Cristion ac, o droi at waith Pantycelyn, gwelir bod hafddydd y ffyddloniaid wedi dyfod:

Ond O! Martha, Martha, yn awr fe wawriodd y dydd, fe anadlodd yr Arglwydd ar yr esgryn sychion, ac maent yn ymsymud. Wele dorfeydd yn cludo at air y bywyd, pwy a'u rhif hwynt? ... Y iechadwriaeth yng Nghrist yw'r unig bleser i luoedd o bobl ... Mae cwsg wedi ffoi. Mae blys at fwyd a diod wedi ei lyncu i fyny mewn mawl a chaniadau. Mae 'hymnau, salmau, ac odlau ysbrydol' yn unig ymborth cariad-wleddoedd y saint ... O hafddydd! fe ddaeth, fe ddaeth ... O Martha, cân!²⁸¹

Y mae'r emosiwn eithafol a'r ebychiadau yn y dyfyniad uchod yn wefreiddiol. I Bantycelyn, y mae'r Diwygiad yn profi bod yr Ysbryd Glân wedi adfywio crefydd a bywyd ysbrydol yng Nghymru a'i fwriad, felly, yw cyfiawnhau'r Diwygiad Methodistaidd yng Nghymru. Yn ôl ei apologiaeth ddiwygiadol, llawenydd a gorfoledd yw'r unig ymateb addas i waith rhyfeddol yr Ysbryd Glân yng Nghymru.

Yr oedd y Methodistiaid yng Nghymru yn afieithus wrth glodfori'r Arglwydd. Byddai neidio, canu, dawnsio, wylo, a chodi dwylo yn ffenomenau cyffredin yn eu hoedfaon ac, felly, yr oedd beirniadaeth a dirmyg yn anochel. Cyhoeddwyd y llythyron dan sylw gan Bantycelyn er mwyn ateb beirniadaeth y rhesymolwyr dyneiddiol yn yr Eglwys sefydledig ac er mwyn cyfiawnhau brwdfrydedd y Methodistiaid i'r anghydfurfwyr uniongred. Yr oedd gan y Methodistiaid egni ysbrydol ac yr oeddynt yn fywiog wrth ganmol y Duwdod, ond yr oedd eu mynegiant ysbrydol yn rhywbeth newydd ac esoterig i Eglwyswyr traddodiadol. I'r rhain, ymddangosai'r Methodist yn garismatig a bisâr ar brydiau ac, felly, amcan Pantycelyn yn *Llythyr Martha Philopur* ac *Atteb Philo-Evangelius* oedd cyfiawnhau hunanfyneiant ysbrydol y Methodistiaid. Yn ôl R. M. Jones, 'Dyfynnai Williams adnodau i gyfiawnhau ymddygiad yr holl berson yn gorfoleddu ar ôl i hwnnw ddarganfod y gogoniant mwyaf oll ... Iddo ef yr oedd y synhwyrau'n rhan bellach o addoliad Crist'.²⁸² Yn ôl Pantycelyn, y mae bywyd a brwdfrydedd ysbrydol yn well na chrefydd sych a diffwrth.²⁸³

²⁸⁰ *WJE Online 2*, t. 111. O ran emosiynau'r Arglwydd Iesu Grist gweler B. B. Warfield, 'The Emotional Life of Our Lord' yn *The Person and Work of Christ* (Phillipsburg, 1950), tt. 93–145.

²⁸¹ *GWWP II*, t. 16.

²⁸² Jones, *Cyfriniaeth Gymraeg*, t. 109.

²⁸³ *GWWP II*, tt. 26–7.

Er mwyn cyfiawnhau emosiynau a seicoleg gymhleth y Methodistiaid, apelia Philo-Evangelius at ddiwygiadau ysbrydol a grybwyllir yn y Beibl ac yn hanes yr Eglwys. Lleolir y Diwygiad Mawr yng nghyd-destun Hanes y Ffydd Ddiffuant felly:

Church history is replete with ... powerful awakenings: people like Wycliffe and Hus were full of zeal and suffered much persecution, but they opened the door for the Reformation. Philo refers to his own day, to revivals in England, Scotland and New England, [and] so what is happening in Wales is not unique.²⁸⁴

Fel y dangosir yn y testun ei hun, cysylltir myfyrdod personol Martha Philopur â'r gorffennol er mwyn atgyfnerthu ei phrofiad o fewn gofod ac amser, ac er mwyn iddi uniaethu â Christnogion a chymeriadau Beiblaidd a fu:

[Ar] ŵyl Pentecost pan oeddent yn gytun oddeutu 120 mewn gweddïau yn yr un lle yn Jerwsalem, disgynnodd yr Ysbryd o'r uchelder, 'yn ddisymwth daeth sŵn o'r Nef megis gwynt nerthol yn rhuthro, ac a lanwodd yr holl dŷ lle yr oeddent yn eistedd, ac ymddangosodd iddynt dafodau gwahanedig megis o dân, ac a eisteddodd ar bob un ohonynt; a hwy oll a lanwyd o'r Ysbryd Glân, ac a ddechreuasant lefaru â thafodau' ... Cafodd amryw ysbryd i fod yn eon tros Dduw, yn Bohemia, Switzerland, Hungary, Poland, Germany, Ffrainc, a Lloegr, megis Wickliffe, Jerôm o Prague, Hus, Lollius, Walden, ac eraill ... Ond yr un sêl, diwydrwydd, eondra, bywyd, gwres, ac ymegniad, oedd yn amser y diwygiad o'r grefydd babaidd, oddeutu 200 mlynedd i nawr ... Fe dywynnodd gair y ffydd ar Loegr Newydd. Daeth yno fwrddiwnau at y Duw byw. Georgia, a gwledydd tu draw i'r moroedd mawr, a ufuddhausant i'r gwirionedd; ond O hyfryd fore! disgleiriodd yr Haul ar Gymru ... Yna y daeth yr awr. Addewid y Tad a gyflawnwyd. O ddedwydd fore! Hyn yw'r peth a weli di, Martha, yr awron, ac nid oedd ond Duw yn unig yn awdur ohono; a'r un yw ag a fu o ddyddiau'r apostolion hyd yn awr.²⁸⁵

Yn ôl Philo-Evangelius, yr Ysbryd a ddisgynnodd ar yr Apostolion yw'r un Ysbryd sydd wedi cynorthwyo pobl etholedig Duw drwy hanes y byd. Dyma Ysbryd yr Iddewon yn yr Hen Destament ac Ysbryd Actau'r Apostolion; dyma Ysbryd y Diwygiad Protestannaidd a 'dyma'r Ysbryd a ddisgynnodd yn Lloegr Newydd, Scotland, a pha le bynnag y bu Diwygiad gan yr Ysbryd Glân'.²⁸⁶ Lleolir trôedigaeth Martha yn unol â'r meta-naratif Efengylaidd. Hynny yw, y mae stori fach breifat Martha Philopur yn rhan o stori fawr gyhoeddus gwaith yr Arglwydd yn hanes y byd. Yng ngolwg Pantycelyn, uchafbwynt gwaith yr Ysbryd Glân yw'r Diwygiad yng Nghymru ac, felly, dyna paham y disgrifiodd Philo-Evangelius y Diwygiad Methodistaidd fel a ganlyn: 'O hyfryd fore! Disgleiriodd yr Haul ar Gymru'.²⁸⁷ Yn y llythyr hwn, y mae Williams yn rhoi i'r Methodistiaid sicrwydd o waith yr

²⁸⁴ Evans, *Bread of Heaven*, t. 192.

²⁸⁵ *GWWP II*, tt. 21–4.

²⁸⁶ *GWWP II*, t. 24.

²⁸⁷ *Ibid.*, t. 23.

Arglwydd yn eu plith gan ddweud fod y Methodistiaid yn Israel Newydd yr Arglwydd, ei bobl etholedig, ac etifeddion i gariad dwyfol.²⁸⁸

Propagandydd dyfeisgar y Diwygiad Mawr oedd Pantycelyn. Ysgrifennwyd *Atteb Philo-Evangelius* ganddo mewn iaith finio, feiddgar, ac eofn. Fel y sylwa Gomer Morgan Roberts, ‘Nid oes flewyn ar dafod yr awdur wrth amddiffyn yr hyn oedd, yn ei dyb ef, yn waith Duw ymhlith y Cymry’.²⁸⁹ Ym meddwl Pantycelyn, dyma waith yr Arglwydd ymhlith y Cymry ac y mae ef am gyhoeddi’r neges honno er mwyn sicrhau bod ei gyd-Fethodistiaid yn ymwybodol o bresenoldeb Duw yn y Diwygiad. Dyma neges Philo-Evangelius i Martha:

Fy chwaer, yn awr yr wyf yn dibennu gan addef, ar ôl rhoi golwg tros y cwbl, imi wneud fy hun yn sicr mai o Dduw mae hyn o waith, sef fod pobl yn canu yn ddiarswyd ac yn ddigywilydd, yn canmol, yn moli, ac yn bendithio Duw, dweud yn dda amdano wrth bawb, yn argyhoeddi pechod, yn sefyll tros ei enw o flaen brawdleoedd, llamu o orfoledd ei iechadwriaeth, datguddio ei ddaioni ef i’r byd.²⁹⁰

Gan ei fod wedi ei lunio ar ffurf llythyr, y mae neges Philo-Evangelius i Martha Philopur yn teimlo yn gwbl gredadwy a chaiff darllenwyr gyfle i glustfeinio ar waith Duw ei hun ymhlith Cymry’r ddeunawfed ganrif. Y mae sicrwydd Philo-Evangelius bod Duw yn gweithio yn gwbl amlwg. Yn ôl Kathryn Jenkins,

Y mae tôn yr *Atteb* yn fwy beiddgar fyth na’r *Llythyr*. Dyma ail Bentecost ar dir a daear Cymru, meddai’r athro ysbrydol: mae’r wawr wedi torri, a Haul y Cyfiawnder yn disgleirio dros y wlad. Ceir *leitmotiv* trwy’r llythyr er mwyn argraffu dilysrwydd y Diwygiad ar ddychymyg y darlennydd. Fe ddigwydd yr ymadrodd ‘o’r Arglwydd y mae’r gwaith’ a’r amrywiadau arno’n gyson.²⁹¹

Eithr nid propaganda a leitmotif yn unig yw’r neges hon, y mae hefyd yn ddiwinyddiaeth Edwardsaidd. Yn ôl Edwards, gwaith yr Arglwydd yw Diwygiad yn yr enaid dynol: ‘Conversion is a great and glorious work of God’s power, at once changing the heart, and infusing life into the dead soul’.²⁹² Os yw tröedigaeth yn atgyfodiad yn yr enaid, y mae Diwygiad yn atgyfodiad yn y wlad.

²⁸⁸ Morgan, *Williams Pantycelyn*, tt. 36–7.

²⁸⁹ Gomer M. Roberts, *Y Pêr Ganiedydd (Pantycelyn): Arweiniad i’w Waith*, cyf. II (Llandysul, 1958), t. 219.

²⁹⁰ *GWWP II*, t. 30.

²⁹¹ Jenkins, *Cân y Ffydd*, t. 160.

²⁹² *WJE Online 4*, t. 117.

Dyna oedd barn Edwards am y Diwygiad yn Northampton: ‘We are evidently a people blessed of the Lord! For here, in this corner of the world, God dwells, and manifests his glory’.²⁹³

Ar ddiwedd *Atteb Philo-Evangelius* y mae Pantycelyn yn dangos ei ddyled i waith Jonathan Edwards trwy gyfeirio at *The Distinguishing Marks*. Dywed ei fod yn ystyried cyfieithu ac argraffu llyfr Edwards er mwyn ateb beirniaid y Diwygiad yng Nghymru. Yng ngolwg eu beirniaid, yr oedd brwdfrydedd y Methodistaidd yn ymddygiad annerbyniol i bobl sanctaidd yr Arglwydd. Yn ôl Derec Llwyd Morgan, ‘Ym marn eu gwrthwynebwyr ... yr oedd amlygiad athletig y Methodistaidd yn ddigon i brofi *nad* o Dduw yr oeddynt, am mae Duw trefn yw ef, ac nid Duw anhrefn’.²⁹⁴ Etyb Pantycelyn y cyhuddiad hwn gan apelio at ddysgedigaeth Edwards yn ei gyfrol *The Distinguishing Marks of a Work of the Spirit of God*, a chyfieitha baragraff ohoni i gloi’r ddadl:

Some object against it as great confusion, when there is a number together in such circumstances, making a noise; and say, God can’t be the author of it, because he is the God of order, not of confusion [1 Corinthians 14:33]. But let it be considered, what is the proper notion of confusion, but the breaking that order of things whereby they are properly disposed, and duly directed to their end, so that the order and due connection of means being broken, they fail of their end; but conviction and conversion of sinners is the obtaining the end of religious means. Not but that I think that persons that are thus extraordinarily moved should endeavour to refrain from such outward manifestations, what they well can, and should refrain to their utmost, in the time of the solemn worship. But if God is pleased to convince the consciences of persons, so that they can’t avoid great outward manifestations, even to the interrupting and breaking off those public means they were attending, I don’t think this is confusion, or an unhappy interruption, any more than if a company should meet on the field to pray for rain, and should be broken off from their exercise by a plentiful shower.

Would to God that all the public assemblies in the land were broken off from their public exercises with such confusion as this the next Sabbath day! We need not be sorry for the breaking the order of the means, by obtaining the end to which that order is directed: he that is going a journey to fetch a treasure, need not be

Rhai a ddywed yn erbyn y gwaith o ran bod rhyw anhrefn enbyd ynddo, sef torf o ddynion ynghyd yn gweiddi allan, ac yn gwneud lleisiau; cans, meddant, nis gall Duw fod yn awdur ohono, am mai Duw trefn yw ef, ac nid Duw anhrefn. Ond bydded i ni edrych pa beth yw yr ystyr gymwys o anhrefn, ond torri y drefn honno o bethau at ba un y maent yn bwrpasol wedi eu rhoddi ac yn uniongyrch yn penodi at y diben, fel os bydd ond trefn a chysondeb ddyledus y moddion yn cael eu torri, eu bod yn methu o’r diben; ond argyhoeddiad tröedigaeth a chysur pechaduriaid yw ateb diben moddion gras. Nid am nad wyf yn meddwl y dyle dynion ag sydd fel hyn yn cael eu cynhyrfu yn anarferol i gynnig ymatal oddi wrth y fath ymddangosiad allanol, mor belled ag y gallont yn hawdd; a gwneud gorau eu gallu i ymatal yn amser yr addoliad cyhoedd, sef bregeth, etc.; ond os yw Duw yn gweld bod yn dda i ddwysbigo cydwybodau dynion, neu eu cysuro o’r tu allan, fel nas gallant ymatal rhag gweiddi allan, ac ymddangos i’r holl bobl, ie, hyd yn oed at aflonyddu, rhwystro, ac anostegu’r addoliad cyhoedd ag oeddynt wedi dyfod i wrando, nid wyf yn meddwl bod hyn yn anhrefn, nag yn un rhwystr annedwydd, ddim rhagor na phe buasai gwmpni yn cyfarfod ar faes i weddio am law, ac iddynt gael eu rwystro yn ei gwaith trwy i Dduw hidlio arnynt gawod haelionus.

O na ato Duw fod yn dda i bob cyn’lleidfa yn y tir i gael ei lluddias a’i rhwystro [i] fyned ymlaen a’i haddoliad cyhoedd trwy’r fath anhrefn â hyn ddydd Sabath nesa! Ni raid inni ofidio am dorri trefn y

²⁹³ *Ibid.*, t. 127.

²⁹⁴ Morgan, *Y Diwygiad Mawr*, t. 167.

sorry that he is stopped by meeting the treasure in the midst of his journey.²⁹⁵

moddion trwy gael y diben at ba un y mae'r drefn honno yn arwain. Yr hwn sydd ar neges yn ymofyn trysor a ddyle beidio bod yn ofidus am iddo gael ei rwystro trwy gwrdd â'r trysor yng nghanol y siwrnai.²⁹⁶

Y mae'r cyfieithiad uchod yn dangos dyled uniongyrchol Pantycelyn i ddysgedigaeth Jonathan Edwards. Iddynt hwy, pwrpas y moddion gras — sef gweddïo, darllen y Beibl, gwranddo ar bregethau, canu emynau a salmau cân, a derbyn y cymun — yw gogoneddu'r Arglwydd. Hynny yw, y mae bywyd y Cristion yn fwy na defod eglwysig. Cyfrwng yw'r moddion er mwyn cyrraedd at ddiben pennaf bywyd dyn sef clodfori ac ymhyfrydu yn yr Arglwydd. Pwrpas cyhoeddiadau Pantycelyn, fel Edwards yntau, oedd arwain dynion a merched i fwynhau'r Duwdod a bod mewn perthynas bersonol â'r Duw hwnnw. Er bod Duw yn sanctaidd, ac er ei fod yn uwch na'r creadur fel Creawdwr y bydysawd, y mae ef yn ymostwng er mwyn uno yn bersonol ac yn brofiadol â'i bobl etholedig. A chan fod Duw wedi dewis ei bobl o dragwyddoldeb a'u hachub trwy farwolaeth ei fab Iesu, pwrpas bywyd y Methodist oedd gogoneddu'r Duw byw am haelioni ei ras a'i drugaredd.

Yn ôl dysgedigaeth Edwards, pwrpas pennaf bywyd dyn yw gogoneddu a mwynhau'r Duw byw ac, felly, y mae'r pwyslais ar fwynhau'r Duwdod yn *Llythyr Martha Philopur ac Atteb Philo-Evangelius* yn amlygu'r berthynas rhwng gwaith Edwards a Phantycelyn. Y maent yn anelu at yr un delfryd. Iddynt hwy, daioni eithaf yr unigolyn yw Duw ei hun ac, o ganlyniad, y mae'r bywyd Cristnogol yn fywyd bendigedig. A dyfynnu term dadleuol y Parchedig John Piper, gellir disgrifio dysgedigaeth Edwards a Phantycelyn fel 'hedonistiaeth Gristnogol'.²⁹⁷ Er bod y bywyd Cristnogol yn ymdrech ysbrydol yn erbyn y byd, y cnawd, a'r cythraul, y mae hefyd yn fywyd gwynfydedig yng ngŵydd Duw.

²⁹⁵ *WJE Online 4*, tt. 266–7.

²⁹⁶ *GWWP II*, tt. 31–2.

²⁹⁷ John Piper, *Desiring God: Meditations of a Christian Hedonist* (Illinois, 2004), tt. 17–28. Gyda golwg ar ddyled John Piper i ddysgedigaeth Jonathan Edwards gweler John Piper a Justin Taylor, *A God Entranced Vision of All Things: The Legacy of Jonathan Edwards* (Illinois, 2004), tt. 21–34.

Trawsieithu ac Addasu

Ym mhennod gyntaf y thesis hwn, dadleuwyd bod Williams Pantycelyn a'i gyd-Fethodistiaid wedi darllen gwaith Edwards ac, felly, yr oeddynt yn gyfarwydd â'i syniadaeth. Bwriad yr ail bennod oedd dangos ôl Edwards ar syniadaeth Pantycelyn. Yn y bennod hon, yr ydys wedi amlygu ôl Edwards ar *Llythyr Martha Philopur ac Atteb Philo-Evangelius*. Gellir dadlau mai bwriad Williams yn y llythyron ffuglennol hyn oedd cyfleu syniadaeth Edwards i'w gynulleidfa yng Nghymru. Gan hynny, ymddengys fod trawsieithu ac addasu yn gysyniadau pwysig o ran deall y berthynas rhwng gwaith Edwards a rhyddiaith Pantycelyn. Yn hyn o beth, y mae Pantycelyn wedi trawsieithu dysgedigaeth Edwards o'r Saesneg i'r Gymraeg yn y ddau draethodyn dan sylw. Addasodd a thrawsffurfiodd syniadaeth Edwards i'r Gymraeg er mwyn amddiffyn ffenomen y Diwygiad yng Nghymru. Y mae Williams yn ymateb i waith Edward trwy gyfleu ei *apologia* mewn modd ac iaith berthnasol i'r Cymry Cymraeg. Hynny yw, y mae Pantycelyn wedi trawsieithu amddiffyniad Edwards o brofiadau'r Diwygiad, ac wedi newid cyfrwng trafodaeth Edwards mewn ysgrifau diwinyddol trwy eu haddasu at ddibenion rhyddiaith greadigol. O ran gwreiddioldeb ei waith, nid yw dysgedigaeth Williams Pantycelyn yn newydd am ei fod yn debyg i syniadaeth Jonathan Edwards a'i gyndadau Piwritanaidd. Er hynny, y mae ei ddull o gyflwyno syniadaeth Edwards yn newydd gan ei fod wedi trawsffurfio traethu diwinyddol Edwards yn naratif mewn llythyrau creadigol Cymraeg eu hiaith. Y mae ei ymgais i drawsieithu syniadaeth Edwards i'r Gymraeg yn fenter wreiddiol yn hanes ein llên.

Ym marn Susan Bassnett, y mae ysgolheigion wedi tueddu i ddibrisio gwaith y cyfieithydd wrth iddynt olrhain hanes llenyddiaeth, a chwyna fod y cyfieithydd yn anweledig yn y byd llenyddol.²⁹⁸ Dywed fod cyfieithu yn broses cymhleth a dyrys gan fod y cyfieithydd yn gyfrifol am ailysgrifennu ac ail-greu'r testun gwreiddiol mewn iaith wahanol. Y mae ei hastudiaethau ym maes cyfieithu yn galw am chwyldroad yn y modd y meddyliwn am natur cyfieithu a phwysigrwydd y cyfieithydd. Yn ei barn hi, y mae cyfieithwyr wedi chwarae rôl anhepgor yn hanes llenyddiaeth drwy ddarparu a llunio

²⁹⁸ Gweler Susan Bassnett, *Translation Studies* (London & New York, 2013) a *Translation* (London & New York, 2014).

llynyddiaeth o ddiwylliannau gwahanol mewn ieithoedd eraill.²⁹⁹ Ymhellach, bwria amheuaeth ar ystyron confensiynol cyfieithu trwy ehangu ein dealltwriaeth o wreiddioldeb y cyfieithydd:

How long will it take before the importance of translation in literary histories is finally recognised? Are there indeed boundaries between ‘translation’ and ‘original writing’ or are such categories ideologically determined?³⁰⁰

Rhaid cofio bod cyfieithwyr yn ailysgrifennu testunau mewn ieithoedd ac â chystrawennau sydd yn hollol wahanol i iaith y ffynonellau gwreiddiol, ac am y rheswm hwnnw onid ydynt, felly, yn weithiau llynyddol yn eu rhinwedd eu hunain? Dyna’r math o gwestiynau pryfoclyd a ofynnir gan Bassnett. Yn ddi-os, y mae cyfieithu wedi bod yn hanfodol i hanes llynyddiaeth Cymru a byddai’n ddiddorol astudio pwysigrwydd a dylanwad y cyfieithydd drwy hanes ein llên.³⁰¹ Yn achos Pantycelyn, yn hytrach na chyfieithu gwaith Edwards yn llythrennol, y mae ef wedi trawsieithu ei syniadaeth a’i ddiwinyddiaeth yn ei ryddiaith. Yn hyn o beth, y mae Pantycelyn wedi trosi syniadaeth Edwards i’r Gymraeg heb glymu ei hun i orfod cyfieithu gair am air, ac eithrio’r darn ar ddiwedd *Atteb Philo-Evangelius*.

Yn ei draethawd ‘*On Linguistic Aspects of Translation*’, y mae Roman Jakobson yn gwahaniaethu rhwng categorïau gwahanol o gyfieithu. Yn gyntaf, sonia am gyfieithu o fewn iaith (*intralingual translation*). Yn ôl Susan Bassnett, dyma’r math o gyfieithu sydd yn ail-naddu’r testun yn yr un iaith â’r ffynhonnell wreiddiol (e.e. parodi, dychan, diweddariad): ‘This is a radical concept, because it suggests that translation is not only a process that happens across languages, but is also a process that can and does take place within an individual linguistic system’.³⁰² Nesaf, sonia Jakobson am gyfieithu rhwng ieithoedd (*interlingual translation*). Yn ôl Jakobson, ‘[This is the] interpretation of verbal signs by means of some other language’.³⁰³ Dyma gyfieithu confensiynol. Yn drydydd, ychwanega gyfieithu rhyngsemiotaid i’w restr (*intersemiotic translation*). Gellir meddwl am hyn fel

²⁹⁹ Bassnett, *Translation*, t. 15.

³⁰⁰ *Ibid.*, t. 36.

³⁰¹ Gweler Sioned Davies, ‘O Alice i Alys: cyfieithu clasur i’r Gymraeg’, *Llên Cymru* 35 (2012), 116–46. Ar ddechrau’r erthygl hon, ceir trafodaeth gryno o bwysigrwydd cyfieithu yn hanes ein llên. Hefyd, ceir trafodaeth diddorol gan Angharad Price yn ‘Cyfoeth Cyfieithu’, *Taliesin* (Gaeaf, 1997), 11–39.

³⁰² Bassnett, *Translation*, t. 7.

³⁰³ Roman Jakobson, ‘On Linguistic Aspects of Translation’, yn Rainer Schulte a John Biguenet (eds.), *Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida* (Chicago, 1992), t. 145.

trawsnewidiad, lle mae'r cyfieithydd yn newid iaith a chyfrwng y testun gwreiddiol. Yn hyn o beth, y mae Jakobson wedi torri'r siaced gaeth a oedd yn mygu maes cyfieithu:

Intersemiotic translation, as Jakobson has outlined it, can therefore include *genre shifts*, such as film versions of novels, or poems based on paintings, while performances of plays are often referred to as 'translations' when a written text is made physically manifest on a stage as performance.³⁰⁴

Y mae gennym yn awr ddiffiniad o gyfieithu sydd yn eang a hyblyg. Yn yr ystyr hon, y mae'r cyfieithydd yn ceisio trosglwyddo syniadau ac arwyddion o'r naill iaith i'r llall gan newid y cyfrwng hefyd. Gwelir yr un math o beth yn achos Pantycelyn a'i ddefnydd o waith Edwards gan ei fod yn cyflwyno syniadaeth Edwards mewn *genre* gwahanol iawn i waith gwreiddiol Edwards, ac nid iaith yn unig. Y mae'n trosi ei draethodau diwinyddol yn llythyron ffuglennol er mwyn cartrefoli (*domesticate*) dysgedigaeth Edwardsaidd ar gyfer ei gynulleidfa yng Nghymru.

Casgliad

Diau fod *Llythyr Martha Philopur* ac *Atteb Philo-Evangeliu* yn cyfleu emosiwn ac ecstasi'r Diwygiad Mawr ond, hefyd, y maent yn cyflwyno rheswm a dysgedigaeth Edwards mewn modd newydd a chyffrous yn hanes llenyddiaeth Gymraeg. Y mae Pantycelyn yn cydnabod ei ddyled i Edwards ar ddiwedd *Atteb Philo-Evangeliu* ac mae'n cyfieithu darn o waith Edwards air am air. Ond, fel y dadleuwyd y bennod hon, y mae tôn a chynnwys *Llythyr Martha* ac *Atteb Philo* yn gwbl Edwardsaidd eu naws a dilynant yr un trywydd â chyfrolau Edwards. Y mae llythyron hyn yn cynrychioli ymateb Pantycelyn i waith Edwards ond, ymhellach, y maent yn amlygu ei ymgais i drawsieithu syniadaeth Edwards ar gyfer ei gynulleidfa yng Nghymru. Gwelir ynddynt ethos ac egni Edwards, ond mewn arddull ac iaith newydd. I fentyca geiriau Walter Benjamin am gyfieithiadau yn gyffredinol, 'The life of the originals attains in them to its ever-renewed and most abundant flowering'.³⁰⁵

³⁰⁴ Bassnett, *Translation*, t. 7. Myfi biau'r italeiddio.

³⁰⁵ Dyfynnir gan Angharad Price yn ei herthygl, 'Cyfoeth Cyfieithu', t. 26.

DIWEDDGLŌ

Bwriad y traethawd hwn oedd archwilio'r perthynas rhwng syniadau Jonathan Edwards a'r ddau draethodyn rhyddieithol gan Williams Pantycelyn. Y mae'r cyffelybiaethau diwinyddol, athronyddol, a seicolegol rhwng eu syniadaeth, yn ogystal ag ymwybyddiaeth Pantycelyn o'i ddyled bersonol i waith Jonathan Edwards yn cyfiawnhau'r thesis bod cyfrolau Edwards wedi cael dylanwad ar syniadaeth a rhyddiaith Pantycelyn. Ymhellach, o gofio bod Pantycelyn a'i gyd-Fethodistiaid wedi darllen llyfrau gan Edwards, ac oherwydd bod Pantycelyn wedi cydnabod ei ddyled i waith Edwards ac wedi cyfieithu darn o'i waith air am air, ac o wybod am gynnwys Edwardsaidd *Llythyr Martha* ac *Atteb Philo-Evangeliu*, y mae'n sicr bod syniadaeth Edwards wedi cael effaith mawr ar feddwl a dychymyg Williams Pantycelyn.

Y mae'r traethawd hwn wedi codi nifer o gwestiynau ym meysydd hanesyddiaeth, damcaniaeth cyfieithu, a diwinyddiaeth ac, i gloi, byddai'n fuddiol crynhoi a nodi sut yr atebwyd y cwestiynau hyn:

Hanesyddiaeth

O safbwynt hanesyddol, derbyniwyd diwinyddiaeth Edwardsaidd gan arweinwyr y Methodistiaid yng Nghymru â breichiau agored. Iddynt hwy, yr oedd Jonathan Edwards yn awdurdod dibynadwy a defnyddiwyd ei ddiwinyddiaeth er mwyn dehongli a chyfiawnhau profiadau'r Diwygiad Mawr. Yr oedd rhwydweithiau cyfathrebu'r ddeunawfed ganrif, fel gohebiaeth a chylchgronau Efengylaidd, yn gyfrifol am greu amgylchfyd ffafriol i drosglwyddo gwybodaeth ac, o ganlyniad, dysgodd Howell Harris, Daniel Rowland, a William Williams am athrawiaeth Jonathan Edwards. Yr oedd y Diwygiad Efengylaidd yn fudiad rhyngwladol ac yr oedd Pantycelyn yn ymwybodol o bwysigrwydd y Diwygiad yng Nghymru ar lwyfan y byd. I Bantycelyn, yr oedd y byd yn fwy na Chymru. Yr Ysbryd a ddisgynnodd yng Nghymru yw'r un Ysbryd mewn diwygiadau ar led:

O ddedwydd fore! Hyn yw'r peth a weli di, Martha, yr awron, ac nid oedd ond Duw yn unig yn awdur ohono: a'r un yw ag a fu o ddyddiau'r apostolion hyd yn awr. Dyma'r ysbryd a

ddisgynnodd yn Lloegr Newydd, Scotland a pha le bynnag y bu diwygiad gan yr Ysbryd Glân.³⁰⁶

I Bantycelyn, y mae Diwygiad Pentecost, diwygiadau crefyddol ar led y byd, a'u Diwygiad yng Nghymru yn waith rhyfeddol yr Ysbryd Glân. O ganlyniad, gellir dadlau bod hunaniaeth y Methodistiaid yn uwch na'r Diwygiad lleol oherwydd eu bod yn rhan o fudiad byd-eang. Mewn gwirionedd, y maent yn rhan o gymuned nefol sydd hyd yn oed yn uwch na'r byd hwn. Ys dywed David Ceri Jones am eu persbectif arallfydol:

They were citizens of the Kingdom of God and fully expected all temporary national and denominational divisions to be subsumed once the millennial age had dawned, an age that many of them firmly believed was just around the corner.³⁰⁷

Mae'r gosodiad hwnnw'n galw gweledigaeth Sant Ioan i gof:

Wedi hyn mi a edrychais; ac wele dyrfa fawr, yr hon ni allai neb ei rhifo, o bob cenedl, a llwythau, a phobloedd, ac ieithoedd, yn sefyll gerbron yr orseddfainc, a cherbron yr Oen, wedi eu gwisgo mewn gynau gwynion, a phalmwydd yn eu dwylo; ac yn llefain â llef uchel, gan ddywedyd, Iachawdwriaeth i'n Duw ni, yr hwn sydd yn eistedd ar yr orseddfainc, ac i'r Oen (Datguddiad 7: 9-10).

Blas oedd y Diwygiad yng Nghymru ar lawenydd cynulleidfa fawr y nef.

Damcaniaeth Cyfieithu

Edrycha Sant Ioan ymlaen at fwynhau cymuned nefol 'o bob cenedl, a llwythau, a phobloedd, ac ieithoedd'. Y mae cyfieithu neges yr Efengyl i'r iaith frodorol wedi bob yn rhan allweddol o genhadaeth Protestaniaeth a dyma, mewn gwirionedd, oedd ymgais Pantycelyn yn *Llythyr Martha* ac *Atteb Philo-Evangeliu*. Yr oedd Pantycelyn am gyfleu dysgedigaeth Edwardsaidd am waith yr Ysbryd Glân i'w genhedlaeth. Yn hyn o beth, y mae'r cysyniad o drawsieithu wedi codi cwestiynau am wreiddioldeb gwaith Pantycelyn a'r proses o drosglwyddo gwybodaeth rhwng ieithoedd a chyfryngau gwahanol. Y mae'n rhaid cyfaddef bod Pantycelyn wedi benthyg rhai o'i syniadau oddi wrth Jonathan Edwards, ond gan ei fod wedi addasu dysgedigaeth Edwards mewn rhyddiaith greadigol ac mewn iaith wahanol, gellir dadlau ei fod wedi creu rhyddiaith cwbl wreiddiol ei gynnwys

³⁰⁶ *GWPP II*, t. 24.

³⁰⁷ Jones, 'A Glorious Work in the World', t. 328.

Cymwynas Pantycelyn i'w gyd-Fethodistiaid oedd trosglwyddo dysgedigaeth Edwards am ddehongli ac amddiffyn diwygiadau crefyddol trwy enghreifftio ei ddiwinyddiaeth mewn modd defosiynol ac ymarferol ym mhrofiadau Martha Philopur ac ateb Philo-Evangelius. Cyhoeddwyd *Llythyr Martha* ac *Atteb Philo-Evangelius* er mwyn esbonio ac amddiffyn brwdfrydedd y Diwygiad Mawr ac er mwyn profi dilysrwydd y gwaith trwy ddangos cariad y Methodistiaid tuag at Grist a'i bobl etholedig, a thuag at y Beibl a'i neges ddwyfol.³⁰⁸

Diwinyddiaeth

O ran eu hagweddau athrawiaethol, cymwynas Edwards a Phantycelyn oedd cyflwyno diwinyddiaeth draddodiadol ac uniongred y ffydd Gristnogol mewn dillad newydd a chyffrous yng Nghymru fodern a goleuedig eu hoes. Pynciau mawr Cristnogaeth draddodiadol yw cynnwys eu llyfrau cyhoeddedig, sef pynciau fel etholedigaeth, y pechod gwreiddiol, yr ailenedigaeth, ffrwythau'r Ysbryd, yr Iawn, y Duw-ddyn, a'r datguddiad.³⁰⁹ Yng ngeiriau Pantycelyn, 'Ffydd a chariad yw y grasau pennaf y maent yn lefain amdanynt. Crist a'i rad ras yw testun eu holl ganiadau ... Sôn am rad ras yr Arglwydd at bechaduriaid yw swm eu holl ymadroddion'.³¹⁰ Y maent yn cyflwyno'r un ddysgedigaeth Gristnogol ond mewn dull newydd sydd yn garismatig a chyffrous. Yn ôl Geraint H. Jenkins, 'Gwisgai'r arweinwyr hen genhadaeth y Diwygiad Protestannaidd mewn dillad newydd. [Ond] yn fwy na neb erioed o'u blaen, rhoesant le canolog i'r profiad mewnol goddrychol. Crefydd y galon oedd Methodistiaeth'.³¹¹ Y maent yn torri gwrthgyferbyniad rhwng dysgedigaeth wrthrychol ac emosiynau goddrychol. Y mae'r ddwy agwedd yn bwysig iddynt a chyfuniad yw eu crefydd o uniongrededd athrawiaethol a phrofiad ysbrydol. Yn hyn o beth, y maent yn ddyledus i syniadaeth ymoleuedig Jonathan Edwards, a thrwy ei ddylanwad, i ddysgedigaeth John Locke, athronydd enwog yr Ymoleuo.³¹²

³⁰⁸ Jones, "'Sure the time here now is like New England'...", tt. 55–6.

³⁰⁹ Jones, *Llên Cymru a Chrefydd*, t. 384.

³¹⁰ *GWWP II*, t. 28.

³¹¹ Geraint H. Jenkins, *Hanes Cymry yn y Cyfnod Modern Cynnar 1530–1760* (Caerdydd, 1983), t. 293.

³¹² O ran dylanwad yr Ymoleuo ar syniadaeth Efengylwyr cynnar gweler Haykin, 'Evangelicalism and the Enlightenment: A Reassessment', yn *The Emergence of Evangelicalism*, tt. 39–48; David Bebbington, 'Revival and Enlightenment in Eighteenth-Century England', yn Edith L. Blumhofer & Randall Balmer (eds.), *Modern Christian Revivals* (Chicago, 1993), tt. 17–41. O ran dylanwad yr Ymoleuo ar William Williams gweler

Yn ôl John Locke, nid oes gan yr unigolyn syniadau *a priori* yn y meddwl ac, felly, y mae'n rhaid iddo ddysgu trwy fethodoleg *a posteriori*.³¹³ Hynny yw, y mae'r unigolyn yn dysgu syniadau trwy brofiad yn hytrach na gwybod pethau'n reddfodol. Gan fod Edwards yn pwysleisio cyfuno dysgedigaeth uniongred (y meddwl) â phrofiadau ysbrydol (y galon), gellir dadlau ei fod wedi cymhwyso athrawiaeth Locke yn ei lyfrau diwinyddol. Yn ôl Edwards, y mae'r unigolyn yn dysgu am dduw trwy ddefnyddio ei feddwl a thrwy brofiad o waith yr Ysbryd yn ei galon:

There must be light in the understanding, as well as an affected and fervent heart, where there is heat without light, there can be nothing divine or heavenly in that heart ... on the other hand, where there is a kind of light without heat, a head stored with notions and speculations, with a cold and unaffected heart, there can be nothing divine in that light, that knowledge is no true spiritual knowledge of divine things.³¹⁴

Y mae pwyslais y Methodistiaid Calфинаidd ar y cyfuniad o brofiad ysbrydol a dysgedigaeth uniongred yn gyflawniad o ddysgedigaeth Jonathan Edwards a syniadaeth yr Ymoleuo. Ond peth anghyffredin yw'r synthesis o brofiad ysbrydol a diwinyddiaeth uniongred. Ys dywed yr hanesydd Mark Noll,

Edwards' Piety continued on in the revivalist tradition, his theology continued on in academic Calvinism, but there were no successors to his God-entranced world view ... The disappearance of Edwards' perspective in American Christian history has been a tragedy.³¹⁵

Mewn gwirionedd, y Cymry oedd etifeddion diwinyddiaeth a duwioldeb Jonathan Edwards, oherwydd gellir dadlau bod cyfraniad Pantycelyn a'i gyd-Fethodistiaid wedi sicrhau hirhoedledd dysgedigaeth Edwardsaidd ym meddwl a dychymyg Cristnogion yng Nghymru. Hawdd iawn fyddai rhestru enwau a barhaodd yn y traddodiad Edwardsaidd fel Williams Pantycelyn (1717–91), Howell Harris (1714–73), Daniel Rowland (1713–90), Thomas Charles o'r Bala (1755–1814), John Elias o Fôn (1774–1841), a Thomas Jones o Ddinbych (1756–1820). Yn ddiweddar, y mae Dr Martyn Lloyd-Jones (1899–1981) wedi bod yn gyfrifol am adfywio diddordeb yn niwinyddiaeth a duwioldeb

sylwadau R. M. Jones, *Mawl a Gelynion ei Elynion: Hanfod y Traddodiad Llenyddol Cymraeg*, cyf. 2 (Llandybie, 2002), tt. 28–33.

³¹³ Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain*, t. 48.

³¹⁴ *WJE Online* 2, t. 120.

³¹⁵ Mark Noll, 'Jonathan Edwards, Moral Philosophy, and the Secularization of American Christian Thought', yn *Reformed Journal* 33 (February, 1983), 26.

Jonathan Edwards a Williams Pantycelyn.³¹⁶ I ryw raddau, diolch i Bantycelyn, y mae athrawiaethau Jonathan Edwards yn rhan o lif ymwybod ein cenedl. Diau fod Efengyleiddwyr yng Nghymru heddiw yn ddyledus i Williams Pantycelyn a'i gyd-Fethodistiaid am gyflwyno dysgedigaeth Edwardsaidd i'r Cymry.

Gwelir diddordeb eithriadol yn niwinyddiaeth Jonathan Edwards ar hyn o bryd. Y mae Prifysgol Yale, er enghraifft, wedi cyhoeddi ei holl weithiau ar-lein gan gynnwys rhagarweiniadau beirniadol gan ysgolheigion Edwardsaidd. Ymhellach, cyhoeddwyd mynyddoedd o lyfrau ac erthyglau academiaidd ar ei fywyd, ei waith, a'i ddylanwad ar led y byd.³¹⁷ Ar lefel boblogaidd, y mae'r Parchedig John Piper wedi cyflwyno dysgedigaeth Edwards i genhedlaeth newydd yn ei lyfrau a'i bregethau sydd wedi sbarduno mudiad o Galfiniaeth Newydd yn America ac, i ryw raddau, ym Mhrydain.³¹⁸ Er bod Pantycelyn ac Edwards wedi marw, gallant lefaru heddiw. Y mae eu neges am Dduw, yr enaid, pechod, Christ, a gwardigaeth yn agwedd bwysig ar hanes ein llên a llif ymwybod ein gwlad.

³¹⁶ Gweler ei bapurau, 'William Williams and Welsh Calvinistic Methodism' a 'Jonathan Edwards and the Crucial Importance of Revival' yn *The Puritans: their origins and successors* (Edinburgh, 1987), tt. 191–214, 348–71. Ymhellach, gweler traethawd Ian M. Randall, 'Lloyd-Jones and Revival', yn Andrew Atherstone a David Ceri Jones (eds.), *Engaging with Martyn Lloyd-Jones: The Life and Legacy of 'the Doctor'* (Nottingham, 2011), tt. 91–113.

³¹⁷ McClymond & McDermott, 'New Beginnings: The Twentieth Century Recovery of Jonathan Edwards', yn *The Theology of Jonathan Edwards*, tt. 637–48.

³¹⁸ Colin Hansen, 'Young, Restless, Reformed: Calvinism is making a comeback—and shaking up the church', *Christianity Today*, Vol. 50, No. 9. (September 2006). Cyhoeddwyd asesiad cytbwys o'r mudiad gan Jeremy Walker yn ei lyfr, *The New Calvinism Considered: A Personal and Pastoral Assessment* (Darlington, 2013).

LLYFRYDDIAETH

FFYNONELLAU GWREIDDOL

A. Jonathan Edwards

Hickman, Edward (ed.), *The Works of Jonathan Edwards I & II* (Edinburgh, 1974).

Kinnach, Wilson H., Kenneth P. Minkema & Douglas A. Sweeney (eds.), *The Sermons of Jonathan Edwards: A Reader* (New Haven & London, 1999).

Smith, John E, Harry S. Stout & Kenneth P. Minkema (eds.), *A Jonathan Edwards Reader* (New Haven & London, 1995).

The Works of Jonathan Edwards Online, 73 vols., Jonathan Edwards Centre, Yale University [cyrchwyd 2014–15], <http://edwards.yale.edu>.

B. William Williams

Hughes, Garfield H. (gol.), *Gweithiau William Williams, Pantycelyn, cyfrol II: rhyddiaith* (Caerdydd, 1967).

Roberts, Gomer Morgan (gol.), *Gweithiau William Williams, Pantycelyn, cyfrol I: Golwg ar Deyrnas Crist, Bywyd a Marwolaeth Theomemphus* (Caerdydd, 1964).

—, *Gwaith Pantycelyn: detholiad* (Aberystwyth, 1960).

Williams, William, *Pantheologia* (Caerfyrddin, 1762).

C. Ffynonellau Anghyhoeddedig

Calvinistic Methodist Archives [CMA], Llyfrgell Genedlaethol Cymru [LLGC], Aberystwyth:

(i) *Dyddiaduron Howell Harris*

(ii) *The Trevecka Letters*

Ch. Ffynonellau Cyhoeddedig

Calvin, John, *The Institutes of the Christian Religion*, 2 volumes (Philadelphia, 1973).

Charnock, Stephen, 'The Necessity of Regeneration', yn *The Complete Works of Stephen Charnock* (1845; repr., Edinburgh, 1985).

Gillies, John, *Historical Collections of Accounts of Revival* (Pennsylvania, 1981).

—, *Memoirs of George Whitefield* (New Ipswich, 1993).

Jakobson, Roman, 'On Linguistic Aspects of Translation', yn Rainer Schulte & John Biguenet (eds.), *Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida* (Chicago, 1992).

Jones, Edward, *The Bardic Museum* (London, 1802).

Kierkegaard, Søren, *The Sickness Unto Death: A Christian Psychological Exposition for Edification and Awakening* (Penguin, 1989).

Lake, A. Cynfael (gol.), *Ffrewyll y Methodistiaid* (Caerdydd, 1998).

Murray, Iain (ed.), *George Whitefield's Journals* (Edinburgh, 1960).

Owen, John, *The Grace and Duty of Being Spiritually Minded*, yn *The Works of John Owen*, gol. William H. Goold (Edinburgh, 1965, repr. 1994).

Roberts, Gomer Morgan (ed.), *Selected Trevecka Letters, 1742–1747* (Caernarfon, 1956).

— (ed.), *Selected Trevecka Letters, 1747–1794* (Caernarfon, 1962).

Warfield, B. B., 'The Emotional Life of Our Lord' yn *The Person and Work of Christ* (Phillipsburg, 1950), tt. 93–145.

FFYNONELLAU EILAIDD

A. Cyfeirlyfrau

Abrams M. H., & Geoffrey Galt Harpham, *A Glossary of Literary Terms*, 10th ed. (Wadsworth, 2012).

Ferguson, Sinclair B., David F. Wright, J. I. Packer, *New Dictionary of Theology* [NDT] (Illinois, 1988).

B. Llyfrau

Althaus, Paul, *The Theology of Martin Luther*, trans. Robert C. Schultz (Philadelphia, 1966).

Atherstone, Andrew & David Ceri Jones (eds.), *Engaging with Martyn Lloyd-Jones: The Life and Legacy of 'the Doctor'* (Nottingham, 2011).

Bassnett, Susan, *Translation* (London & New York, 2014).

—, *Translation Studies* (London & New York, 2013).

Bebbington, David, *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s* (London, 1989).

Beeke, Joel & Mark Jones, *A Puritan Theology: Doctrine for Life* (Grand Rapids, 2012).

Blumhofer, Edith L., & Randall Balmer (eds.), *Modern Christian Revivals* (Chicago, 1993).

Dallimore, Arnold, *George Whitefield: The Life and Times of the Great Evangelist of the 18th Century* (2 vols, London & Edinburgh, 1970 & 1980).

-
- Edwards, D. Elwyn, *Jonathan Edwards 1703–1758: yn cynnwys golwg ar ei ddylanwad ar fywyd crefyddol Cymru a Lloegr* (Caernarfon, 1989).
- Evans, Eifion, *Bread of Heaven: The Life and Work of William Williams, Pantycelyn* (Bryntirion, 2010).
- , *Daniel Rowland and the Great Evangelical Awakening in Wales* (Edinburgh, 1985).
- , *Fire in the Thatch: The True Nature of Religious Revival* (Bridgend, 1996).
- , *Howel Harris: Evangelist* (Cardiff, 1974).
- Frame, John, *A History of Western Philosophy and Theology* (Phillipsburg, 2015).
- Frye, Northrop, *The Great Code: The Bible and Literature* (New York, 1982).
- Gatiss, Lee, *'Strangely Warmed': Whitefield, Toplady, Simeon, and Wesley's Arminian Campaigns* (London, 2014).
- Gibbard, Noel A. (gol.), *Ysgrifau Diwinyddol*, cyf. II (Pen-y-bont ar Ogwr, 1988)
- González, Justo, *The Story of Christianity: The Early Church to the Dawn of the Reformation*, 2nd edn (New York, 2010).
- Haykin, Michael A. G., & Kenneth J. Stewart (eds.), *The Emergence of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities* (Nottingham, 2008).
- Hill, Christopher, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas during the English Revolution* (London, 1991).
- Hindmarsh, D. Bruce, *The Evangelical Conversion Narrative: Spiritual Autobiography in Early Modern England* (Oxford, 2005).
- Hughes, Dewi Arwel, *Meddiannu Tir Immanuel: Cymru a Mudiad Cenhadol y Ddeunawfed Ganrif* (Pen-y-bont ar Ogwr, 1990).
- Hughes, Glyn Tegai, *Williams Pantycelyn* (Cardiff, 1983).
- Jarvis, Branwen (ed.), *A Guide to Welsh Literature c. 1700–1800* (Cardiff, 2000).
- Jenkins, Geraint H., *Hanes Cymry yn y Cyfnod Modern Cynnar 1530–1760* (Caerdydd, 1983).
- Jenkins, Kathryn, *Cân y Ffydd: Ysgrifau ar Emynyddiaeth*, gol. Rhidian Griffiths (Caernarfon, 2011).
- Jones, David Ceri, *'A Glorious Work in the World': Welsh Methodism and the International Evangelical Revival, 1735–1750* (Cardiff, 2004).
- , Boyd Stanley Schlenker, & Eryn Mant White, *The Elect Methodists: Calvinistic Methodism in England and Wales 1735–1811* (Cardiff, 2012).
- , *The Fire Divine: An Introduction to the Evangelical Revival* (Nottingham, 2015).
- Jones, R. M., *Cyfriniaeth Gymraeg* (Caerdydd, 1994).
- , *Llên Cymru a Chrefydd* (Llandybie, 1977).
- , *Mawl a Gelynyon ei Elynyon: Hanfod y Traddodiad Llenyddol Cymraeg*, cyf. 2 (Llandybie, 2002).

-
- Jones, R. Tudur, *Grym y Gair a Fflam y Ffydd: Ysgrifau ar Hanes Crefydd yng Nghymru* (Bangor, 1998).
- , *Saunders Lewis a Williams Pantycelyn* (Abertawe, 1987).
- Keller, Timothy, *The Reason for God: Belief in an Age of Scepticism* (London, 2009).
- Kling, David W., & Douglas A. Sweeney (eds.), *Jonathan Edwards at Home and Abroad: Historical Memories, Cultural Movements, Global Horizons* (Columbia, 2003).
- Lambert, Frank, *'Pedlar in Divinity': George Whitefield and the Transatlantic Revivals, 1737–1770* (Princeton, 1994).
- , *Inventing the 'Great Awakening'* (Princeton, 1999).
- Larsen, Timothy & Daniel J. Treier (eds.), *The Cambridge Companion to Evangelical Theology* (Cambridge, 2007).
- Lewis, Saunders, *Williams Pantycelyn* (Caerdydd, 1991).
- Lloyd-Jones, David Martyn, *The Puritans: Their Origins and Successors* (Edinburgh, 1987).
- Marsden, George, *Jonathan Edwards: A Life* (New Haven & London, 2003).
- McClymond, Michael J., & Gerald R. McDermott, *The Theology of Jonathan Edwards* (Oxford, 2012).
- McGrath, Alister E., *Christian Theology: An Introduction*, 5th edition (2011).
- , *Historical Theology: An Introduction to the History of Christian Thought*, 2nd edn. (Oxford, 2013).
- , *Reformation Thought: An Introduction*, 3rd edn. (Oxford, 1999).
- Minkema, Kenneth P., Adriaan C. Neele, & Kelly Van Anandel (eds.), *Jonathan Edwards and Scotland* (Edinburgh, 2011).
- Morgan, Derec Llwyd (gol.), *Meddwl a Dychymyg Williams Pantycelyn* (Llandysul, 1991).
- , *Williams Pantycelyn* (Caernarfon, 1983).
- , *Y Beibl a Llenyddiaeth Gymraeg* (Llandysul, 1998).
- , *Y Diwygiad Mawr* (Llandysul, 1981).
- Morgan, Dyfnallt (gol.), *Gwŷr Llên y Ddeunawfed Ganrif* (Llandybïe, 1966).
- Murray, Iain, *Jonathan Edwards: A New Biography* (Edinburgh, 1987).
- Noll, Mark, *The Rise of Evangelicalism: The Age of Edwards, Whitefield and the Wesleys* (Leicester, 2004).
- Nuttall, Geoffrey, *Howell Harris (1714 – 1773): The Last Enthusiast* (Cardiff, 1965).
- , *The Holy Spirit in Puritan Faith and Experience* (Chicago, 1992).
- , *The Welsh Saints 1640–1660* (Cardiff, 1957).

-
- Owen, Goronwy Wyn, *Cewri'r Cyfamod: Y Piwritaniaid Cymreig 1630–1660* (Caernarfon, 2008).
- , *Rhwng Calfin a Böhme: Golwg ar Syniadaeth Morgan Llwyd* (Caerdydd, 2001).
- Piper, John & Justin Taylor (eds.), *A God Entranced Vision of All Things: The Legacy of Jonathan Edwards* (Illinois, 2004).
- Piper, John, *Desiring God: Meditations of a Christian Hedonist* (Illinois, 2004).
- Rack, Henry D., *Reasonable Enthusiast: John Wesley and the Rise of Methodism* (London, 1989).
- Reeves, Michael, *Introducing Major Theologians: From the Apostolic Fathers to the Twentieth Century* (Nottingham, 2015).
- Roberts, G. T., *Dadlueon Methodistiaeth Gynnar* (Abertawe, 1970).
- Roberts, Gomer Morgan, *Hanes Methodistiaeth Galfniaidd Cymru: Y Deffroad Mawr*, cyf. I (Caernarfon, 1973).
- , *Y Pêr Ganiedydd (Pantycelyn): Trem ar ei Fywyd*, cyf. I (Llandysul, 1949).
- , *Y Pêr Ganiedydd (Pantycelyn): Arweiniad i'w Waith*, cyf. II (Llandysul, 1958).
- Schlechter, Boyd Stanley & Eryn Mant White, *Calendar of the Trevecka Letters* (Aberystwyth, 2003).
- Stein, Stephen J. (ed.), *The Cambridge Companion to Jonathan Edwards* (Cambridge, 2007).
- Stout, Harry S., *The Divine Dramatist: George Whitefield and the Rise of Modern Evangelicalism* (Grand Rapids, 1991).
- Tudur, Geraint, *Howell Harris: From Conversion to Separation, 1735–1750* (Cardiff, 2000).
- Tyson, John R., *Assist Me To Proclaim: The Life and Hymns of Charles Wesley* (Grand Rapids, 2007).
- Walker, Jeremy, *The New Calvinism Considered: A Personal and Pastoral Assessment* (Darlington, 2013).
- Ward, Keith, *The God Conclusion: God and the Western Philosophical Tradition* (London, 2009).
- Ward, W. R., *Early Evangelicalism: A Global Intellectual History, 1670–1789* (Cambridge, 2006).
- White, Eryn Mant, *Praidd Bach y Bugail Mawr: Seiadau Methodistiaidd De-orllewin Cymru* (Llandysul, 1995).
- Williams, Garry J., *Silent Witnesses: Lessons on Theology, Life, and the Church from Christians of the Past* (Edinburgh, 2013).
- Williams, Glanmor, *Religion, Language and Nationality in Wales* (Cardiff, 1979).
- Yeager, Jonathan M., *Enlightened Evangelicalism: The Life and Thought of John Erskine* (Oxford, 2011).

C. Penodau ac Erthyglau

Bebbington, David, 'Evangelical Conversion, c. 1740–1850', *Scottish Bulletin of Evangelical Theology*, 18, 2 (Autumn, 2000), 102–27.

Bennett, Christopher J. Bennett, 'The Great Awakening of 1740 and the Problem of Phenomena', yn *Perfecting the Church Below: Papers Read at the 1990 Westminster Conference* (London, 1991), tt. 68–85.

Chapman, Robin, 'Reading the Word', yn *Literature in Welsh (c.1740–2006): A Troubled Heritage, The Oxford Literary History of Wales*, vol. 2 (anghyhoeddedig ar hyn o bryd).

Charnell-White, Cathryn A., 'Galaru a Gwaddoli ym Marwnadau Williams Pantycelyn', *Llên Cymru*, 26 (2003), 40–62.

Davies, Sioned, 'O Alice i Alys: cyfieithu clasur i'r Gymraeg' *Llên Cymru* 35 (2012), 116–46.

Evans, Eifion, 'Early Methodist Apologetic: Explaining and Defending Revival', yn *Fire in the Thatch: The True Nature of Religious Revival* (Bridgend, 1996), tt. 123–33.

—, 'Priorities in Revival: George Whitefield and the Revival in Wales', yn *Fire in the Thatch: The True Nature of Religious Revival* (Bridgend, 1996), tt. 84–102.

Evans, Meredydd, 'Pantycelyn a Thröedigaeth', yn Derec Llwyd Morgan (gol.), *Meddwl a Dychymyg Williams Pantycelyn* (Llandysul, 1991), tt. 55–81.

Gribben, Crawford, 'Evangelical Eschatology and the Puritan Hope', yn Michael A. G. Haykin & Kenneth J. Stewart (eds.), *The Emergence of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities* (Nottingham, 2008), tt. 375–93.

Gruffydd, R. Geraint, 'The Revival of 1762 and William Williams of Pantycelyn', yn Emyr Roberts & R. Geraint Gruffydd, *Revival and its Fruits* (Bryntirion, 1981), tt. 19–40.

Hansen, Colin, 'Young, Restless, Reformed: Calvinism is making a comeback—and shaking up the church', *Christianity Today*, 50, 9. (September 2006).

Haykin, Michael A. G., 'Evangelicalism and the Enlightenment: A Reassessment', yn Michael A. G. Haykin & Kenneth J. Stewart (eds.), *The Emergence of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities* (Nottingham, 2008), tt. 37–60.

Hindmarsh, D. Bruce, "'My chains fell off, my heart was free": early Methodist conversion narrative in England', *Church History: Studies in Christianity and Culture*, 68, 4 (December, 1999), 910–29.

—, 'The Reception of Jonathan Edwards by Early Evangelicals in England', yn Kling, D. W. & Sweeney, D. A. (eds.), *Jonathan Edwards at Home and Abroad: Historical Memories, Cultural Movements, Global Horizons* (Columbia, 2003), tt. 201–21.

Holmes, Stephen R., 'Religious Affections by Jonathan Edwards', yn Kelly M. Kapic & Randall C. Gleason (eds.), *The Devoted Life: An Invitation to the Puritan Classics* (Illinois, 2004), tt. 285–97.

Hughes, Dewi Arwel, 'William Williams Pantycelyn's eschatology as seen especially in his *Aurora Borealis* of 1774', *The Scottish Bulletin of Evangelical Theology*, 4/1 (Spring, 1986), 49–63.

James, E. Wyn, 'Williams Pantycelyn a Gwawr y Mudiad Cenhadol', yn Geraint H. Jenkins (gol.), *Cof Cenedl XVII* (Llandysul, 2002), 67–101.

-
- Jenkins, Kathryn, 'Pantycelyn's Women Fact and Fiction', *Journal of Welsh Religious History*, 7 (1999), 77–94.
- , 'Williams Pantycelyn a'r Beibl', *Y Traethodydd*, 142 (1988), 159–70.
- , 'Williams Pantycelyn', yn Branwen Jarvis (ed.), *A Guide to Welsh Literature c. 1700–1800* (Cardiff, 2000), tt. 256–278.
- Jones, D. Gwenallt, 'William Williams, Pantycelyn – Ei Gerddi Hir', yn Dyfnallt Morgan (gol.), *Gwŷr Llên y Ddeunawfed Ganrif* (Llandybie, 1966), tt. 92–101.
- Jones, David Ceri, "'Sure the time here now is like New England": What happened when the Welsh Calvinistic Methodists read Jonathan Edwards', yn Kenneth P. Minkema, Adriaan C. Neele * Kelly Van Andel (eds.), *Jonathan Edwards and Scotland* (Edinburgh, 2011), tt. 49–62.
- Jones, R. Tudur, 'Abraham Kuyper', yn Noel A. Gibbard (gol.), *Ysgrifau Diwinyddol*, cyf. II (Pen-y-bont ar Ogwr, 1988), tt. 105–122.
- Kidd, Colin, 'Wales, the Enlightenment and the New British History', *The Welsh History Review / Cylchgrawn Hanes Cymru*, 25, 2 (Rhagfyr 2010), 209–30.
- Lloyd-Jones, David Martyn, 'William Williams and Welsh Calvinistic Methodism', yn *The Manifold Grace of God: Papers Read at the Puritan and Reformed Conference, 1968* (London, 1969), 76–95.
- McClymond, Michael J., 'A Different Legacy? The Cultural Turn in Edwards' Later Notebooks and the Unwritten History of the Work of Redemption', yn David W. Kling & Douglas A. Sweeney (eds.), *Jonathan Edwards at Home and Abroad: Historical Memories, Cultural Movements, Global Horizons* (Columbia, 2003), tt. 16–39.
- Mitchell, Christopher W., 'Jonathan Edwards's Scottish Connection', yn Kling, D. W. & Sweeney, D. A. (eds.), *Jonathan Edwards at Home and Abroad: Historical Memories, Cultural Movements, Global Horizons* (Columbia, 2003), tt. 222–47.
- Morgan, Gerald, 'The Morris Brothers', yn Branwen Jarvis (ed.), *A Guide to Welsh Literature c. 1700–1800* (Cardiff, 2000), tt. 64–80.
- Noll, Mark, 'Jonathan Edwards, Moral Philosophy, and the Secularization of American Christian Thought', *Reformed Journal*, 33 (February, 1983), 22–8.
- Packer, J. I., 'Jonathan Edwards and the Theology of Revival', yn *Increasing in the Knowledge of God: Papers Read at the Puritan and Reformed Studies Conference* (London, 1960), tt. 13–28.
- Price, Angharad, 'Cyfoeth Cyfieithu', *Taliesin*, 100 (Gaeaf, 1997), 11–39.
- Prosser, Alwyn, 'Diddordebau lleyg Williams Pantycelyn', *Llên Cymru*, 3 (1958–59), 201–14.
- Thomas, M. Wynn, "'Llyfr y Tri Aderyn" a Beibl Morgan Llwyd', *Y Traethodydd*, Cyf. 143 (Dinbych, 1988), 147–58.
- Walls, Andrew F., 'Missions and Historical Memory: Jonathan Edwards and David Brainerd', yn David W. Kling & Douglas A. Sweeney (eds.), *Jonathan Edwards at Home and Abroad: Historical Memories, Cultural Movements, Global Horizons* (Columbia, 2003), tt. 248–65.
- White, Eryn M., "'Myrdd o Wragedd": Merched a'r Diwygiad Methodistaidd', *Llên Cymru*, 20 (1997), 62–74.

Williams, C. G., 'The Unfeigned Faith and an Eighteenth Century Pantheologia', *Numen*, 15 (1968), 208–17.

Williams, T. H. Parry, 'William Williams, Pantycelyn – Ei Emynau', yn Dyfnallt Morgan (gol.), *Gwŷr Llên y Ddeunawfed Ganrif* (Llandybie, 1966), tt. 83–91.

Zakai, Avihu, 'The Age of Enlightenment', yn Stephen J. Stein (ed.), yn *The Cambridge Companion to Jonathan Edwards* (New York, 2007), tt. 80–99.